

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL, GƏNCLİK VƏ SƏNƏT NAZİRLİYİ
FÖVQƏLADƏ HALLAR NAZİRLİYİNİN AKADEMİYASI
Ə.S.ƏFƏNDİ, Ü.A. SADIQ-ZADƏ

**İdman, fiziki və qəza-xilasetmə hazırlığı kafedrası
“QƏZA-XİLASETMƏ HAZIRLIĞI”**

Dərs vəsaiti

BAKI – 2023

**FÖVQƏLADƏ HALLAR NAZİRLİYİNİN
AKADEMİYASI**

İdman, fiziki və qəza-xilasetmə hazırlığı kafedrası

**“QƏZA-XİLASETMƏ HAZIRLIĞI”
(Dərs vəsaiti)**

*Azərbaycan Respublikası Fövqəladə
Hallar Nazirliyinin
Akademiyasının Elmi Metodiki
Komissiyasının
06 aprel 2023-cü il
Tarixli 01 nömrəli protokolu ilə təsdiq edilib*

BAKI – 2023

Rəyçilər: “Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyasının” rəis müavini t.ü.f.d., polkovnik **Kazım Kazımov**
(Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyası)

“Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi ixtisas fənləri” kafedrasının rəisi t.ü.f.d., mayor

Xalid Həsənov (Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyası)

“Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi“ Kafedrasının dosentit.ü.f.d. **Qayıbəli Hacımətov**
(Memarlıq və İnşaat Universitetini)

“Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi“ Kafedrasının dosentit.ü.f.d. **Şəfi Daniyalov**
(Memarlıq və İnşaat Universitetini)

“Geologiya və Geofizika İnstitutunun” baş elmi məsləhətçisi, professor, t.ü.e.d., **Fuad Hacızadə**
(Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası)

“Döyüş hazırlığı idarəsinin” rəisi, polkovnik **Rəcəbov Mustafa**
(Xüsusi Riskli Xilasetmə Xidməti)

Elmi redaktor: “Hərbi hazırlıq” kafedrasının baş müəllimi-pnt **Eyyubov Mürvət**
(Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyası)

Müəlliflər:

Əfəndi.Ə.S., Sadıq-zadə.Ü.A., “Qəza-xilasetmə hazırlığı” Dərs vəsaiti, Bakı, 2023, 179 səh.

“Qəza-xilasetmə hazırlığı” dərs vəsaiti “Fövqəladə hallar və həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi” ixtisası üzrə bakalavr hazırlığı tədris proqramlarına uyğun olaraq hazırlanan vəsaitdir. Fəsillər üzrə mövzuların məqsədi aydınlaşdırılmış, əsas istiqamətlər müəyyənləşdirilmiş, mövzuların öyrənilməsi üçün bibliografik materiallar tövsiyə edilmişdir.

Dərs vəsaitində təqdim olunan mövzular kursantların bilik və bacarıqlarının sistemləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi işində kömək edəcəkdir, xilasetmə işləri haqqında daha aydın biliklərin aşılmasına yardım edəcəkdir.

“Qəza-xilasetmə hazırlığı” dərs vəsaiti fəvqəladə hallarla mübarizədə kursantların hazırlanması üçün tərtib edilmiş vəsaitdir. Dərs vəsaiti onbir fəsildən ibarətdir. Hər bir fəsildə və yarım-fəsillərdə mövzular xilasetmə işlərinin aparılma ardıcılığına uyğun tərtib edilib və qəza-xilasetmə işlərinin aparılması istiqamətində lazımi mövzuların əsas hissəsini özündə ehtiva edir.

Birinci fəsildə qəza-xilasetmə işlərinə cəlb edilən bölmələrin fəaliyyəti, xilasetmə işlərinin təşkili və digər təxirə salınmaz əməliyyatların aparılması metodikası izah edilir. İkinci fəsildə xilasetmə əməliyyatları zamanı kəşfiyyatın aparılması və fəvqəladə hal zonasında müşahidənin təşkili haqqında məlumat verilir. Üçüncü fəsildə axtarış-xilasetmə üsulları, zərərçəkmişlərin xilasedilməsi və taktiki məsələlər izah edilir. Dördüncü fəsildə hündürmərtəbəli binalardan insanların xilasedilməsi, zərərçəkmişlərin od tutmuş binalardan təxliyyə edilməsinin üsul və metodları nəzərdən keçirilmişdir. Beşinci fəsildə xüsusi avadanlıqlardan, kiçik mexanikləşdirilmiş alətlərdən istifadə qaydaları izah edilmiş və taktiki məsələ üzərində nümunələr göstərilmişdir. Altıncı fəsildə dağıntılar altında qalmış zərərçəkənlərin axtarışı və texnika vasitəsi ilə xilasedilməsi məsələləri haqqında məlumat verilmişdir. Yeddinci fəsildə meşə yanğınları, onların təsnifatı, meşə yanğınlarının söndürülməsi metodları və xilasetmə bölmələrinin

fəaliyyəti haqqında məlumat verilir. Səkkizinci fəsildə xilasetmə əməliyyatlarında alpinizm avadanlıqları, xilasetmə işlərində istifadə edilən sığorta üsulları və təhlükəsizlik məsələləri izah edilir. Doqquzuncu fəsildə avtomobil qəzaları, avtomobil qəzalarının xüsusiyyətləri, nəqliyyat qəzaları zamanı qəza-xilasetmə işləri və onların növləri haqqında ətraflı məlumat verilir. Onuncu fəsildə birləşmənin fəvqəladə hal zonasında idarə edilməsi, yürüşün təşkili və komandir-qərargah işinin mahiyyəti izah edilir. Onbirinci fəsildə texnikin təhlükəsizlik, hündürlükdə iş qaydaları və xilasetmə əməliyyatları zamanı təhlükəsizlik məsələləri haqqında məlumat verilir.

Bu dərs vəsaiti Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyasının kursantlarının tədrisi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dərs vəsaitindən həmçinin Fövqəladə Hallar Nazirliyinin müvafiq qurumlarında çalışan xilasedicilərin hazırlıq kursunda və xilasedicilərin peşə hazırlığının təşkilində istifadə oluna bilər.

MÜNDƏRİCAT

Giriş 4

Fəsil I. Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin

aparılması zamanı bölmələrin fəaliyyəti	7
1.1. Ümumi müddəalar	7
1.2. Fövqəladə hal zamanı xilasetmə bölməsində fəaliyyətin təşkili	7
1.3. Taqımda (mənzərdə) QX və DTİ yerinə yetirilməsinə dair əməliyyat sxemi	17
1.4. Radioaktiv, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) çirklənməyə dair xəbərdarlıq siqnalları	19
Fəsil II. Fövqəladə hal zamanı QX və DTİ aparılması və xilasetmə bölməsi ilə kəşfiyyatın təşkili	21
2.1. Ümumi müddəalar	21
2.2. Xilasetmə bölməsində fəaliyyətin təşkili	21
2.3. Fövqəladə hal ərazisinə hərəkət	23
2.4. Xilasetmə bölməsinin (mənzər, taqım) fəvqəladə hal zonasında kəşfiyyat fəaliyyəti	25
2.5. QX və DTİ aparılması üçün hadisə yerində kəşfiyyat fəaliyyətinin təşkilinə aid taktiki məsələlər	31
Fəsil III. Fövqəladə hal zamanı axtarış-xilasetmə	42
3.1. Uçqunlar altında qalmış zərərçəkənlərin axtarılması üsulları və vasitələri	42
3.2. Xilasetmə bölməsinin (mənzər, taqım) fəvqəladə hal zonasında axtarış işi zamanı fəaliyyəti	43
3.3. Xilasetmə taqım (mənzər) komandirinin zərərçəkmişlərin xilas edilməsi üzrə axtarış işinin nümunəsinə uyğun taktiki məsələlər	48
Fəsil IV. Dağıntılar altında qalmış, qismən dağılmış və od tutmuş binaların yuxarı mərtəbələrindən zərərçəkmişlərin xilasetmə üsul	

və metodları	59
4.1. Ümumi müddəalar	59
4.2. Kommunal-energetika şəbəkələrində baş verən qəzaların məhdudlaşdırılması və aradan qaldırılması	60
4.3. Bina və tikililərin davamsız konstruksiyalarının uçurulması və ya bərkidilməsi üsulları	
66	
4.4. Zərərçəkmişlərin uçqunların altından xilas edilməsi, qismən dağılmış və od tutmuş binalarda insanların təxliyə edilməsi	
68	
Fəsil V. Kiçik həcmli mexaniki vasitə ilə dağıntı altından zərərçəkmişlərin xilas edilməsi	
.....	7
6	
5.1. Ümumi müddəalar	76
5.2. Dağıntı altında qalanları xilas edərkən xilas etmə manqa komandirinin iş ardıcılığı	
77	
5.3. Manqa komandirinin kiçik miqyaslı mexaniki vasitələrlə dağıntı altında qalan şəxslərin xilas edilməsi üzrə taktiki məsələ.....	79
Fəsil VI. Dağıntılardan zərərçəkmişlərin xüsusi texniki vasitələrlə xilas edilməsi üzrə fəaliyyət	87
6.1. Ümumi müddəalar	87
6.2. Xəsarət alanların dağıntı altından texnika vasitəsi ilə xilas edilməsi.....	87
6.3. Xüsusi texnika və mexanizimlər, onların növləri və xüsusi texnika və mexanizimlər ilə yerinə yetirilən işlər	89
6.4. Xilas etmə manqa komandirinin texnika vasitəsi ilə dağıntı	

altından zərərçəkmişlərin xilas etməsi üzrə taktiki məsələ..... 91

Fəsil VII. Meşə yangınları, onun başvermə səbəbləri və növləri, meşə yangınlarının söndürülməsinin üsul və metodları..... 99

7.1. Ümumi müddəalar..... 99

7.2. Meşə yangının səbəbləri 101

7.3. Meşə yangınlarının növləri.....104

7.4. Meşə yangınlarını söndürən zaman xilasetmə bölməsinin (mənzil, qrup) fəaliyyəti..... 105

Fəsil VIII. Qəza-xilasetmə işləri zamanı istifadə olunan alpinizm təchizatı 111

8.1. Ümumi müddəalar..... 111

8.2. Qəza-xilasetmə işləri zamanı istifadə edilən sığorta 116

8.3. Qəza-xilasetmə işləri zamanı birlikdə sığortalanma 117

8.4. Sığortalanma zamanı təhlükəsizlik 119

8.5. Qəza-xilasetmə işlərinin əsas effektivlik göstəriciləri..... 125

Fəsil IX. Nəqliyyat qəzalarının nəticələrinin aradan qaldırılması xüsusiyyətləri..... 126

9.1. Yol nəqliyyat şəraitində xilasetmə işlərinin aparılması konsepsiyası 126

9.2. Zərərçəkmişlərin deformasiyaya uğramış nəqliyyat vasitəsinin salonundan çıxardılması

134

9.3. Yol-nəqliyyat qəzalarının qarşısının alınmasına dair profilaktiki tədbirlər 138

Fəsil X. Fövqəladə hal zonasına hərəkəti zamanı birləşmənin

idarə edilməsi	14
1	
10.1 Fövqəladə hal zonasında hərəkətin növləri	141
10.2 Yürüş marşının təşkili üzrə komandir və qərargah işinin mahiyyəti və qaydaları	143
Fəsil XI. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasında, qəza-xilasətmə, hündürlükdə xilasətmə və avadanlıqlarla iş zamanı texniki təhlükəsizlik tələbləri	153
11.1. Təhlükəsizlik tədbirləri	153
11.2. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı texniki təhlükəsizlik tələbləri	154
11.3. Kimyəvi çirklənmiş ərazilərdə və radiasiya qəzsınaradanqaldıran zaman texniki təhlükəsizlik tələbləri	156
11.4. Bina uçqunları və dağıntıları zamanı xilasətmə işlərinin aparılmasının texniki təhlükəsizlik tələbləri	156
11.5. Ələlətləri ilə işləyərkən texniki təhlükəsizlik tələbləri	158
11.6..Alət və avadanlıqlarla işləmə texnikası üzrə göstərişlər	162

Giriş

Əhalinin və ərazinin fəvqəladə hadisələrdən müdafiəsi sahəsində biliklərin təbliği əsas məsələlərdən biri hesab edilir. Fəvqəladə halların qarşısının alınması zamanı şəxsi heyətin bilik və bacarıqlarının yüksək səviyyədə olmasından bilavasitə qəza-xilasetmə əməliyyatlarının uğurlu həyata keçməsi asılıdır. Bu səbəbdəndə qəza-xilasetmə işlərinə aid tədris vəsaitlərinin, kitabların və metodiki vəsaitlərin hazırlanması aktual məsələlərdən hesab edilir.

Dünyada baş verən silahlı münaqişələrin, təhlükələrin artması bizi fəvqəladə hallardan müdafiənin inkişafı tendensiyalarına daha da diqqətli yanaşmağa məcbur edir. Praktik olaraq planetimizin müxtəlif guşələrində hər an fəvqəladə hadisələr yaranır və bunlar kütləvi informasiya vasitələri ilə bizə növbəti faciə, təbii fəlakət, qəza, hərbi münaqişə və terror aktı kimi çatdırılır. Fəvqəladə halların sayı ildən-ilə durmadan artır. Bu isə o deməkdir ki, fəvqəladə hallar nəticəsində xəsarət alanların və zərərçəkənlərin sayı, vurulan maddi ziyanın miqyasları daima artmaqdadır. Bu da öz növbəsində fəvqəladə hallarla mübarizədə daha da hazırlıqlı olmağa məcbur edir.

Təbii və texnogen fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması vəzifəsi ilə yanaşı düşmən tərəfindən müasirsilahlardan, həmçinin kütləvi qırğın silahlarının atılması nəticəsində baş verən hadisələrin nəticələrini aradan qaldırmaq, ölkə ərazisini təhlükədən qorumaq FHN-nin aparat, orqan və hərbi qurumlarının qarşısında əsas vəzifə kimi olaraq qalır.

FHN-nin aparat, orqan və hərbi qurumlarının əsas vəzifəsi ölkənin ərazisini düşmən tərəfindən atılan müasir silah vasitələrinin təsirindən, həmçinin təbii və texnogen hadisələrdən mühafizəsini təmin etməkdir. Əhalinin və ərazinin fəvqəladə hadisələrdən müdafiəsinin təmin edilməsi, mülki müdafiə sisteminə rəhbərlik etmək, mülki müdafiə sisteminin strukturunu, tərkibini, onun iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsini,

maliyyə və maddi-texniki təminatı qaydasını müəyyən etmək, fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün maddi və maliyyə vəsaitləri ehtiyatı yaratmaqdır.

Dövlət siyasətinin əsas məqsədlərindən biri də o cümlədən bu sahədə vahid elmi-texniki siyasəti müəyyən etmək və onu inkişaf etdirməkdir. Bu vəzifə isə Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyasının üzərinə düşür. Akademiyanın bazasında mülki müdafiə sahəsi üzrə ixtisaslı kadrların hazırlanması, elmi-praktiki təcrübələrin və tədris vəsaitlərinin hazırlanması əsas istiqamətlərdən biri kimi hesab edilir.

Ali təhsil müəssələrinin bakalavriat səviyyəsi üzrə ixtisas alanlarının siyahısında nəzərdə tutulmuş “Fəvqəladə hallar və həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi mühəndisliyi” ixtisası üzrə təhsil standartlarında nəzərdə tutulmuş müvafiq proqram əsasında tədris edilən “Qəza-xilasetmə hazırlığı” fənni bakalavr hazırlığı proqramının tərkib hissəsidir.

“Qəza-xilasetmə hazırlığı” fənni qəza-xilasetmə, axtarış-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsi zamanı kursantların bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, gələcək peşə fəaliyyətinə hazırlıq sisteminin tərkib hissəsidir.

Fənnin tədrisinin əsas məqsədi fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması və fəvqəladə hallarla mübarizəsi zamanı yarana biləcək bütün taktiki və texniki çətinliklərin nəzəri və praktiki baxımından öhdəsindən gəlməyə hazır olmaqdır.

Fənn üzrə bilik və bacarıqlara olan əsas tələblər qəza-xilasetmə və axtarış-xilasetmə üzrə bütün təşkilati məsələlərin, alət və avadanlıqların istismarı, axtarış, kəşfiyyat və xilasetmə işlərinə aid təlimatların və təhlükəsizlik tədbirlərinin qaydalara uyğun və effektiv yerinə yetirilməsidir.

Fənnin tədrisinin qarşısına qoyulan əsas məsələlər

- fəvqəladə hal zonasında qəza-xilasetmə üzrə təşkilati məsələlər;

– f6vq6lad6 hal zonasında axtarış-xilasətmə üzrə təşkilatı

məsələlər;

- fəvqəladə hal zonasında digər təxirə salınmaz işlər üzrə təşkilati məsələlər;
- fəvqəladə hal zonasında təhlükəsizlik üzrə təlimatların aparılması;
- fəvqəladə halların qarşısının alınması zamanı idarəetmə üzrə məsələlərin həlli;
- böyük, tağım və manqa səviyyələrində bölmələr arasında uzlaşma məsələləri;
- fəvqəladə halların növlərinə və miqyasına uyğun olaraq şəxsi heyətin hazırlığı məsələləri;
- fəvqəladə halların növlərinə və miqyasına uyğun olaraq qüvvə və vasitələrin hazırlığa gətirilməsi məsələləri;
- fəvqəladə halların qarşısının alınması zamanı əhəlinin xəbərdar edilməsi və fəvqəladə hallara hazırlığı mərhələləri.

Qəza-xilasetmə hazırlığı dərəcəsi fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı zədələnmə (zəhərlənmə) ocaqlarında, təbii fəlakət və güclü istehsalat qəzaları rayonlarında, xüsusi şəraitlərdə (sosial gərginlik bölgəsində, kimyəvi, radiasiya və bioloji zəhərlənmə, radioaktiv çirklənmə, dağıntılar, yanğın və tüstü basma, su basma, dağ yerində yol-nəqliyyat hadisəsi şəraitində və s.) zərərçəkmiş əhaliyə qəza xilasetmə, qəza bərpa və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəbilən, dağıntıların və itkilərin artmasının qarşısını alınmasında, eləcə də müxtəlif obyektlərin (şəhərlərin, yaşayış məntəqələrinin və s.) həyat fəaliyyətinin bərpa edilməsi vaxtı təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik, fəvqəladə hallar baş vermiş ərazilərdə (zonalarda) maddi-mənəvi sərvətlərin qorunub saxlanması, fəlakətə düçar olmuş ərazilərdən insanların təxliyyə olunması və ərazilərdə fəaliyyət göstərən müxtəlif qurumlar arasında qarşılıqlı əlaqəni yaradabilən, həmçinin qəza-xilasetmə işlərinin aparılması taktikasını və hazırlığını elmi faktlara əsaslanaraq onları əməli sürətdə tətbiq etməyi

bacaran

“Fövqəladə hallar və həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi mühəndisliyi” ixtisası üzrə mütəxəssis hazırlamaq üçün tərtib edilən dərs vəsaitidir.

Azərbaycan Respublikasının əhalinin və ərazilərin təbii (geofiziki, geoloji, meteoroloji, hidroloji, dəniz-hidroloji, təbiət yanğınları və s.) və texnogen xarakterli (yanğınlar, partlayışlar, bina və qurğuların uçması, kimyəvi, radiaktiv və bioloji təhlükəli maddələrin tullantısı ilə əlaqədar qəzalar, elektroenergetika sistemlərində, həyat təminatlı kommunal sistemlərində, təmizləyici qurğularda, hidrodinamik qurğularda, neft və qaz hasilatı və emalı obyektlərində, magistral boru kəmərlərində qəzalar, nəqliyyat qəzaları və s.) fövqəladə hallardan (FH) müdafiəsi və nəticələrinin aradan qaldırılması, bu sahələrdə idarəetməni, FH-ın yaranma ehtimalı böyük olduqda, yaxud baş verdikdə çevik reaksiya verilməsini təmin edən FHN-in qüvvələrinin əməli fəaliyyətə hazırlamağın ən əsas formasından biri də xüsusi-taktiki hazırlıqdır.

Müasir dövrdə Qəza-xilasetmə işlərinin aparılması xilasetmə dəstələrinin hazırlıq proseslərinə, həmçinin FH-ın nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərinin (QXDTİ) aparılmasına və xüsusilə də onların əsas növü olan insanların xilasedilməsinə yeni texnologiyaları tətbiq edir. Buna görə o, FHN-in qüvvələrinin döyüş hərəkətlərinin nəzəri əsasını ifadə edir, onların qanunauyğunluqlarını öyrənir və FH-ın minimal vaxtda aradan qaldırılmasının daha səmərəli forma və üsullarını işləyib hazırlayır. Bununla yanaşı Qəza-xilasetmə işlərinə hazırlığın düzgün aparılması yaranan hər bir konkret şərait üçün əsaslandırılmış komandir-rəis heyəti tərəfindən qərarların qəbul edilməsini təmin edilməsi üçün görülən hazırlıq növüdür.

Qəza-xilasetmə işlərinin aparılmasında, qəzanın harada və hansı qüvvə və vasitələrlə aradan qaldırılmasından asılı olmayaraq, onun aradan qaldırılma prosesinə eyni dərəcədə aid olan ümumi nəzəri əsasını ayırmaq olar.

I Fəsil

Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması zamanı bölmələrin fəaliyyəti

1. Ümumi müddəalar

Sənaye obyektlərində və nəqliyyatda baş verən iri qəzalar və fəvqəladə hadisələr, eləcə də hərbi və ekoloji xarakterli fəvqəladə halların sayı durmadan artmaqdadır.

Sosial-ekoloji nəticələr bu zaman heç də iri hərbi münaqişələrin nəticələrindən geri qalmır. Bununla belə, qəza və faciələrin miqyası sərhədlər tanımır, böyük maddi itkilərə, insan tələfatına yol açır və sosial, siyasi gərginliklər yaradır. Yer kürəsinin müxtəlif regionlarında minlərlə potensial təhlükəli obyektlər istismar olunur və bu obyektlərdə elə böyük həcmdə radioaktiv, partlayıcı və zəhərləyici maddələr toplanmışdır ki, bütün bu ehtiyatlar, fəvqəladə hal yaranarsa, ətraf mühitə ciddi zərbə vura bilər və hətta planetimizdəki canlı həyatın bir hissəsinin məhvinə səbəb ola bilər.

1.2. Fəvqəladə hal zamanı xilasetmə bölməsində fəaliyyətin təşkili

Baş verən fəvqəladə halların artması son illərdə onu göstərdi ki, Mülki Müdafiə Qoşunları (MMQ) qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri (QX və DTİ) müxtəlif vəziyyətlərdə yerinə yetirməyə hazır olmalıdır. Bunun üçün bütün səviyyədə olan komandirlərdən üzərinə düşən vəzifəni bacarıqla və dəqiq yerinə yetirmələri tələb olunur. Əsas tələblərdən biri də aşağı səviyyədəki komandirlərin qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin birbaşa təşkilini bacarmasıdır.

Bölük, taqım, və manqa komandirləri QX və DTİ-ri yerində təşkil etməyi bacarmalı, həmçinin tabeliyində olanlara bu işləri müasir üsullarla təşkilini və həllini şəxsi nümunələri ilə nümayiş etdirməlidirlər.

Qarşıda duran tapşırığı yerinə yetirmək üçün, bütün komandir və rəhbər heyətinin peşəkarlığı, qərarqah və digər

qurumların uzlaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii və texnogen fəvqəladə hadisələrdə QX və DTİ-in yerinə yetirilməsi vaxtı bölük, taqım, və manqa komandirləri tapşırığı alır və aparılan işin həqiqi icraçıları olur. Lakin, bir qayda olaraq aldıkları tapşırığı bir yuxarı bölmənin tərkibində icra edirlər. Bununla yanaşı, uyğun şəkildə gücləndirildikdə müxtəlif tapşırıqları sərbəst olaraq yerinə yetirirlər.

Bölük, taqım və manqa komandirlərindən QX və DTİ-in yerinə yetirilməsi tələb olunur. Yerlərdə xilasetmə işini bölük, taqım və manqa komandirləri təşkil edir. Komandir tapşırığın yerinə yetirilməsinin icrası və təşkili zamanı şəxsi heyətə bu və yaxud digər tapşırığı necə yerinə yetirilməsinin nümunəsini göstərir. Bu xüsusiyyət bölük, taqım və manqa komandirindən QX və DTİ-ri yerinə yetirməyə peşəkarcasına hazırlaşmanı və işin düzgün təşkilini, hadisəni düzgün qiymətləndirilməsini, risklərin müəyyənələnməsini, tez bir zamanda vəziyyətə uyğun əsaslı qərar qəbul etməyi, tabeçiliyində olanlara əmr verməyi yüksək dərəcədə tələb edir.

1.2.1. Xilasetmə manqası və taqımı

Xilasetmə manqası (taqımı) dağıntılar altında qalmış, uçmuş və yanan binalarda zərərçəkənlərin axtarışı, onların xilas edilməsi, həmçinin xəsarət alanlara ilkin tibbi yardımın göstərilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Əlavə olaraq xilasedici manqa (taqım) qəza, dağıntı və təbii fəlakət, həmçinin düşmən tərəfindən tətbiq olunmuş məhvetmə vasitələrinin təsir nəticələrini aradan qaldırılması üçün qəza yerində (obyektdə, ərazidə) ümumi kəşfiyyat apara bilər. Qəza yerində (obyektdə) xüsusi texniki avadanlıq və resurslarla təchiz olunan radiasiya və kimyəvi, bioloji (bakterioloji) kəşfiyyat manqası vəzifəsini də icra edə bilər. Xilasetmə manqası, bir qayda olaraq, taqımın tərkibində, taqım komandirlərinin daim nəzarəti altında müəyyən olunmuş obyektdə QX və DTİ yerinə yetirir. Kəşfiyyat və mühafizə fəaliyyətini manqa müstəqil yerinə yetirə bilər. Manqa

tapşırığını adətən başqa bölmələrlə qarşılıqlı əlaqədə olaraq yerinə yetirir.

QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsi zamanı qəza-xilasetmə manqasına əlavə qüvvə və vasitələr verilə bilər. Baş vermiş hadisəyə görə qəza-xilasetmə manqasının yerinə yetirəcəyi tapşırıq yuxarı komandir tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Qəza-xilasetmə manqasının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- hərəkət marşrutunda və işlər aparılacaq sahələrdə (obyektlərdə) yaranmış vəziyyət barədə qısa məlumatların toplanması;
- taqımın və manqanın tapşırıqlarını müəyyənləşdirilməsi;
- manqanın maraqları çərçivəsində böyük komandirin qüvvə və vasitələri tərəfindən yerinə yetirilən tapşırıqlar və digər bölüklərin tapşırıqlarını müəyyənləşdirmək;
- şəxsi heyətin tapşırıqlarını müəyyənləşdirmək;
- xəbərdarlıq siqnallarını təyin etmək;
- idarəetməni, qarşılıqlı fəaliyyəti və onlar üzrə fəaliyyət qaydalarını müəyyənləşdirmək;
- tapşırıqları yerinə yetirməyin hazırlıq vaxtını dəqiqləşdirmək.

Xilasetmə manqasının tapşırığın həllinə nail olması asılıdır:

1. Şəxsi heyətin verilmiş tapşırığı yerinə yetirilməyə daima hazır olmasından;
2. Vəziyyət haqqında dəqiq məlumatların olmasından;
3. Tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün komandirin vaxtında qərar qəbul etməsindən;
4. Komandirin qüvvə və vasitələri cəmləmə bacarığından;
5. Əmrə verilmiş qüvvələrdən komandirin bacarıqla istifadə etməsindən;
6. Manqanın şəxsi heyəti və əmrə verilmiş qüvvələr arasında, həmçinin qonşu bölmələr ilə uzlaşmanın qurulmasından;
7. Manqanın fasiləsiz olaraq idarə edilməsindən;

8. Tapşırığı yerinə yetirmək üçün maddi-texniki təminatdan;
9. Növbəti tapşırıq üçün manqanın imkanlarının çevik təmin edilməsindən.

Xilasetmə təqımının 1-ci və 2-ci xilasetmə manqalarının hər birinin tərkibinə daxildir:

Şəxsi heyət (5 nəfər):

- manqa komandiri (1-ci manqa komandiri taqımkomandirinin müavini sayılır);
- baş xilasedici;
- xilasedici;
- xilasedici-elektrik;
- sürücü-motorist;

Alət və texnika:

- maşın ACM-41-02;
- CHL-8 tipli motorlu qayıq - “вихрь”.

3-cü xilasedici manqanın tərkibinə daxildir.

- şəxsi heyət (3 nəfər);
- manqa komandiri;
- baş xilasedici;
- sürücü-motorist.

Texnika:

- yük avtomobili KamAZ-43114.

Yuxarıda sadalanan alət və texnikalar şərti olaraq qeydedilmişdir.

1.2.2. Xilasetmə təqımının (manqasının) idarə olunması

Təqım (manqa) komandiri verilən vəzifəni planlanma və icrası üçün lazım olan bütün tədbirlərin həyata keçirilməsinə əmin olmaq məqsədi ilə idarəetmə üsulunu tətbiq edir.

İdarəetmə üsulu təqım (manqa) komandirinə vaxtdan, imkanlardan və şəxsi heyətdən səmərəli şəkildə istifadə etməsi üçün imkan yaradır. Komandir idarəetmə üsulunu sürətli düşünmə və qərar vermə şəklində həyata keçirilməlidir.

İdarəetmə komandirin qərarı əsasında təşkil edilir və həyata keçirilir. Komandir qəbul etdiyi qərarı və verdiyi tapşırıqların icrasına görə şəxsən məsuliyyət daşıyır. O, birbaşa rəisin (komandirin) verdiyi vəzifəni təyin olunmuş müddətdə və dəqiq yerinə yetirilməsini təmin etməyə borcludur. Bunun üçün təqım (mənzə) komandiri vaxtında qərar qəbul etməli, bundan irəli gələn hazırlıq tədbirlərinin təşkili və keçirilməsinə, o cümlədən tabeliyində olan şəxsi heyətin fəaliyyətlərə bilavasitə hazırlığına rəhbərlik etməli, fəaliyyətlərin gedində şəxsi heyəti inamlı və fasiləsiz idarə edərək qarşıya qoyulmuş tapşırığın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə nail olmalıdır.

Effektiv idarəetmə təqımın (mənzənin) imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə edilməsini və fəvqəladə vəziyyətin istənilən şərtlərində tapşırıqların yerinə yetirilməsini təmin etməlidir.

Xilasetmə təqımın (mənzənin) idarə edilməsi dedikdə təqımın (mənzənin) şəxsi heyətinin, alət və avadanlığının, həmçinin texnikanın daima bütün növ əməliyyatları yerinə yetirməyə hazır saxlamaq, vəzifənin icrası zamanı onlara rəhbərlik üzrə məqsədyönlü fəaliyyət nəzərdə tutulur.

Tapşırığın yerinə yetirilməsinə nail olmaq üçün zəruridir:

- yaranmış real vəziyyəti düzgün qiymətləndirmək, böyük rəisin verdiyi tapşırıqları aydınlaşdırmaq;
- vaxtında qərar qəbul etmək və tabelikdəkilərə dəqiq tapşırıqlar vermək;
- böyük komandirlərlə (rəislərlə), tabelikdə və qarşılıqlı əlaqədə olanlarla rabitəni təmin etmək;
- bütün texniki vasitələrindən bacarıqla istifadə etmək;
- pozulmuş rabitənin qısa zaman ərzində bərpa etmək.

Təqım (mənzə) komandiri tabeliyindəki şəxsi heyəti radio-rabitə, komanda və təyin olunmuş siqnal vasitələri ilə, həmçinin, şəxsi nümunə göstərməklə idarə edir.

Əvvəlcədən təyin edilmiş siqnalların ötürülməsi üçün aşağıda qeyd olunan siqnal vasitələri tətbiq edilir:

1. Komanda;
2. Bayraq;
3. Fənər;
4. Müxtəlif səs vasitələri (fit və s).

Bölmələr ancaq bilavasitə rəisinin komandalarını və ümumi xəbərdarlıq siqnallarını yerinə yetirməlidir. Bunlar cavab alınana və ya komandanın (siqnalın) icrası başlanana qədər verilir. Siqnallarla idarə zamanı yadda saxlamaq lazımdır ki, siqnal vasitələri komandirin yerləşdiyi yeri göstərir.

1.2.3. Taqımın (manqanın) idarə olunması üzrə vacib amillər

Taqım (manqanın) idarə olunmasına aşağıdakı amillər aiddir:

1. Şəraiti düzgün qiymətləndirmə;
2. Tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi;
3. Taqımın (manqanın) hazır vəziyyətdə saxlanması;
4. Qərarın vaxtında qəbul edilməsi;
5. Təbə olanlara dolğun əmr verməsi;
6. Qarşılıqlı əlaqənin, hərtərəfli maddi-texniki təminatın və idarəetmənin müəyyən olunması və təşkili;
7. Qəza obyektinə çıxışın təşkili;
8. Digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili.

Taqım (manqa) komandiri idarəetmə zamanı tabelikdə olanların gücündən effektiv istifadə edərək, qarşıya qoyulmuş tapşırığı müəyyən vaxt ərzində, istənilən şəraitdə müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməyi bacarmalıdır. Taqımın (manqanın) müvəffəqiyyətlə idarə olunması üçün komandir fəvqəladə hal zonasındakı yaşayış məntəqəsinin, sənaye və sosial obyektlərin xüsusiyyətlərini, hərtərəfli öyrənməli və aşağıdakı məlumatları bilməlidir:

- hərəkət edəcək yolların vəziyyətini;
- kommunal-enerji, texnoloji şəbəkə xətlərinin yerləşmə sxemini;
- kimyəvi, yangın və partlayıcı obyektlərin mövcudluğu və yerini;

- təhlükəli maddələrin ehtiyatları olan konteynerlər və onların məhv edilməsi hallarında mümkün nəticələri;
- yaşayış yerlərində, iqtisadi obyektlərdə qoruyucu strukturların yerini və tutumunu;
- yanğınlara yanaşmağın mümkün yollarını, binaların məhv edilməsini, küçələrdə və digər yerlərdə dağıntılar zamanı ora yaxınlaşma yollarını;
- fəvqəladə çıxışların axtarılmasını;
- komandanlığın müşahidə məntəqəsinin yerləşməsinə;
- tibb məntəqəsinin yerləşdiyi yeri;
- yaralıların təxliyə yollarını.

Manqa komandiri QX və DTİ hazırlığına birbaşa komandirdən tapşırıq aldıqdan sonra başlaya bilər.

1.24. Xilasetmə taqımı (manqası) komandiri tapşırıq aldıqdan sonra işi

Xilasetmə manqası (taqımı) komandiri tapşırıq aldıqdan sonra işini aşağıda göstərilmiş ardıcılıqla yerinə yetirir:

- tapşırığı başa düşməli və onu təkrar etməli;
- tapşırığı aydınlaşdırmalı;
- tapşırığın hazırlıq vaxtını müəyyənləşdirməli;
- tapşırığın yerinə yetirilməsi ardıcılığını və vaxtını təyin və təşkil etməli;
- əməliyyat zonasında vəziyyəti qiymətləndirməli;
- qarşılıqlı əlaqə və maddi-texniki təminatı, idarəetməni müəyyən və təşkil etməli;
- fəvqəladə hal zonasında hərəkət marşrutunu müəyyən etməli;
- xəsarət alanların yerlərini müəyyən etmək üçün axtarış və kəşfiyyat planı təşkil etməli;
- qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işin yerinə yetirilməsi üçün əlverişli şəraiti öyrənməli;
- şəxsi heyətin tapşırıqlarını müəyyənləşdirməli;

- texnika, alət və avadanlıqlardan, həmçinin mexaniki vasitələrdən düzgün istifadə olunmasını müəyyənləşdirməli;
- tabelikdə olanlara əmr verməli və manqanın hazır olması ilə əlaqəli taqım komandirinə məruzə etməli.

1.2.5. QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə dair əmrin verilməsi

Əmr-idarəetmə fəaliyyətlərində məlumat çatdıran yazılı və şifahi xəbərləşmədir və aşağı bölmə komandirlərinə veriləcək göstəriş və məlumatları əhatə edir. Müəyyən bir vəzifənin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq nəyin icra olunmasını ifadə edən əmr, manqa və taqım səviyyəsində şifahi olaraq verilir. Maddə başlıqları isə tabelikdə olanlara yazdırılır. Komandir əmrdə bölmənin QX və DTİ-ni necə yerinə yetirilməsini izah edir. Əmrin məzmunu bölmənin tapşırığı yerinə yetirməsi üçün lazım olan bütün məlumatları əhatə etməlidir.

Taqım və manqa komandiri tabeliyində olan şəxsi heyətə QX və DTİ yerinə yetirilməsinə dair əmri şifahi formada əvvəlcədən müəyyən edilən yerdə və zamanda verir. Əmr qəza-xilasetmə işləri aparılacaq yerləri asanlıqla müşahidə etməyə imkan yaradan ərazidə verilməlidir. Bu mümkün olmadığı hallarda taqım komandiri xəritə, sxem, aerofotoşəkil və ya eyni miqyasda hazırlanan ərazi maketi üzərində manqa komandirlərinə şərait və ərazi haqqında məlumat verir. Əmrin verilməsindən sonra, tabelikdə olan bölmə komandirlərinin suallar verməsinə icazə verilir. Daha sonra əmri verən komandir əmrin hər kəs tərəfindən tam və düzgün başa düşüldüyünü yoxlamalıdır.

Xilasetmə manqa (taqım) komandiri QX və DTİ yerinə yetirilməsinə dair əmr hazırlama forması ibarətdir:

- birinci bənddə - marşrutda və iş yerindəki vəziyyət barədə qısa məlumat;
- ikinci bənddə - manqa və taqımın vəzifəsi;

- üçüncü bənddə-yuxarı komandirin marağında qüvvə və vasitə ilə yerinə yetiriləcək tapşırıq, həmçinin qoşunların tapşırıqları;
- dördüncü bənddə - “əmr edirəm” sözündən sonra şəxsi heyətin tapşırıqları;
- beşinci bənddə - xəbərdarlıq siqnalları, qarşılıqlı əlaqə, idarəetmə və onların fəaliyyəti üzrə ardıcılıq qaydası;
- altıncı bənddə - tapşırığın yerinə yetirilməsinə hazır olma vaxtı;
- yeddinci bənddə - müavinlər.

Manqa komandiri şəxsi heyətə tapşırıq verən zaman göstərməlidir:

1. İş yerini;
2. İşin növünü;
3. İşin həcmi;
4. Yerinə yetirilmə üsulunu və metodunu;
5. Təhlükəsizlik tədbirlərini;
6. Qonşu bölmələrlə fəaliyyətini.

Əmr ümumiləşdirilməli, lakin aydın olmalıdır. Əmrin mahiyyəti digər növlü hadisələrə yönəlməməli və oraya tabe olanlara məsələnin həllində kömək edəcək zəruri məlumatlar daxil edilməlidir. İlk növbədə tapşırıq əsas tapşırığı həll edəcək, başqalarındantez hərəkət edəcək və ya hazırlaşmaq üçün daha çox vaxta ehtiyacı olan heyətə verilir. Əmr standart formada verilir. Əmrin verildikdən sonra, tabelikdə olan bölmə komandirlərinin sual verməsinə icazə verilir. Daha sonra əmri verən komandir əmrin hər kəs tərəfindən düzgün başa düşüldüyünü yoxlayır. Əmr verildikdən sonra manqa komandiri tapşırığın həlli üçün hazırlığı təşkil edir, kiçik mexanizasiyanın, maşın və avadanlıqların texniki qulluğunu təşkil edir, sonra şəxsi heyətin tapşırıqları barədə məlumatları toplayır, tapşırığı yerinə yetirmək üçün lazım olanları təmin edir. Vəzifənin icrasına hazır olduğuna əmin olan manqa komandiri bu barədə tağım komandirinə məruzə edir və manqanın müəyyən edilmiş əraziyə

hərəkətini təşkil edir.

1.2.6. Xilasetmə taqımının (manqasının) hadisə ərazisinə çıxışı

Qəza-xilasetmə manqası qəza yerinə (obyekdə, əraziyə, rayona) müstəqil, taqımın tərkibində, əsas qüvvənin tərkibində, həmçinin hərəkəti təmin edən qüvvənin tərkibində hərəkət edə bilər. Fövqəladə hal zonasına yaxınlaşdıqda manqa komandiri manqanı tez bir zamanda təyin edilmiş qəza yerinə daxil olmasını təmin edir və bu məqsədlə manqa komandiri QX və DTİ-ni bacarıqla yerinə yetirmək üçün əvvəlcədən texnikanın fəvqəladə hal zonasına ardıcıl və vaxtında çıxışını asanlaşdıran hərəkət yollarını müəyyənləşdirir. Hərəkət yollarının vəziyyətindən asılı olaraq, manqa qarşılaşdığı maneələri mümkün qədər qısa istiqamətli yolla yandan dolayıb, fəvqəladə hal zonasına yaxınlaşır və qəza yerinə çatdıqda dərhal yerinə yerinə tapşırıqın icrasına başlayır. Yollarda texnikaların işini və hərəkətini məhdudlaşdıran dağıntılar, su basmalar və digər maneələr olduqda manqa komandiri keçid qurmaq işini müəyyən edir, hansıları ki, manqa bacarır və bunun üçün lazımı qüvvə və vasitə ilə təhciz edilmişdir. Eyni zamanda vəziyyəti aydınlaşdırmaq və xilasetmə işlərini sürətləndirmək məqsədi ilə manqanın şəxsi heyəti cəld və piyada sırası ilə fəvqəladə hal zonasına hərəkət edir.

Manqa komandirinin fəvqəladə hal zonasına gəldiyi zaman ərazidə əsas icra edəcəyi işlər:

- ümumi kəşfiyyat;
- axtarış işlərinin təşkili;
- dağıntılar altında qalan zərərçəkmişlərin axtarışı;
- qapalı yerlərdə sağ-qalanlarla əlaqənin yaradılması;
- sağ-qalanların vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi;
- zədələnmiş qurğuların xarakterini qiymətləndirilməsi;
- mühəndis texnikasının və kiçik mexanizasiya qurğularının quraşdırılması;
- şəxsi heyətin yerləşdirilməsi üçün yerlər hazırlanması.

Mühəndis texnikası yaxınlaşanaq QX və DTİ kiçik miqyaslı mexanizasiyanın vasitəsi ilə aparılır, onlar olmadıqda isə işlər əl ilə yerinə yetirilir. Dağıntılarda keçidlərin açılması və yollardan digər maneələrin aradan qaldırılması ilə mühəndis texnikası iş yerinə irəliləyir, QX və DTİ texnika və kiçik miqyaslı mexanizasiya vasitələrindən istifadə olunaraq davam etdirilir.

Manqa komandiri fəvqəladə hal zonasına gəlmiş zaman şəxsi müşahidəsi ilə apardığı kəşfiyyat məlumatlarına əsaslanaraq vəziyyəti aydınlaşdırır, iş yerinin (obyektin) sxemini tərtib edir, onu üfüqi tərəfləri ilə görünən oriyentirlərə bağlayır. Manqa komandiri sxemində dağıdılmış obyektəki əməliyyatın həlli sxemini tərtib edir, heyətlərin vəzifəsini aydınlaşdırır, mühəndis avadanlığının ardıcıl istifadə qaydasını müəyyən edir və tapşırığın yerinə yetirilməsini təşkil edir.

1.3. Taqımda (manqada) QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə dair əməliyyat sxemi

Taqım və manqada QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə dair əməliyyat sxemi tərtib olunur və bu sxemdə aşağıdakı məlumatlar göstərilir:

- ümumi vəziyyət haqqında məlumat (dağıntıların, onların həcmi və xüsusiyyəti, daşqın və su basmalar, yanğınlar, qəzalar, qoruyucu strukturların vəziyyəti və s.);
- xəsarət alanların yerləri;
- manqanın cəmləşmə yeri, fəvqəladə hal zonasına daxil olma ardıcılığı və marşrut;
- taqımın vəzifəsi;
- manqanın qüvvə və vasitələrin tənzimlənməsini göstərən vəzifəsi və onun ardıcıl icra vaxtı;
- manqanın yerinə yetirəcəyi tapşırıq;
- tibb məntəqəsinin yerləşdirmə yeri, təxliyə yolları, və xəsarət alanların təxliyə qaydaları;

- yuxarı komandirin komanda-müşahidə məntəqəsinin (KMM) yerləşmə yeri;
- qarşılıqlı fəaliyyət əlaqəli bölmələr və arxa təminatın elementləri;
- istirahət yeri (qida qəbulu), tapşırığın icrasından sonrakı toplanma nöqtəsi;
- iş cədvəli;
- xəbərdarlıq və nəzarət siqnalları.

1.3.1. QX və DTİ yerinə yetirildiyi müddətdə taqım (manqa) komandirinin fəaliyyəti

Fövqəladə hal zonasında olmaqla:

- tabeçiliyindəkilərin (heyətlərin) fəaliyyətini idarə etməli;
- qarşıya qoyulmuş vəzifənin icrasına qarşılıqlı əlaqəli iş rejimində nəzarəti həyata keçirməli;
- yaranmış şəraitə uyğun əvvəlki tapşırığı aydınlaşdırmalı və ya qarşıya yeni tapşırığı qoymalı;
- şəxsi heyətin təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməsinə nəzarət etməli;
- qüvvə və vasitələrin manevrlərini həyata keçirməli və onları insanların müvəffəqiyyətə xilas etməsinə yönəltməli;
- qonşu bölmələrin vəziyyət və hərəkətlərindəki dəyişikliklər haqqında məlumatlı olmalı;
- yuxarı komandirin təyin etdiyi iş rejimi və xüsusi göstərişi əsasında qida qəbulu və istirahət yerini təyin etməli;
- vəzifənin icrasına dair təyin olunmuş qaydaya əsasən yuxarı komandirlərə vaxtı vaxtında məruzə etməli.

Manqa komandirivəziyyətin qəfildən dəyişməsi barədə dərhal taqım komandirinə məruzə edir və tabeçiliyindəkilərin (heyətlərin) vəzifələrini aydınlaşdırır.

Beləliklə, yuxarıda sadalananların düzgün icra edilməsi fəvqəladə hal zonasında qəza-xilasetmə, axtarış-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə bilavasitə təsir edir.

1.4. Radioaktiv, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) çirklənməyə dair xəbərdarlıq siqnalları

Təbii bəlalardan, böyük istehsalat qəzalarının, fəlakətlərin yaranma təhdidləri olduqda, xüsusən də həmin təhdidlər potensial təhlükəli obyektləri atom elektrik stansiyalarını, kimya sənayesi müəssisələrini, su qovşaqlarını əhatə etdikdə, həmçinin, müasir qırğın silahları tətbiq edildikdə əhalinin mühafizəsi üçün tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsinin ən vacib şərti onun tezliklə xəbərdar edilməsidir. Xəbərdarlıq sisteminin əsas vəzifəsi FH haqqında siqnalların və müvafiq məlumatın FHN-in idarəetmə orqanlarına, onların xüsusi qüvvələrinə və əhaliyə çatdırılmasıdır.

Xəbərdarlıq siqnalı-idarəetmə orqanlarının, fəvqəladə halları ləğv edən qüvvə və vasitələrin fəaliyyəti üçün, eləcə də müəyyən ərazidə əhalinin zədələyici amillərdən qorunma vasitələri və üsullarından istifadə etməsi üçün istifadə edilir. Radioaktiv, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) çirklənmə xəbərdarlıq vahid siqnallarla həyata keçirilir:

- radioaktiv çirklənmə haqqında-«nüvə təhlükəsi»;
- kimyəvi və bioloji (bakterioloji) çirklənmə haqqında-«kimyəvi həyəcan».

Bölmələrin idarə olunması üçün əlavə olaraq işıqla və səs siqnalları ilə də verilə bilər.

Radiasiya zəhərlənməsi vaxtı:

- səslə “nüvə təhlükəsi”;
- radio ilə “nüvə təhlükəsi”;
- fişəng ilə “yaşıl fişənglə işıqlandırma”.

Kimyəvi zəhərlənməsi vaxtı:

- səslə “qaz-qaz”;
- radio ilə “kimyəvi həyəcan”;

– fişənglə “kimyəvi həyəcan fişəngi ilə işıqlandırma”. Xəbərdarlıq signalı yuxarı komandir tərəfindən müəyyən edilir. Manqa komandiri tabeçilikdəki şəxsi heyətin fəaliyyətini əvvəlcədən xəbərdarlıq signalı ilə müəyyən edir və onlara uyğun ardıcıl komandalar verir.

İdarəetmə, vəziyyətin dəyişən bütün şəraitlərində taqımın (manqanın) imkanlarından səmərəli istifadə etməni və müəyyən olunmuş vaxtda onların vəzifələrinin uğurlu icrasını təmin etməlidir.

Vasitə adı	Təsir məsafəsi	Qeyd
Tütək	300 m-ə qədər	idarəetmə signalının ötürülməsi üçün istifadə olunur
Sirena	1000 m-ə qədər	xəbərdarlıq signalının ötürülməsi üçün istifadə olunur
Bayraq	Gündüz 500 m-ə qədər	dəqiqə ərzində 10-15 signalı ötürülür
Raket	Gündüz 5 m, gecə 7 km-ə qədər	komanda və qarşılıqlı əlaqənin signallarını ötürmək üçün istifadə olunur
Tüstü şaşkası	Gündüz 2 km-ə qədər	həmin qayda ilə
Signal kibriti	Gündüz 1000 m, gecə 4 km-ə qədər	həmin qayda ilə
İşıq	500 m-ə qədər	dəqiqə ərzində 10-15 işarə ötürülür
Cədvəl 1. Signal rabitə vasitələri		

Cədvəl 1-də qeyd edilən xəbərdarlıq üsullarından əlavə Fövqəladə Hallar Nazirliyinin xüsusi müasir xəbərdarlıq sistemlərindən də istifadə edir və daima bu sistemləri təkmilləşdirir. Yeni rabitə sistemlərinin və xəbərdarlıq üsullarının tətbiqi baş verə biləcək fəvqəladə halların qarşısının alınmasında, nəticələrinin minimuma endirilməsində əvəzsiz rol oynayır, bu səbəbdən də istifadə edilən sistemlərin təkmilləşdirilməsi və yenisi ilə əvəz edilməsi aktual məsələlərdən hesab edilir.

II Fəsil

Fövqəladə hal zamanı QX və DTİ-nin aparılması və xilasetmə bölməsi ilə kəşfiyyatın təşkili

2.1. Ümumi müddəalar

Fövqəladə hal zamanı QXI-nin icrasına xilasetmə məqsədinin döyüş hazırlığı, gündəlik həyat fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi üçün xilasetmə bölmələrinin sülh dövrü təyinatına əsasən əvvəlcədən hazırlanmış əməliyyat planına uyğun yerinə yetirilir.

Fövqəladə hal zamanı qarşıda duran vəzifələri və verilən tapşırıqları yerinə yetirmək üçün xilasetmə məntəqə komandiri hazırlıq dövrünün gedişatına fəvqəladə hal zonasındakı işi əvvəlcədən öyrənməlidir.

2.2. Xilasetmə bölməsində fəaliyyətin təşkili

Xilasetmə bölməsinin (məntəqə, təqım) komandiri fəaliyyətin təşkili zamanı bilməlidir:

- məntəqənin fəaliyyət ərazisində baş verə biləcək fəvqəladə halın xüsusiyyətini;
- qəza-xilasetmə işinin aparılacaq ərazidəki təhlükəli obyektlərə olan hərəkət istiqamətlərini, şəhər və obyektlərin tikintilərin xüsusiyyətini;
- mənzil-kommunal, elektrik, rabitə və digər texnoloji xətlər yerləşdiyi əraziləri;
- kimyəvi, yanğın-partlayış təhlükəli obyektlərin yerləşdiyi mövcud yerləri, kimyəvi təhlükəli zəhərləyici maddələrin ehtiyat mənbələrini (anbarları) və qəza zamanı bu mənbələrdə (anbarda) törəyə biləcək fəsadları;
- sənaye və iqtisadi obyektlərdə, yaşayış yerlərində mühafizə qurğuları və onların tutumları, həmçinin yerləşdiyi yerləri.

Bilavasitə fəvqəladə hal zamanı xilasetmə bölmə (məntəqə, təqım) komandiri bilməlidir:

- fəvqəladə hal zamanı xilasetmə manqası komandiri üzərinə düşən QXI-nin həcmi, həmçinin şəraitin ehtimal olunan nəticələrini qiymətləndirməli;
- qəza-xilasetmə nəqliyyatını (QXN), cihazları, alət və avadanlığı, fərdi mühafizə vasitələrini və əşyaları işlək vəziyyətə gətirməli;
- şəxsi heyətlə birgə xəbərdarlıq siqnallarını, idarəetmə və qarşılıqlı əlaqə fəaliyyətlərini və bu zaman hərəkət qaydasını, mühafizə vasitələrini, həmçinin təhlükəsizlik qaydalarını öyrənməli (təkrar etdirməli).

Daimi yerləşmə yerində fəvqəladə hal baş verdiyi vaxt xilasetmə bölməsinin (manqa, taqım) komandirinin yerinə yetirəcəyi işlərə daxildir:

- hər bir FH üçün əvvəlcədən hazırlanmış fəaliyyət planlarının yerinə yetirilməsi;
- taqım tapşırıq aldıqdan sonra qəza-xilasetmə işlərinin təşkili üçün tabelikdə olanlara tapşırığın verilməsi;
- əməliyyat planına əsasən göstərilmiş rayonda tapşırığı yerinə yetirmək üçün manqanın çıxışa hazırlığının yoxlanılması;
- manqanın qarşısında duran tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün qarşılıqlı əlaqəni, idarəetmənin və hərtərəfli təminatın təşkili.

Manqa tapşırıq aldıqdan sonra qəza-xilasetmə işlərini yerinə yetirmək üçün fəvqəladə hal zonasına hərəkət etməlidir. Manqa komandiri hərəkət etmək üçün tapşırığı öz taqım komandirindən alır və aldığı tapşırıq üzrə qəza bölgəsinə hərəkət edir.

Fəvqəladə hal zonasına manqanın qəza-xilasetmə və axtarış-xilasetmə işlərinin yerinə yetirilməsi üçün hərəkət etmək qaydası hava şəraitindən, relyefdən, ilin fəslindən, günün vaxtından və qəza yerində (obyektdə) qarşıda duran tapşırığın xüsusiyyətindən asılıdır.

2.3. Fövqəladə hal ərazisinə hərəkət

Marş-göstərilən rayona və ya obyektə təyin olunmuş vaxtda, tam tərkibdə və verilən tapşırıqın icrasına hazır vəziyyətdə çıxmaq məqsədi ilə bölmənin kolon şəklində öz hərəkəti ilə yollar boyu mütəşəkkil yerdəyişməsidir.

Marş taqımın əsas hərəkət qaydasıdır. Bundan başqa, taqım dəmir yolu, su və hava nəqliyyatı ilə daşına bilər. Taqım bölüyün, manqa taqım tərkibində marş keçirə bilər.

Taqım (manqa) aşağıdakı şəraitlərdə marşa daim hazır olmalıdır:

- düşmən kütləvi qırğın silahı tətbiq etdikdə;
- düşmən yüksək dəqiqlikli silahlar tətbiq etdikdə;
- uzaqdan minalama sistemləri tətbiq edildikdə;
- radioaktiv, kimya və bioloji zəhərləmə tətbiq edildikdə;
- yol keçidləri və yollar dağıdıldığı zaman;
- yerli əhali tərəfindən əks-fəaliyyətlərdə.

Marşın əsas məqsədi:

1. Bölmələrin əvvəlcədən təyin edilən vaxtda marşın hədəfinə çatmaq;
2. Bölmələrin vəzifələrini yerinə yetirmək.

Marşının müsbət nəticələnməsinə təsir edən amillər aşağıdakılardır:

1. Marşın məsafəsi;
2. Relyef və hava şəraiti;
3. Hazırlıq və əməliyyat planlaşdırmasının effektivliyi;
4. Marşın nizam-intizamı;
5. Marş zamanı düzgün nəzarət;
6. Şəxsi heyətin fiziki hazırlıq və təlim səviyyələri;
7. Taktiki vəziyyət.

Xilasetmə manqası hərəkəti (marşı) təmin edən dəstənin tərkibində ştatdankənar radiasiya, kimyəvi və bioloji kəşfiyyat (RKK), mühəndis kəşfiyyat nəzarəti (MKN) manqası kimi əsas qüvvənin maneəsiz hərəkətini təmin etmək üçün dəyişən tapşırıqları yerinə yetirə bilər. Cəmlənmə (toplanma) rayonuna

gəldikdən sonra manqa komandiri bilavasitə komandirindən qəza-xilasetmə işinin yerinə yetirilməsinə obyektədəki dəqiq əməliyyat barədə göstəriş alır və bu tapşırığın icrası üçün manqanı hazırlayır.

Cəmlənmə (toplanma) rayonu:

Bölmələrin QX və DTİ-ni yerinə yetirmək üçün tapşırıq almaq və yaxud aldıqları tapşırığın hazırlıqlarını aparmaq üçün açılıb yayıldıqları bir ərazidir.

Bölmələrin cəmlənmə (toplanma) rayonuna yerləşməsi zamanı xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

Vacib olan əsas xüsusiyyətlər:

1. Örtülü yerləşmə və gizlənmə imkanlarının olması;
2. Yayılma üçün lazımi genişliyin olması;
3. İrəliyə hərəkəti asanlaşdıran yolların olması.

Qadağan olan xüsusiyyətlər:

1. Taqımın (manqa) neft və qaz kəmərlərinin, yüksək gərginlikli elektrik xətlərinin yaxınlığında yerləşməsi;
2. Radiasiya, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) çirklənmə zonasında yerləşməsi;
3. Qar uçuqunu və sel təhlükəsi olan ərazidə yerləşməsi;
4. Tez alışa biləcək meşə massivlərində və xüsusi qorunan ərazilərdə yerləşməsi.

Beləliklə, taqım (manqa) fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üçün qəza-xilasetmə, axtarış-xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin görülməsi üçün xüsusi hərəkət- yerdəyişmə əməliyyat planına əsasən və yuxarı komandir heyətinin tapşırıqlarına uyğun şəkildə hərəkət etməlidir.

Şəxsi heyətin yerdəyişməsinin əvvəlcədən tərtib edilmiş əməliyyat planına uyğun olaraq aparılmasında əsas məqsəd qəza-xilasetmə işləri yerinə yetirilərkən bölmələrin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və qəza-bərpa işlərinin effektivliyinin daima yüksək səviyyədə saxlanmasıdır.

2.3.1. Bölmələrin toplanma bölgəsində QX və DTİ-yə hazırlığı üzrə fəaliyyətlər

Bölmələrə tapşırıq adətən toplanma bölgələrində verilir. Alınan döyüş tapşırığına uyğun olaraq toplanma bölgələrində tədbirlə bölmələr tərəfindən pillə-pillə yerinə yetirilir.

Bu tədbirlər aşağıdakı qaydada yerinə yetirilir:

- əməliyyat planları (və əlavələr) hazırlanır;
- əməliyyat əmrləri verilir;
- əmrə vermə və əmrdən alma işi tamamlanır;
- şəxsi heyət, texnika, alət və avadanlıqlar QX və DTİ üçün hazırlanır;
- əmr edilən əlavə avadanlıq və təchizat paylanılır;
- texnika, alət və avadanlıqlara baxış aparılır;
- maddi-texniki təminat və təchizat aparılır;
- şəxsi heyətə istirahət verilir.

Xilasətmə bölməsi (manqa, taqım) fəvqəladə hal zamanı aşağıdakı tapşırıqları icra edə bilər:

- fəvqəladə hal zonasında kəşfiyyat aparmaq;
- xəsərət alanları axtarmaq;
- kiçik həcmli mexaniki və texniki vasitələrin köməyi ilə zədə alanların təkrarən xəsərət almaması üçün dağıntının böyüməsinin qarşısını almaq;
- dağıntı altında, sığınacaqlarda qalmış xəsərət alanları çıxartmaq (xilas etmək);
- xəsərət alanlara ilkin tibbi yardım göstərmək;
- xəsərət alanları toplanış məntəqəsinə təxliyə etmək;
- su obyektlərində xəsərət alanları xilas etmək;
- meşə yangınlarını söndürmək.

2.4. Xilasətmə bölmənin (manqa, taqım) fəvqəladə hal zonasında kəşfiyyat fəaliyyəti

Xilasətmə manqası təbii fəlakət, qəza və yaxud dağıntı rayonuna yerləşdiyi zaman dərhal qəza-xilasətmə və digər təxirəsalınmaz

işlərə başlamalıdır. Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işi (QX və DTİ) eyni vaxtda və eyni məqsədlə birgə yerinə yetirilir. Bəzi hallarda xilasetmə işini təmin etmək məqsədi ilə digər təxirəsalınmaz iş əvvəlcə yerinə yetirilir.

Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin (QX və DTİ) yerinə yetirilməsinin taktiki üsul və ardıcılığı bina və qurğu dağıntıların strukturunun, mənzil-təsərrüfat xətlərindəki (MTX), texnoloji xətlərdəki (TX) qəzaların, həmçinin zəhərlənmiş, yangın ərazilərindəki qəzaların və digər şərtlərdəki qəzaların xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri təşkil və yerinə yetirilməsinə təsir göstərən qəza xüsusiyyətlərinin dərəcəsindən asılıdır. Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri təşkil və yerinə yetirilməsinə təsir göstərən bina və qurğu dağıntılarının strukturunu, həmçinin digər şərtlərdəki qəzaların xüsusiyyətini öyrənmək üçün fəvqəladə hal ərazisində kəşfiyyat aparılır.

Kəşfiyyat bütün səviyyələrdəki komandirlər tərəfindən keçirilən fəaliyyətləri özündə əks etdirən, həm də bölmələr tərəfindən qəza, dağıntı və təbii fəlakət, həmçinin düşmənlər tərəfindən tətbiq olunmuş məhv etmə vasitəsinin təsiri nəticəsinin vəziyyəti barədə kəşfiyyat məlumatları əldə etmək məqsədi ilə aparılır. Kəşfiyyat xəsarət alanların və əhəlinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün fəvqəladə halın aradan qaldırılması işinin əsas mərhələsi hesab olunur.

2.4.1. Fəvqəladə hal zonasında kəşfiyyat işi apardığı zaman xilasetmə bölməsinin tapşırıqları

Kəşfiyyat tapşırıqları hesab olunur:

- təbii fəlakətin xüsusiyyətini və ərazinin müəyyən olunması;
- radioaktiv, kimyəvi, bioloji (bakterioloji) zəhərlənmə dərəcəsinin təyin olunması;
- təbii fəlakət ərazisində binaların vəziyyətinin (sumənbələrinin, elektrik, rabitə, texnoloji xətlərin,

tikintilərin və mühəndis qurğularının) qiymətləndirilməsi;

- yanğın mənbələrini aşkar edilməsi;
- hadisə yerinə yaxınlaşmaq üçün giriş yollarının, əhali və xəsarət alanların təxliyə olunması yollarının təyin edilməsi;
- qəza-xilasetmə işinin əməliyyat planının müəyyən olunması.

Kəşfiyyat-alınmış tapşırığa əsasən və bu tapşırıqla bağlı vəziyyətə görə bütün komandir təbəqəsi tərəfindən təşkil olunur və aparılır. Kəşfiyyat aparmaq üçün bölükdə (taqımda) müşahidəçi və yaxud hər hansı bir xilasetmə manqası təyin olunur. Əlavə olaraq, bölükdə (taqımda) kəşfiyyat aparmaq üçün ştatdan kənar radiasiya, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) kəşfiyyat manqası təyin olunur, hansı ki, o da bölükdə hər hansı bir xilasetmə manqasının tərkibində ola bilər. Vəziyyətlə əlaqəlikəşfiyyatda məlumatlar müxtəlif üsullarla əldə olunur.

Kəşfiyyatın aparılmasının əsas üsulları aşağıdakılardır:

- müşahidə;
- obyektə və əraziyə birbaşa baxış;
- axtarış;
- laboratoriya araşdırmaları;
- şəkilçəkmə;
- kino və video sənədləri;
- şəhərin (yaşayış məntəqəsinin) tikinti planının öyrənilməsi;
- kommunal-texniki, xidmət xəttinin texniki sənədlərinin öyrənilməsi;
- yerli sakinlərlə və sənaye obyektinin heyəti ilə sorğusualın aparılması.

Kəşfiyyatın aparılması üsulunun seçimi və manqa komandirinin iş ardıcılığı vəziyyətə uyğun şəraitdən və tapşırığın yerinə yetirilməsi xüsusiyyətindən asılıdır.

Kəşfiyyatın aparılması ilə bağlı manqanın (taqımın) şəxsi heyətinə tapşırıq verən zaman manqa (taqım) komandiri göstərir:

- kəşfiyyat istiqamətini;
- tapşırığı;
- kəşfiyyat cihazlarından istifadə qaydasını;
- xəsarət alanların yerlərini, radioaktiv, kimyəvi, bioloji (bakterioloji) zəhərlənmə ərazilərinin aşkarı zamanı hərəkət qaydasını;
- xəbərləşmə (qarşılıqlı əlaqə) işarələrini və kəşfiyyatın nəticəsi barədə məruzə etmə qaydasını.

Müşahidə təbii fəlakət rayonunda, qəza özəyində və ətraf mühidə (hava, su, bitki örtüyü) vəziyyətin inkişafına, həmçinin qüvvə və vasitələrin qəza-xilasetmə işinə tətbiq edilməsinin nəzarətini özündə əks etdirir.

Müşahidənin əsas növü vizual baxış (optik cihaz istifadə etməklə aparılır) və texniki müşahidə (təbii fəlakət və qəza özəyində vəziyyət barədə ən son məlumat texniki vasitənin köməyi ilə əldə edilir) hesab olunur. Vəziyyət barədə müşahidə manqada bütün növ hərəkətlərdə təşkil olunur və fasiləsiz olaraq birbaşa, şəxsən manqa komandiri tərəfindən, müşahidə postundan (əgər manqada təyin olunubsa) və təyin olunmuş müşahidəçi tərəfindən aparılır. Bütün müşahidə məlumatları müşahidə sxemi üzərində əks etdirilir. Onlardan ən vacib olan məlumatlar yuxarı komandirə məruzə edilir.

Təbii fəlakət rayonuna qəza mənbəyinə qüvvə və vasitələrin hərəkət etmə üsul və qaydasını, həmçinin fəlakət rayonunda qəza mənbəyində qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işin həcmi müəyyən etmək məqsədi ilə müəyyən olunmuş ərazi sahəsindəki binalarda, qurğularda, kommunal xətlərdə və başqa obyektlərdə olan vəziyyətin ayrı-ayrılıqda öyrənməsi birbaşa baxışla nəticələnir. Baxış axtarışın daxilində aparılır.

Müşahidə postu müşahidə cihazları, irimiqyaslı xəritə, oriyentirlər yaxud ərazinin sxemi, müşahidə jurnalı, kompas,

saat, planşet, rəbitə, düşmənin silah və texnikalarının foto şəkilləri olan qovluq, işıqlandırma və siqnalvermə vasitələri, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazları ilə təmin olunur.

Müşahidə postuna (müşahidəçiyə) tapşırıq verildikən göstərilir:

- oriyentirlər və yerli əşyaların kodlaşdırılmış (şərti) adları;
- təbii fəlakət və ya texnogen qəza haqqında məlumatlar;
- müşahidə postunun heyəti;
- postun (müşahidəçinin) yeri, müşahidə sektoru (zolağı, rayonu və yaxud obyekt), xüsusi diqqətin nəyə yetirilməli olduğu;
- radiasiya və kimyəvi müşahidənin aparılması qaydası;
- müşahidə nəticələrinin məruzə qaydası;
- xəbərdarlıq siqnalları;
- hazırlama vaxtı.

Müşahidənin rahatlığı və əraziyə ardıcıl baxışın keçirilməsi üçün müşahidə sektoru dərinlik üzrə üç zonaya bölünür:

- yaxın-400 metrə qədər;
- orta-400 metrdən 800 metrə qədər;
- uzaq-800 metrdən görmə (texniki vasitələrin imkanları) hüduduna qədər.

Müşahidə postuna verilən tapşırıq, müşahidənin nəticələri müşahidə jurnalında qeyd edilir (nə vaxt və kimə məlumat verildiyi qeyd edilməklə).

Müşahidə postunun rəhbəri tapşırıq aldıqdan sonra müşahidəni və müşahidə yerinin təchizatını təşkil edir. Müşahidə postunun rəhbərinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- təbii fəlakət və ya texnogen qəza haqqında məlumatları öyrənmək;
- müşahidə aparmaq üçün növbətçi müşahidəçini və müşahidəçilərin dəyişmə ardıcılığını təyin etmək;
- müşahidə yerinin təchizatını və maskalanmanı təşkil etmək;

- oriyentirlər sxemini tərtib etmək;
- müşahidə cihazlarının, rabitə və xəbərdarlıq vasitələrinin sazlığını yoxlamağa;
- onu təyin edən komandirə müşahidə nəticələrini barədə vaxtında məlumat vermək.

Müşahidə postunun böyüyü növbəti müşahidəçiyə tapşırıq verərkən göstərir:

- oriyentirləri, təbii fəlakət və ya texnogen qəza haqqında vəziyyəti;
- müşahidənin yerini və sektorunu;
- nəyi müşahidə etməyi, nəyi aşkar etməyi və nəyə xüsusi diqqət yetirməyi;
- radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazlarını işə salmaq vaxtı və qaydasını;
- müşahidə nəticələrinin məruzə qaydasını.

Müşahidə postundan müşahidə fasiləsiz aparılır. Şəraitdən asılı olaraq, müşahidə ya növbəli və yaxud müşahidə postunun bütün heyəti tərəfindən eyni zamanda həyata keçirilir. Müşahidəçi işinə, onun üçün təyin edilmiş sektordakı ərazini diqqətlə öyrənməklə başlayır, oradakı oriyentirlərə və səciyyəvi ərazi obyektlərinə qədər olan məsafələri təyin edir. Ərazi zonalar üzrə növbə ilə nəzərdən keçirilir. Adətən, müşahidə yaxın zonadan başlanır və sağdan sola, özündən dərinliyə doğru, ərazinin və yerli əşyaları ardıcıl olaraq gözdən keçirmək yolu ilə aparılır. Müşahidə, bir qayda olaraq, əvvəlcə gözlə, sonra isə optik cihazlarla (gecə isə gecəgörmə cihazlarından, bəzən ərazini işıqlandırma vasitələrindən istifadə etməklə) aparılır. Hədəf aşkar etdikdə müşahidəçi onun oriyentirlərə (səciyyəvi ərazi predmetinə) görə ərazidə yerini müəyyən edir və bu haqda müşahidə postunun böyüyünə (müşahidə jurnalında qeydiyyat aparmaqla) məlumat verir. Müşahidə postunun böyüyü müəyyən edilmiş qaydada hadisə haqqında postu təyin etmiş komandirə məlumat verir və hadisəni xəritəyə, yaxud ərazinin sxemində köçürür.

Müşahidəçi ona təyin olunmuş sektorda radioaktiv, kimyəvi şəraitin fasiləsiz müşahidəsini aparılır, müəyyən edilmiş vaxtlarda hadisə zamanı radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazlarını işə salır və onların göstərişlərinə nəzarət edir.

Şüalanma dozası gücünün 0,5 r/s və ondan artıq olması aşkar edildikdə müşahidə postunun böyüyü (müşahidəçi) postu təyin etmiş rəisə məlumat verir və onun göstərişi ilə «*radiasiya təhlükəsi*» siqnalı verir.

Kimyəvi və ya bioloji zəhərlənmə əlamətləri aşkar edildikdə postun böyüyü (müşahidəçi) dərhal «*kimyəvi həyəcən*» siqnalı verir və postu təyin etmiş rəisə məlumat verir.

Yaranmış vəziyyəti qısa müddətdə sənədli məlumatlarla (fotoşəkillər, mənzərə şəkilləri, fotosxem) əyani təsəvvür etmək məqsədi ilə təbii fəlakət, qəza rayon və obyektlərində şəkilçəkmə fəaliyyəti aparılır. Bu məqsədlə də vəziyyət video (film) sənədləşdirilir.

Şəkilçəkmə və film sənədləşdirmədəki çatışmazlıq əldə edilmiş məlumatların incələnməsinin vaxt itkisi hesab olunur. Məlumatların vaxt itkisinə yol vermədən incələnməsi məqsədi ilə kəşfiyyatın aparılması zamanı telecihaz istifadə olunur. Cihaz təyyarəyə, vertolyota, gəmiyə, avtomobilə və digər nəqliyyat vasitələrinə quraşdırıla bilər.

2.5. QX və DTİ-nin aparılması üçün hadisə yerində kəşfiyyat fəaliyyətinin təşkilinə aid taktiki məsələlər

Məsələlərin izahı ardıcılığı:

Hər hansı bir taktiki məsələni (döyüş tapşırığını) izah edərkən aşağıda göstərilən xüsusiyyətlərə diqqət etmək lazımdır:

1. Məsələnin şəraitini izah etməzdən əvvəl kursant özünü təqdim etməlidir;

Məsələ: 4-cü kursun kursantı Tarixzadə;

2. Kursant məsələnin izahını "**məsələni izah edirəm**" sözləri ilə başlamalıdır;

3. Kursant məsələni izah edərkən məsələnin maddə başlıqlarını şifahi formada ifadə etməməlidir;
4. Məsələ sinifdə izah edildiyi halda müvafiq fəvqəladə hal zonası ərazisi göstərilməklə xəritədən və ya ərazi maketindən istifadə olunmalı (şərti olaraq);
5. Əgər məsələ ərazidə izah edilirsə, o halda sırf ərazidə yerləşən və asanlıqla görünən obyekt və ya digər görünən ərazi relyefi göstərilməli;
6. Məsələ qısa başlıqlar formasında əvvəlcədən hazırlanmış qeydlərdən istifadə olunaraq izah olunmalıdır;
7. Taktiki məsələ **“məsələni izah etdim”** sözləri ilə sona çatmalıdır.

Məsələ: 4-cü kursun kursantı Tarixzadə taktiki məsələni izah etdi.

Taktiki məsələ aşağıda göstərilən maddələrə diqqət etməklə izah olunmalı:

Maddə başlıqları	Açıqlama
1	2
a. Ümumi vəziyyət: 1) xəritələr; 2) fəvqəladə hal; 3) təbii fəlakət və ya texnogen qəza; 4) radiasiya vəziyyəti; 5) kimyəvi vəziyyət; 6) bioloji (bakterioloji) vəziyyət; 7) digər vəziyyətlər və s.	----- ifadə edilmir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir.
b. Xüsusi vəziyyət: 1) indiki vaxt; 2) hazırkı vəziyyət; 3) bölmələrimizin vəziyyəti; 4) yuxarı komandirin qərarı; 5) şərait üzrə verilən əmr və s; 6) bölmələrin tapşırıqları.	----- ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir; olduğu kimi ifadə edilir.
c. Digər məlumatlar: 1) hava vəziyyəti; 2) ərazinin relyefi.	----- QX və DTİ-yə təsir göstərən hava, ərazi və digər xüsusiyyətlər ifadə edilir.
ç. Vəzifə:	Yerinə yetiriləcək tapşırıqlar ifadə olunur.

2.5.1. Xilasetmə manqası komandirinin xəsarət alanlar və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə axtarış işinin nümunəsinə uyğun taktiki məsələ

Məsələ-1

Ümumi vəziyyət:

01.09.2017-ci il gecə saat 03:00-da Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Araz küçəsindəki maşınqayırma zavodunda texnoloji proseslərin pozulması nəticəsində 1№-li mexaniki sexdə partlayış baş verib, nəticədə zavodun bina və qurğularındamüxtəlif dərəcəli dağıntı meydana gəlib.

Bina və qurğu dağıntısı altında zərərçəkmişlər və xəsarət alanlar var. Rayonun Araz küçəsində yerləşən idarə binasında, istilik ötürücü mərkəzi qazanxanada ayrı-ayrı qurğular, həmçinin zavodun mərkəzinə girişlər dağılmışdır. Baş vermiş qəza nəticəsində müxtəlif bina, tikili və s. uçaraq dağılmışdır. İlk məlumatlara görə dağıntı altında işçilər qalaraq müxtəlif dərəcəli xəsarət və zərər almışdır. Dağıntının hündürlüyü 1 m-dən 2 metrədəkdir.

1-ci xilasetmə manqası Maşınqayırma zavodunda kəşfiyyat və xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə QX və DTİ-ni yerinə yetirmək məqsədi ilə hazır vəziyyətə gətirildikdən sonra taqımın tərkibində zavod istiqamətində 150 km marş yerinə yetirəcək, 01.09.2017-ci il saat 06:00-da Maşınqayırma zavodunun 500 m şimalında cəmlənmə ərazisinə yerləşəcək, əvvəlcə kəşfiyyat və axtarış daha sonra 1№-li sexdə xəsarət alan və zərərçəkənləri xilas etmək üzrə QX və DTİ-ni yerinə yetirməyə hazır olacaqdır.

01.09.2017-ci il saat 06:10-da 1-ci xilasetmə manqasının komandiri 1-ci xilasetmə taqımı komandirindən komanda-müşahidə məntəqəsinə çağırılaraq zavodun 1№-li sexinin cənub hissəsində kəşfiyyat-axtarış və xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə QX və DTİ-ni yerinə yetirmək üçün tapşırıq alıb.

Kəşfiyyat-axtarış və QX və DTİ-ni yerinə yetirmək üçün hərəkətə başlama vaxtı 01.09.2017-ci il saat 06:45-dədir.

Baş vermiş partlayış nəticəsində ərazidə radiasiya, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) təhlükəsi aşkarlanmayıb.

Arayış məlumatları:

1-ci xilasetmə manqası texniki hazırlıq əmsalı (THƏ)-0,9 olmaqla sülh dövrü ştat tabelinə uyğun şəxsi heyət, texnika və əşya ilə 100% təşkilatlanıb. Manqanın şəxsi heyəti kəşfiyyat, axtarış və zərərçəkənlərin xilasetmə işlərinin yerinə yetirməsi üzrə təcrübəsi var.

Hava şəraiti: torpaq sahəsi üzərində küləyin sürəti-3 m/san, küləyin azimutu -180°, havanın temperaturu - +18°C, torpağın temperaturu - +6°C.

Vəzifə: 1-ci xilasetmə manqası (taqım) komandiri olaraq vəzifəni aydınlaşdır, vəziyyəti qiymətləndir, niyyəti hazırla, niyyətə əsasən qərar qəbul edib kəşfiyyat və QX və DTİ-nin aparılması üçün əmr ver.

2.5.2. QX və DTİ-nin aparılması üçün hadisə yerində kəşfiyyat fəaliyyətinin təşkilinə aid taktiki məsələnin həlli Məsələnin həlli:

Birinci xilasetmə manqası (taqım) komandirinin almış olduğu vəzifəni aydınlaşdırması:

Manqa qarşıda duran fəaliyyətləri yerinə yetirmək məqsədi ilə Araz küçəsində yerləşən 1№-li sexdə kəşfiyyat-axtarış aparacaq, daha sonra bu sexin cənub hissəsində baş vermiş partlayış nəticəsində xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri icra edəcəkdir.

Xilasetmə taqımı komandirinin niyyəti: 01.09.2017-ci il saat 07:00-dan 09:00-dək Araz küçəsindəki idarə binasında, istilik ötürücü mərkəzində, 1№-li sexdə kəşfiyyat-axtarış aparmaq, daha sonra 09:20-dan 17:00-dək 1№-li sexdə xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirmək nəzərdə tutulmuşdur.

Kəşfiyyatı-axtarış apararı zaman əsas səylər 1№-li sexdə, xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə işini yerinə yetirərkən isə sexin şimal hissəsinə cəmlənməlidir.

1-ci xilasetmə manqanın (taqımın) vəzifəsi: 01.09.2017-ci il saat 07:00–dan 09:00-dək Araz küçəsindəki 1№-li sexdə kəşfiyyat aparacaq, daha sonra 09:20-dən 17:00-dək 2-ci xilasetmə manqa ilə qarşılıqlı əlaqədə sexin cənub hissəsində baş vermiş partlayış nəticəsində xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

1-ci xilasetmə manqasının qarşısında duran vəzifənin başlıca məqsədi ondan ibarətdir ki, manqa tapşırığı taqımın əsas qüvvəsinin cəmləşdiyi istiqamətdə yerinə yetirəcək. Zərərçəkənlərin, xəsarət alanların həyatı, həmçinin taqım qarşısında duran vəzifəsinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi 1-ci xilasetmə manqasının xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə QX və DT işini bacarıqla yerinə yetirməsindən asılı olacaqdır.

2-ci xilasetmə manqasının vəzifəsi-01.09.2017-ci il 07:00-dan 09:00-dək istilik ötürücü mərkəzində kəşfiyyat-axtarış fəaliyyəti aparacaq, 09:20-dan 17:00-dək 1№-li sexin şimal hissəsində xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

3-cü xilasetmə manqasının vəzifəsi-01.09.2017-ci il 07:00-dan 09:00-dək zavodun idarə binasında kəşfiyyat-axtarış aparacaq, 09:20-dan 17:00-dək 1№-li sexin qərb hissəsində xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

Manqa kəşfiyyat-axtarış fəaliyyətini, həmçinin xəsarət alan və zərərçəkənləri xilasetmək üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işi yerinə yetirən zaman digər manqalarla qarşılıqlı əlaqə (uzlaşma) yaratmalı kəşfiyyat-axtarış nəticəsində əldə olan məlumatları bölüşərək, xəsarət alanların xilas edilməsində bir-birinə qarşılıqlı kömək göstərəcəkdir.

01.09.2017-ci il saat 06:45-də manqa almış olduğu tapşırığın yerinə yetirilməsinə hazır olmalıdır.

Nümunə:

Birinci xilasetmə manqası (taqımı) komandirinin kəşfiyyat, axtarış və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üçün qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işi yerinə yerinə yetirmək üzrə əmrin nümunəsi.

01.09.2017-ci il gecə saat 03:00-da Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Araz küçəsindəki maşınqayırma zavodunda texnoloji proseslərin pozulması nəticəsində 1№-li mexaniki sexdə partlayış baş verib, nəticədə zavodun bina və qurğularındamüxtəlif dərəcəli dağıntı meydana gəlib.

Bina və qurğu dağıntısı altında zərərçəkmişlər və xəsarət alanlar var. Rayonun Araz küçəsində yerləşən idarə binasında, istilik ötürücü mərkəzində, qazanxanada ayrı-ayrı qurğular, həmçinin zavodun mərkəzinə girişlər dağılmışdır. Baş vermiş qəza nəticəsində müxtəlif bina, tikili və s. uçaraq dağılmışdır. İlk məlumatlara görə dağıntı altında işçilər qalaraq müxtəlif dərəcəli xəsarət və zərər almışdır. Dağıntının hündürlüyü 1 m-dən 2 metrədəkdir.

1-ci xilasetmə taqımı əlavə qüvvə və resurslarla (əlavə vasitələrlə) gücləndirilərək maşınqayırma zavodunda partlayış nəticəsində xəsarət alanlara və zərərçəkənlərə kömək etmək məqsədilə 01.09.2017-ci il saat 07:00-dan 09:00-dək zavodun Araz küçəsində yerləşən idarə binasında, 1№-li sexdə və istilik ötürücü mərkəzdə əvvəlcə kəşfiyyat-axtarış aparacaq, daha sonra 09:20-dən 17:00-dək 1№-li sexdə xəsarət alan və zərərçəkmişləri xilas etmək üçün qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

1-ci xilasetmə manqası maşınqayırma zavodunda partlayış nəticəsində xəsarətalanlara kömək etmək məqsədi ilə 01.09.2017-ci il 07:00-dan 09:00-dək Araz küçəsində və 1№-li sexdə kəşfiyyat-axtarış aparacaq, 09:20-dən 17:00-dək 2-ci xilasetmə manqası ilə 1№-li sexin cənub hissəsində qarşılıqlı

əlaqə yaradacaq və zərərçəkmişləri xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

1-ci xilasetmə manqa yuxarı komandirin marağında marşzamanı hərəkəti təmin edən dəstənin tərkibində, mühəndis kəşfiyyat nəzarəti vəzifəsində, başlanğıc rayonun çıxış məntəqəsindən zavodun 500 metr şimalındakı cəmlənmə ərazisinə əsas qüvvənin maneəsiz hərəkətini təmin etmək məqsədi ilə dağıntılardan keçidlər açaraq tənzimləyəcək.

2-ci xilasetmə manqa, maşınqayırma zavodunda partlayış nəticəsində xəsarət alanlara və zərərçəkənlərə kömək etmək məqsədi ilə 01.09.2017-ci il 07:00-dan 09:00-dək zavodun istilik ötürücü mərkəzində kəşfiyyat-axtarış aparacaq, 09:20-dən 17:00-dək 1№-li sexin şimal hissəsində xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə işlərini yerinə yetirəcək.

3-cü xilasetmə manqası maşınqayırma zavodunda partlayış nəticəsində xəsarət alanlara və zərərçəkənlərə kömək etmək məqsədi ilə 01.09.2017-ci il saat 07:00-dan 09:00-dək zavodun idarə binasında kəşfiyyat-axtarış aparacaq, 09:20-dən 17:00-dək 1№-li sexin qərb hissəsində zərərçəkmişləri xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

Əmr edirəm:

nömrəli heyət sırası ,_ və sırası ,_ tərkibində heyət başçısı sırası_, 01.09.17-ci il səhər saat 08:00-a qədər Araz küçəsinin qərb tərəfi istiqamətində, 08:00-dan 1№-li sexin şimal tərəfi istiqamətində dəqiq kəşfiyyat-axtarış aparacaq, xəsarət alanların yerlərini, onlarla əlaqə saxlama imkanlarını, vəziyyətini, aldığı xəsarətin dərəcəsini, həmçinin yangın yerini (tuneli), dağıntının tərkibini, hündürlüyünü və xüsusiyyətini müəyyən edəcək, 01.09.17-ci il 09:20-dan 17:00-dək 2 nömrəli heyətlə qarşılıqlı əlaqədə 1№-li sexin cənub hissəsində xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə

yetirəcək.

1 nömrəli heyət sırası, və sırası, tərkibdə mənim komandanı ilə 01.09.17-ci il səhər saat 08:00-a qədər Araz küçəsinin qərb tərəfi istiqamətində, 08:00-dan 1№-li sexin mərkəzində radiasiya və kimyəvi zərərəlmə dərəcəsinin səviyyəsini ölçəcək (RK kəşfiyyat aparacaq), xəsarət alanların yerlərini, onlarla əlaqə saxlama imkanlarını, vəziyyətini, aldıkları xəsarətin dərəcəsinə, həmçinin yanğın yerini (tuneli), dağıntının tərkibini, hündürlüyünü və xüsusiyyətini müəyyən edəcək. 01.09.17-ci il 09:20-dan 17:00-dək 1 nömrəli heyətlə qarşılıqlı əlaqədə 1№-li sexin cənub hissəsində xəsarət alan və zərərçəkənləri qurtarmaq üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

Xəsarət alan insanların yerinin müəyyən olduğu vaxt onların yerləri müəyyən olunmuş xüsusi qayda ilə işarələnsin, radioaktiv, kimyəvi, bioloji (bakterioloji) zərərəlmələrin müəyyən edildiyi vaxt isə təcili olaraq kəşfiyyat-axtarış fəaliyyətlərinə son verilərək nəticə mənə məruzə edilsin. Kəşfiyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticəsi barədə mənə hər 10-20 dəqiqədən bir məruzə edilsin.

Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər növbəti ardıcılıqla həyata keçirilsin:

- kəşfiyyat və axtarış;
- qapatma (blokirovka);
- xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi;
- xəsarət alan və zərərçəkənlərə ilkin yardımın göstərilməsi;
- xəsarət alan və zərərçəkənlərin xəsarət alanlar toplanış məntəqəsinə və xilasetmə tibb mərkəzinə təxliyə edilməsi.

Xəsarət alanlar toplanış məntəqəsi və xilasetmə tibb məntəqəsi 01.09.17-ci il 09:30-da qərb giriş qapısının önündə açılacaq və fəaliyyətə başlayacaq. Xəsarət alanların bu məntəqələrə təxliyəsinə manqa öz qüvvə və vasitələri ilə xərəklə həyata keçirəcək.

2.5.3. Təhlükəsizlik tədbirləri

1. Qəza-xilasetmə işlərindən əvvəl dağılmış bina və qurğulara baxış keçirilib hasar görmüş təhlükə yaratma ehtimalı olan yerlər müəyyən olunsun;
2. Təhlükəli yerlər xüsusi görünən lent vasitəsi ilə hasara götürülüb müəyyən olunmuş təhlükəni xəbərdar edən işarə ilə göstərsin;
3. Ehtiyac olmadığı hallarda dağıntı üzərində hərəkət edilməsin;
4. Ehtiyac olmadığı hallarda dağılmış, xəsərat almış binalara və strukturlara daxil olmayın və orada qalmayın;
5. Dağılmağa meyilli və ya təhlükəli bina və tikili yaxınlığında işlər xüsusi tədbirlərin görülməsi ilə yerinə yetirilsin;
6. Qaz xətti keçən bina və ya ərazi hissəsində kibrit, çaxmaq istifadə etmək, siqaret çəkmək qəti qadağandır;
7. Qaz xətti keçən sahələrdə iş yerlərinin işıqlandırmaq üçün ancaq akkumulyatorlu fənərdən istifadə edilsin;
8. Zirzəmilərdə, kollektorlarda və başqa bağlı qurğularda qazın olub olmamasını açıq alovdan istifadə etməklə yoxlamaq qəti qadağandır.

Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirən zaman qonşu bölmələrin fəaliyyətini və komandirin verdiyi komanda və işarələri izləmək üçün hər heyətdə müşahidəçi təyin olunsun. Vəzifənin icrasına 01.09.2017-ci il səhər saat 07:00-da başlanılsın, axşam saat 17:00-da vəzifənin icrası sona çatdırılsın.

2.5.4. Qarşılıqlı əlaqə və idarəetmə üzrə xəbərdarlıq işarələri

1. Kimyəvi zəhərlənmə təhlükəsi barədə xəbər verilsin - səsle “qaz-qaz”, radio ilə “kimyəvi həyəcan”, fişənglə “kimyəvi həyəcan fişəngi ilə işıqlandırma”.

2. Radiasiya zəhərlənməsi barədə xəbər verilsin - səsle “nüvə təhlükəsi”, radio ilə “nüvə təhlükəsi”, fişənglə “yaşıl fişənglə işıqlandırma”. Bu xəbərdarlıq işarələrindən sonra şəxsi heyət dərhal mühafizə vasitələrini geyinməli və zəhərli zonanı tərk etməlidir. Daha sonra işlər yuxarı komandirin əlavə əmrinə əsasən yerinə yetiriləcək.
3. Hərəkətə hazırlıq barədə məruzə edilmə - səs və radio ilə “yol 111”. Bu işarə ilə heyət komandirləri mənə hərəkətə hazır olmaları barədə məruzə edir.
4. Xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərə hazır olma barədə məruzə etmə - səs və radio vasitə ilə “mərmər-555”. Bu komanda ilə heyət komandirləri xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işə başlamağa hazır olmaları barədə mənə məruzə edir.
5. Hərəkətə başlamaq üçün - səs və radio vasitəsi ilə “çıxış-222”. Bu komanda ilə heyət xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz iş yerinə hərəkətə başlayır.
6. Xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə kəşfiyyat-axtarış fəaliyyətinə başlamaq üçün - səs və radio vasitəsilə “axtar-666”. Bu komanda ilə heyət xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə kəşfiyyat-axtarış fəaliyyətinə başlayır;
7. Xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işə başlamaq üçün – səs və radio vasitəsilə “ vaxt-333”. Bu komanda

- ilə heyət xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işə başlayır.
8. Xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işin başa çatdırılması-səs və radio vasitəsi ilə “son-444”. Bu komanda ilə heyət qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işə son verir (başə çatdırır) və toplanma rayonuna hərəkət edir;
  9. Vəzifənin icrasına başlama vaxtı 01.09.2017-ci il səhər saat 06.45;
  10. Mənim köməkçim çavuş_____.

Beləliklə, fəvqəladə halların qarşısını alınması və nəticələrinin minimuma endirilməsi zamanı qəza-xilasetmə, axtarış-xilasetmə bölmələrinin (taqım, manqa) hadisə nümunəsində göstərilmişdir. Fəvqəladə halların qarşısını alınması və nəticələrinin minimuma endirilməsində qəza-xilasetmə bölmələrinin (taqım, manqa) vəzifələrinin hər birinin düzgün icrası vacib məsələlərdən hesab edilməlidir.

III Fəsil

Fövqəladə hal zamanı axtarış-xilasetmə işləri

3.1. Uçqunlar altında qalmış zərərçəkənlərin axtarılması üsulları və vasitələri

Qəza, partlayış, yangın, zəlzələ və bu kimi digər fəvqəladə hallar yarandıqda mülki müdafiə işləri ilkin və zəruri xilasetmə işləri zərərçəkmişlərin uçmuş və zədələnmiş bina və tikililərdə, alov bürümüş binalarda axtarılmasından və xilas edilib çıxarılmasından ibarətdir. Dağılmış binaların uçqunları altında qalan zərərçəkənlərin axtarılması insanları aşkar etmək və onların yerlərini, vəziyyətini, habelə göstərməli lazımı yardımın həcmi müəyyənləşdirmək üzrə axtarış bölmələrinin fəaliyyətinin məcmusudur.

Zərərçəkənlərin axtarışı xüsusi olaraq hazırlanan axtarış bölmələrinin (mənzillər) qüvvələri ilə, zədələnmə ocağında ümumi kəşfiyyatın aparılması ilə bərabər yerinə yetirilir. Zərərçəkənlərin axtarılması üzrə bölmələrin vəzifələri aşağıdakılardır:

- zərərçəkənlərin vəziyyətini və lazımı yardımın həcmi dəqiqləşdirmək;
- insanlara ikinci zədələyici amillərin təsiri təhlükəsinin olduğunu aşkar etmək.

Müvafiq qüvvə və vasitələrin mövcudluğundan asılı olaraq axtarış işləri aşağıdakı üsullarla aparıla bilər:

- xilasetmə işləri sahəsini (obyekti, binanı) vizual üsulla yoxlamaqla;
- başdan-başa yoxlamaqla;
- xüsusi öyrədilmiş itlərdən istifadə etməklə (kinoloji üsul);
- xüsusi axtarış cihazlarından istifadə etməklə (texniki üsul);
- şahidlərin məlumatları əsasında.

3.2. Xilasetmə bölməsinin (mənzil, qrup) fəvqəladə hal zonasında axtarış işi zamanı fəaliyyəti

Dağılmış (çökmüş, uçmuş) binalarda xəsarət alanları axtarmaq xilasetmə bölmələrinin birgə hərəkətlərini aşağıda göstərilən fəaliyyət istiqamətlərində birləşdirir:

- dağıntı altında qalan xəsarət alanının (alanların) yerlərinin müəyyən olunması istiqaməti üzrə;
- dağıntı altında qalan xəsarət alanının (alanların) hansı halda olması və onun (onların) funksional vəziyyətinin müəyyən olunması istiqaməti üzrə;
- dağıntı altında qalan xəsarət alan (alanlar) ilə səs və ya vizual əlaqənin yaradılması üzrə;
- yuxarıda göstərilən istiqamətlərdə dağıntı altında qalana, xəsarət alanına (alanlara) ilkin köməyin göstərilməsi üçün görüləcək işlərin təqribi həcmünün müəyyən olunması üzrə.

Xəsarət alanların axtarışı və xilas edilməsi üçün qəza-xilasetmə bölmələrinin hissələri QX və DTİ-ni yerinə yetirəcəyi əraziyə (obyektə) çıxarılır. Bölmələr əldə etdikləri ilkin ümumi kəşfiyyat məlumatlarının nəticələrinə görə QX və DTİ-ni yerinə yetirəcəyi ərazini (obyekti) araşdırdıqdan və təbii fəlakətin xüsusiyyətini, axtarış metodunu müəyyən etdikdən dərhal sonra xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilasını üzrə axtarış xilasetmə işinə başlayırlar. Axtarış-xilasetmə məqsəti yardım ehtiyacı olan insanların yerlərini axtararaq tapılması, onların vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi və xilasedicilərin onlara kömək göstərməsi üzrə yerinə yetirəcəyi iş ardıcılığının əsas üsul və qaydasıdır.

Axtarış-xilasetmə işləri aparılan zaman vacib olan amillər:

- bütün ərazini (obyekti) müfəssəl yoxlamaq;
- xəsarət alanların yerini müəyyən etmək və oranı müəyyən olunmuş qaydaya uyğun işarələmək;
- xəsarət alanlarla vizual və ya səs əlaqəsi yaratmaq;

- xəsarət alanın fəaliyyət (hərəkət etmə) vəziyyətini, almış olduğu xəsarətin dərəcəsini və ona ilkin yardım göstərilməsi üsulunu müəyyən etmək;
- xəsarət alanın xilas olunması üsulunu müəyyən etmək;
- xəsarət alana ikinci zədələyici amilin təsirini aradan qaldırmaq və ya məhdudlaşdırmaq (qapatmaq).

Xilasetmə manqası axtarışı bir ərazidə və ya obyektə taqımın tərkibində yerinə yetirdiyi kimi müstəqil də apara bilər. Bunu etmək üçün manqa hər birində 2-3 xilasedici olmaqla 2 heyətə bölünür. Heyət başçısı baş xilasedicilər və ya daha hazırlıqlı xilasedicilərdən təyin olunur. Heyətlərin ümumi idarə edilməsi manqa komandiri tərəfindən həyata keçirilir, eyni zamanda manqa komandiri 1-ci heyət komandiri vəzifəsini icra edir.

Müvafiq qüvvə və vasitələrin mövcudluğundan asılı olaraq, xilasetmə manqası tərəfindən axtarış əməliyyatları aşağıdakı üsullarla həyata keçirilə bilər:

- xilasetmə üzrə bütün fəvqəladə hal zonasının (binanın, tikilinin, obyektin, ərazinin) ümumi vizual yoxlanılması;
- xüsusi axtarış cihazları ilə fəvqəladə hal zonasının (binanın, tikilinin, obyektin, ərazinin) yoxlanılması;
- fəvqəladə hal zonasında (binanın, tikilinin, obyektin, ərazinin) şahidlərin ifadələri.

3.2.1. Ərazinin vizual yoxlanılması

- relyef xüsusiyyətlərini, təbii əngəllərin mövcudluğunu, torpağın, yolların, su mənbələrinin vəziyyətini;
- su maneələrinin xarakterini, keçidlərin və dayazlıqların olmasını;
- ərazinin bölmələrin fəaliyyətinə, hərəkətinə və xəsarət alan və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işin aparılma şərtinə təsir dərəcəsini;
- dağıntı, yangın və subasma rayonlarını, eləcə də

radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) zəhərlənmə zonalarını (rayonlarını), onları mümkün dəf etmə (yandan keçmə) istiqamətlərini təyin etmək tapşırıqları ilə aparılır.

Ümumi vizual yoxlama üsulu ilə həyata keçirilən axtarış işləri yoxlanılacaq obyektin (binanın, tikilinin, ərazinin) sahəsinə və yüksəkliyinə, obyektin (binanın, tikilinin, ərazinin) məhv edilməsi xüsusiyyətlərinə, funksiyasına, axtarış zamanı günün vaxtı, hava şəraiti və bir sıra şərtlər əsasında aparılır.

Xilasedicilər üçün müşahidə tələblərinin tez-tez artması vizual görmə üsulu sayılır, çünki vizual görmə ilə yaddaşlarda bədənin yalnız görünən kiçik hissələrinin parçaları geyim, avadanlıq, qan izləri və s. qalır. Vizual axtarış obyektin bütün görünən sahəsinin yoxlanması ilə başlanır. Belə halda, xilasedici göstərilən bir yerdə duraraq və ya və ya seçilmiş istiqamətdə hərəkət edərək müşahidə aparır. Gecə vaxtı, qaranlıqlı örtülü boşluq olan ərazilərdə, dumanlı hava şəraitində vizual axtarış aparmaq üçün, fənərlər, lampalar, məşəllər, mumlar, işıqlandırma fişəngləri və s. istifadə edilir. Üzü və boyunu sərin su və ya qarla silmək yaxud sərinlətməklə, dərin və sakit nəfəs yardımı ilə görmə həssaslığını artırmaq olar.

Axtarış sahəsi aralıq sərhəd xətləri ilə sahələrə bölünür. Axtarışa görə aralıq sərhəd xətləri ilə bölünən sahənin genişliyi bir sıra amillərdən asılıdır (dağıntının xüsusiyyətləri, yolun hərəkət şəraiti, görünənlik və s.) 20-50 m-dək ola bilər.

Xəsarət alanların yerlərini müəyyən etmək, onların yerlərini işarələrlə göstərmək üçün xilasetmə manqasının şəxsi heyəti lazımı alət və avadanlıqlar, radio rabitə, fərdi qorunma və ilk yardım vasitələri və s. ilə təhciz olunur (bayraqlar, fənərlər, alovlar və s.). Bəzi hallarda xilasetmə manqası alpinist avadanlığı (dırmanma qurğusu) və yanğınsöndürmə vasitələri ilə də təhciz oluna bilər.

Axtarış aparılarkən xilasedicilər ərazidə bir-birindən daim vizual və eşitmə əlaqəsini təmin edən məsafədə hərəkət

edərək xüsusi görüntülü lentlərlə aralıq sərhədlə bölünmüş axtarış aparılan zolağı müşahidə edə bilməlidirlər. Dağıntı ərazisində xəsarət alanın (alanların) ehtimal olunan yerləri yaxınlığında, qısa fasilə ilə səsə və ya dağılmış tikinti elementinə sakitcə küt alət ilə zərbə vurularaq, dağıntı altında qalana işarə verilir. Qarşılıq işarəsini dinləmək üçün ərazidə çalışan bütün heyət və texnikalar bir anlıq işi saxlayır və diqqətlə dağıntı altından gələcək səsə və ya digər işarəyə qulaq asılır, çünki xəsarət alandan qarşılıqlı işarə ola bilər.

Xəsarət alanların (alanın) harada və hansı şəraitdə olduqları və onların qoruyucu vasitələrdən (sığınacaqdan) istifadə etmə dərəcəsini müəyyən etmək vacibdir.

Bunun üçün ilk növbədə dağıntı obyektini (binası, tikilisi) diqqətlə yoxlanılmalıdır. Daha sonra yerli əhali və ya şahidlər ilə sorğu-sual aparılıb ərazidəki dağıntı obyektinin (binanın, tikilinin) planını araşdırılır. Obyektin (binanın, tikilinin) sığınacaq və gizlənmə yerlərini bir birinə birləşdirən dağılmamış yollar (istiqamətlər) müəyyən edilir. Sonra işə ehtimal olunan sığınacaq və gizlənmə yerləri dağıntının xüsusiyyətinə görə üst və ya yan hissədən təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunaraq sökülür.

Xəsarət alanların və zərərçəkənlərin bir hissəsi dağıntı altında, dağılmış binaların zirzəmilərində və ya birinci mərtəbədə yerləşən bina otaqlarında ola bilər.

Xəsarət alanlar və zərərçəkənlər böyük tikinti elementlərinin dağıntı vaxtı yaratdığı boşluqlarda və binaların dağılması nəticəsində meydana gələn tıxanmış boşluqlarda da ola bilərlər. Bu cür boşluqlar yəqin ki, binaların sağ qalan divarları və əyilmiş damları və ya döşəmələri, pilləkənləri və s. arasında yaranır.

Çökmüş, sökülmüş və ya zədələnmiş binanın yoxlanması binanın kənar tərəfindən və ya yaranan dağıntının perimetri boyunca vizual müşahidə ilə yoxlamadan başlamalıdır. İlk növbədə divarlardakı pəncərələr, dağılmayan balkonlar və döşəmə boşluqları yoxlanılır. Bu yerlərdə təxliyə yollarının olmaması səbəbindən təhlükə yerini öz imkanı ilə tərk edə bilməyən insanlar ola bilər. Bina daxilinin yoxlanması ardıcıl hərəkət ilə mərtəbədən mərtəbəyə, binanın ayrı-ayrı (girişlərində, sexlərində və s.) bölmələrində, o cümlədən axtarış qüvvələrinə girişi icazə verilən bütün yerlərində aparılır.

Həqiqi təhlükənin mövcud olan yerlərdə yoxlamalar təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunaraq aparılır. Xəsarət alan (alanlar) təsbit edildikdə onun vəziyyəti, aldığı xəsarət, hansı şəraitə düşdüyü və yanında digər xəsarət alanın olub olması barədə sorğu-sual edilir. Xəsarət alana (alanlara) ilk yardım göstərilir, bundan sonra axtarış davam edir. Aşkar edilmiş xəsarət alan və rəhmətə gedənin yeri xüsusi işarə ilə göstərilir. Bu işarənin ölçüsü, forması və üzərindəki yazının məzmunu bölmə komandiri tərəfindən müəyyən olunur. Axtarış tamamlandıqdan sonra manqa başqa bir obyektə digər xilasetmə işinin yerinə yetirilməsinə başlaya bilər. Düşünülmüş axtarış üsulunun nəticələri üzrə manqa komandiri iş sahəsinin (obyektinin) dağılmamış oriyentirlərinə uyğun plan və ya sxem hazırlayır və burada hadisələrin təsvirini qrafiki işarələr ilə cızır. Sxemdə göstərilir:

- dağıntının xüsusiyyəti
- dağıntının ölçüləri (hündürlük, uzunluq, en);
- təsirə məruz qalan yaralılar, onların sayı, alınan yaralanmalar və yaralanmaların xüsusiyyəti (dərəcəsi);
- qoruyucu strukturun konturları, giriş və çıxışlar, havalandırma borularının girişləri və çıxışları,

- kommunal şəbəkələrə dəymiş hasarların xüsusiyyətləri və ziyanlardan yaranan daşqın zonaları;
- yanğın ocaqları, qazla çirklənmə və tüstü;
  - yaralıların toplanması üçün yerlər, tibb nöqtələri və təxliyə yolları;
  - tapşırıq başa çatdıqdan sonra toplanma yeri;
  - fəvqəladə hal zonasında (obyektində) radiasiya dozalarının gücünün ölçmə nöqtələri və s.

3.3. Xilasetmə taqımı (manqa) komandirinin zərərçəkmişlərin xilas edilməsi üzrə axtarış işinin nümunəsinə uyğun taktiki məsələlər

Məsələ-1

Nümunə:

Ümumi vəziyyət:

10.08.2017-ci il gecə saat 04:00-da Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Araz küçəsindəki maşınqayırma zavodunda texnoloji proseslərin pozulması nəticəsində 1№-li mexaniki sexdə partlayış baş verib, nəticədə zavodun bina və qurğularındamüxtəlif dərəcəli dağıntı meydana gəlmişdir.

Bina və qurğu dağıntısı altında zərərçəkmişlər və xəsarət alanlar var. Rayonun Araz küçəsində yerləşən idarə binasında, istilik ötürücü mərkəzində, qazanxanada ayrı-ayrı qurğular, həmçinin zavodun mərkəzinə girişlər dağılmışdır. Baş vermiş qəza nəticəsində müxtəlif bina, tikili və s. uçaraq dağılmışdır. İlk məlumatlara görə dağıntı altında işçilər qalaraq müxtəlif dərəcəli xəsarət almış və zərər çəkmişlər. Dağıntının hündürlüyü 1 m-dən 2 metrədəkdir.

1-ci xilasetmə manqası Maşınqayırma zavodunda axtarış yerinə yetirmək məqsədi ilə hazır vəziyyətə gətirildikdən sonra taqımın tərkibində zavod istiqamətində 100 m marş yerinə yetirib, 10.08.2017-ci il saat 08:00-da Maşınqayırma zavodundan 300 m şimalda cəmlənmə ərazisinə yerləşib, əvvəlcə 1№-li sexdə, istilik ötürücü mərkəzində və qazanxanada baş vermiş partlayış nəticəsində xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışını, daha

sonra onların xilasası üzrə QX və DTİ-nin yerinə yetirməsinə hazır olmalıdır.

10.08.2017-ci il saat 08:10-da 1-ci xilasetmə manqası komandiri 1-ci xilasetmə təqım komandiri tərəfindən komanda-müşahidə məntəqəsinə çağrılaraq istilik ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında və zavodun 1№-li sexinin cənub hissəsində xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışını, həmçinin onların qurtarılması üzrə QX və DTİ-ni yerinə yetirmək üçün tapşırıq alıb.

10.08.2017-ci il saat 09:00-da xəsarət alanların axtarışı üzrə tapşırığın yerinə yetirməsi üçün fəaliyyətə başlama vaxtı müəyən olunmuşdur.

Baş vermiş partlayış nəticəsində ərazidə radiasiya, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) təhlükəsi aşkarlanmayıb.

Arayış məlumatları:

1-ci xilasetmə manqası texniki hazırlıq əmsalı (THƏ)-0,9 olmaqla sülh dövrü ştat tabelinə uyğun şəxsi heyət, texnika və əşya ilə 100% təşkilatlanıb. Manqanın şəxsi heyəti xəsarət alanların axtarışı və qəza-xilasetmə işinin yerinə yetirməsi üzrə təcrübəsi var.

Hava şəraiti: torpaq sahəsi üzərində küləyin sürəti-3 m/san, küləyin azimutu-180°, havanın temperaturu-+24°C, torpağın temperaturu-+20°C.

Vəzifə: 1-ci xilasetmə manqası (təqım) komandiri olaraq vəzifəni aydınlaşdır, vəziyyəti qiymətləndir, niyyəti hazırla, niyyətə əsasən qərar qəbul edib axtarış və QX və DTİ aparılması üçün əmr ver.

3.3.1. Xilasetmə manqası komandirinin xəsarət alanlar və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə axtarış işinin nümunəsinə uyğun taktiki məsələnin həlli

1-ci xilasetmə manqası komandiri almış olduğu vəzifəni aydınlaşdırması:

Manqanın qarşıda duran fəaliyyətlərin əsas məqsədi 10.08.2017-ci il səhər saat 09:20-dən 10:10-dək zavodun istilik

ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışını aparmalı, daha sonra 2-ci və 3-cü xilasetmə manqaları ilə qarşılıqlı əlaqədə saat 10:20-18:00. 10.08.2017-ci il Araz küçəsində yerləşən 1№-li sexin şimal hissəsində xəsarət alanların və zərərçəkənləri qurtarmaq üçün qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməlidir.

Taqım komandirinin niyyəti: kinoloji manqa ilə qarşılıqlı əlaqədə 10.09.2017-ci il səhər saat 09:20-dən 10:00-dək Araz küçəsindəki idarə binasında, istilik ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında, 1№-li sexdə xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışını aparmaq, daha sonra 10.09.2017-ci il 09:20-dən 18:00-dək 1№-li sexdə xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirmək nəzərdə tutulmuşdur. Xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışını aparan zaman əsas səylər 1№-li sexdə, qəza-xilasetmə işini yerinə yetirəndə isə sexin şimal hissəsinə cəmlənmə nəzərdə tutulmuşdur.

1-ci xilasetmə manqası və kinoloji dəsdənin vəzifəsi: 10.08.2017-ci il səhər saat 09:20-dən 09:00-dək istilik ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında xəsarət alanların axtarışını aparacaq, daha sonra 10.08.2017-ci il 10:20-dən 18:00-dək 1№-li sexdə 2-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə sexin şimal hissəsində xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

1-ci xilasetmə manqanın qarşısında duran vəzifəsinin başlıca məqsədi ondan ibarətdir ki, manqa tapşırığını taqımın əsas qüvvəsinin cəmləşdiyi ərazidə yerinə yetirəcək.

Taqım qarşısında duran vəzifənin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi və hadisə zamanı xəsarət almış zərərçəkənlərin həyatı 1-ci manqa komandirinin qarşısında duran vəzifəni bacarıqla yerinə yetirməsindən asılı olacaq.

2-ci xilasetmə manqası və kinoloji dəstənin vəzifəsi: 10.08.2017-ci il 09:00-dan 10:00-dək rayonun Araz küçəsində yerləşən idarə binasında partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışını aparacaq, 10:20-dən 18:00-dək 10.08.2017-ci il 1-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə 1№-li sexin cənub hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin qurtarılması üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

3-cü xilasetmə manqası və kinoloji dəstənin vəzifəsi: 10.08.2017-ci il 09:00-dan 10:00-dək 1№-li sexdə partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışını aparacaq, 10.08.2017-ci il 10:20-dən 18:00-dək 1-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə 1№-li sexin qərb hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin qurtarılması üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

Manqa axtarış fəaliyyətini və qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işi yerinə yetirən zaman digər manqalarla qarşılıqlı əlaqə yaratmaqla kəşfiyyat-axtarış məlumatlarını bölüşməli, partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə bir-birinə qarşılıqlı kömək göstərəcəkdir.

Vəzifənin yerinə yetirilməsinə hazır olma saati 10.08.2017-ci il səhər saat 09:00.

3.3.2. Birinci xilasetmə manqası komandirinin dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışı və xilas edilməsi üzrə əmri

Nümunə:

10.08.2017-ci il gecə saat 04:00-da Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Araz küçəsində maşınqayırma zavodunda texnoloji proseslərin pozulması səbəbindən 1№-li mexaniki sexdə partlayış baş verib, nəticədə zavodun bina və qurğularında müxtəlif dərəcəli dağıntılar baş vermişdir.

Bina və qurğu dağıntısı altında zərərçəkmişlər və xəsarət alanlar var. Rayonun Araz küçəsində yerləşən idarə binasında, istilik ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında ayrı-ayrı qurğular, həmçinin zavodun mərkəzinə girişlər dağılmışdır. Baş vermiş qəza nəticəsində müxtəlif bina, tikili və s. uçaraq dağılmışdır. İlk məlumatlara görə dağıntı altında işçilər qalaraq müxtəlif dərəcəli xəsarət almış və zərər çəkmişlər. Dağıntının hündürlüyü 1 m-dən 2 metrədəkdir.

1-ci xilasetmə manqası və kinoloji dəstə ilə birlikdə 10.08.2017-ci il səhər saat 09:20-dən 10:10-dək əvvəlcə istilik ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında xəsarət alanların axtarışını aparacaq, daha sonra 10:20-dən 18:00-dək 1№-li sexdə 2-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə sexin şimal hissəsində qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

1-ci xilasetmə manqası və kinoloji dəstə ilə birlikdə əvvəlcə 10.08.2017-ci il 09:00-10:00-da zavodun istilik ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışının aparılması ilə əlaqəli, daha sonra isə 1№-li sexdə 10:20-18:00-da 10.08.2017-ci il 2-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə 1№-li sexin şimal hissəsində xəsarət alanların və zərərçəkənlərin qurtarılması üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməklə əlaqəli vəzifə alıb. Qəza rayonuna hərəkət vaxtı 1-ci xilasetmə manqanın qarşısındakı vəzifə:

- irəli reydlə dəstə ilə birlikdə əsas qüvvənin ləngimədən hərəkətini təmin edəcək;
- əmrinə əlavə qüvvə və vasitələr verilməklə yuxarı komandirin marağında, yol hərəkətini tənzimləyəcək;
- baş verə biləcək yanğınları söndürəcək;
- maneələri aradan qaldıracaq və maneələrdən keçidlər açacaq.

2-ci xilasetmə manqası və kinoloji dəstə ilə birlikdə 10.08.2017-ci il səhər saat 09:20-dən 10:10-dək əvvəlcə rayonun Araz küçəsində yerləşən idarə binasında partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışını aparacaq, daha sonra isə 10.08.2017-ci il səhər saat 10:20-dən axşam saat 18:00-dək 1-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə 1№-li sexin cənub hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməklə əlaqəli vəzifə almışdır.

3-cü xilasetmə manqası kinoloji dəstə ilə birlikdə 10.08.2017-ci il səhər saat 09:00-dan 10:00-dək əvvəlcə 1№-li sexdə xəsarət alanların axtarışını aparılması ilə, daha sonra 10.08.2017-ci il səhər saat 10:20-dən axşam saat 18:00-dək 1-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq 1№-li sexin qərb hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməklə əlaqəli vəzifə alıb.

Əmr edirəm:

1 nömrəli heyət sırası_____, və sırası___, tərkibində heyət başçısı sırası_, 10.08.2017-ci il səhər saat 09:20-dən 10:10-dək xəsarət alanların axtarışını istilik ötürücü mərkəzinin zirzəmi otaqlarında və qazanxana binasında aparacaq, xəsarət alan (alanlar) təsbit edəcək, onun (onların) vəziyyəti, aldığı xəsarət, hansı şəraitə düşdüyü və yanında digər xəsarət alanın olub-olması barədə sorğu-sual aparacaq, xəsarət alana (alanlara) imkan daxilində ilk yardım göstəriləcək. Daha sonra səhər 10.08.2017-ci il saat 10:20-dən axşam saat 18:00-dək 1№-li sexdə 2 nömrəli heyətlə qarşılıqlı əlaqədə sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirilməsinə başlayacaq.

2 nömrəli heyət sırası ____, və sırası ____, və kinoloji heyət 10.08.2017-ci il səhər saat 09:20-dan 10:10-dək mənim komandamla xəsarət alanların axtarışını istilik ötürücü mərkəzinin birinci mərtəbəsində və qazanxana binasında aparacaq, xəsarət alan (alanlar) təsbit ediləcək, onun (onların) vəziyyəti, aldığı xəsarətin dərəcəsi müəyyən ediləcək. Daha sonra 10.08.2017-ci il səhər saat 10:20-dən axşam saat 18:00-dək 1 №-li sexdə 1 nömrəli heyətlə qarşılıqlı əlaqədə sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər yerinə yetirilməsinə başlanacaq.

Aşkar edilmiş xəsarət alan və rəhmətə gedənin yeri müəyyən olunmuş xüsusi işarə ilə göstəriləcək (Bu işarənin ölçüsü, forması və üzərindəki yazının məzmunu bölmə komandiri tərəfindən müəyyən olunur). Radioaktiv, kimyəvi, bioloji (bakterioloji) zəhərlənmə aşkar olunduğu vaxt ərazi dərhal tərk edilsin və bu barədə mənə təcili məruzə olunsun.

Mənə axtarışın nəticəsi barədə hər 25-30 dəqiqədən bir məruzə olunsun.

QX və DTİ fəaliyyəti növbəti ardıcılıqla yerinə yetiriləcək:

- kəşfiyyat və axtarış;
- deblokirovka (kilidləmə);
- xəsarət alanına ilkin yardımın göstərilməsi;
- xəsarət alanların toplanma məntəqəsinə təxliyə.

10.08.2017-ci il səhər saat 10:30-da zavodun qərb qapısının önündə ərazidə açılacaq xəsarət alanların toplanma məntəqəsinə və xilasetmə tibbi mərkəzinə xəsarət alanların təxliyəsi qüvvə və vasitələrdən istifadə edilərək xərəklə yerinə yetiriləcək.

3.3.3. Təhlükəsizlik tədbirləri

1. İşə başlamazdan əvvəl dağılmış bina və qurğulara baxış keçirilib, çəpərlənsin, təhlükə yaratma ehtimalı olan yerlər müəyyən olunsun.

2. Təhlükəli yerlər xüsusi görünlü lent vasitəsi ilə çəpərlənib müəyyən olunmuş təhlükəni xəbərdar edən işarə ilə göstərsin.
3. Ehtiyac olmadığı halda dağınıq üzərində hərəkət edilməsin;
4. Dağılmış, xəsarət görmüş binalara və strukturlara ehtiyac olmadıqda daxil olmayın və orada qalmayın;
5. Dağılmağa meyilli və ya təhlükəli bina və tikili yaxınlığında işlər xüsusi tədbirlərin görülməsi ilə yerinəyeterilsin;
6. Qaz xətti keçən bina və ya ərazi hissəsində kibrit, çaxmaq istifadə etmək, siqaret çəkmək qəti qadağandır;
7. Qaz xətti keçən sahələrdə iş yerlərinin işıqlandırmaq üçün ancaq akkumulyatorlu fənərdən istifadə edilsin;
8. Açıq alovdan istifadə etməklə zirzəmilərdə, kollektorlarda və başqa bağlı qurğularda qazın olub olmamasını yoxlamaq qəti qadağandır.

Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirən zaman qonşu bölmələrin fəaliyyətlərini və komandirin verdiyi komanda və işarələri izləmək üçün hər heyətdə müşahidəçi təyin olunsun.

Vəzifənin icrasına 10.08.2017-ci il səhər saat 09:00-da başlansın, 10.08.2017-ci il axşam saat 18:00-da sona çatsın.

Vəzifənin icrası başa çatdıqda 10.08.2017-ci il 10.08 başlanğıc rayona gəlinsin.

3.3.4. Qarşılıqlı əlaqə və idarəetmənin xəbərdarlıq işarələri

- Kimyəvi zəhərlənmə təhlükəsi barədə xəbər vermə - səsle “qaz-qaz”, radio ilə “kimyəvi həyəcan”, fişənglə “kimyəvi həyəcan fişəngi ilə işıqlandırma”. Bu komanda ilə şəxsi heyət əleyhqaz geyinir və alınmış tapşırığı xüsusi göstərişə qədər yerinə yetirməkdə davam edir;

- Hərəkətə hazır olma barədə məruzə etmə-səs və radio vasitəsi ilə - «Yol 111». Bu siqnalda heyət komandirləri mənə hərəkətə hazır olma barədə mənə məruzə edir;
- Partlayış nəticəsində dağıntı altında qalanların axtarışına hazır olma barədə məruzə etmə - səs və radio vasitəsi ilə - «Mərmər 666». Bu siqnalda heyət komandirləri mənə axtarışı yerinə yetirilməsinə hazır olma barədə mənə məruzə edir;
- Partlayış nəticəsində dağıntı altında qalanların axtarışını yerinə yetirilməsinə başlama barədə məruzə etmə - səs və radio vasitəsi ilə - «Mərmər 777». Bu siqnalda heyət komandirləri mənə axtarışa başlama barədə mənə məruzə edir;
- QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə hazır olma barədə məruzə etmə - səs və radio vasitəsi ilə - «Mərmər 555». Bu siqnalda heyət komandirləri mənə QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə hazır olma barədə mənə məruzə edir;
- Hərəkətə başlama - səs və radio vasitəsi ilə - «Çıxış-222». Bu siqnalda heyət QX və DTİ-ni yerinə yetirmək üçün hərəkətə başlayır;
- QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə başlama barədə - səs və radio vasitəsi ilə - «Vaxt 333». Bu siqnalda heyət QX və DTİ yerinə yetirilməsinə (həyata keçirilməsinə) başlayır.
- QX və DTİ, (axtarışı) sona çatdır - səs və radio vasitəsi ilə - «Son 444». Bu siqnalda heyət QX və DTİ yerinə yetirilməsini (axtarışı) sona çatdırır (bitirir).

Vəzifənin icrasına başlama vaxtı 10.09.2017-ci il saat 09:00.

Mənim köməkçim sırası _____.

Dağıntılar altında qalmış, qismən dağılmış və odtutmuş binaların yuxarı mərtəbələrindən zərərçəkmişlərin xilasetmə üsul və metodları

4.1. Ümumi müddəalar

Xilasetmə taqım (manqa) komandiri fəvqəladə hal zonasında qəza-xilasetmə əməliyyatı apararkən:

- öncə zərərçəkmişlərin qalaqlardan azad edilməsi üsullarını;
- xilasetmə işlərinin ardıcılığını;
- zərərçəkmişlərin tibb məntəqəsinə təxliyə üsulunu müəyyənləşdir.

Əgər zərərçəkmiş yaranmış qalağın üz hissəsindədirsə və ya kiçicik töküntülər altında qalmışsa, o, qalağın üz hissəsi əl ilə təmizlənərək çıxarılır.

Zərərçəkmiş xeyli dərinlikdədirsə, qalaqda yaranmış dəlik və boşluqlardan, eləcə də qalaqlar tədricən təmizlənərək, çıxarılır. Bu iş ardıcıl olaraq bir-birini daim əvəzləyən heyətlərtərəfindən həyata keçirilir. Zərərçəkmişləri qalaq altından azad edərkən diqqətli olmaq lazımdır:

- ağır plitə, blokların, kərpic hörgünün və digər ağır elementlərin ehtiyatsız tərpədilməsi qəti qadağandır;
- zərərçəkmişin yeni xəsarət almaması üçün ilk növbədə onun başı və bədəninin yuxarı hissəsi azad edilir;
- lazım gəldikdə, qalaq altından çıxarılan zərərçəkmişə elə yerində tibbi yardım göstərilir;
- bəzi hallarda tibb işçiləri zərərçəkmişə qalaq altında olarkən yardım göstərməyə məcbur olur və onun qalaq altından azad edilməsi paralel olaraq aparılır.

İnsanların yanan və dağılmış evlərdən xilas edilməsi yanğınsöndürənlər və xilasedicilər tərəfindən qapı və pəncərələrdən, balkon və lojalardan, yaranmış və ya yenidən açılmış oyuqlardan, eləcə də yanğın pilləkənləri,

avtopilləkənlər, xilasetmə ip və şlanqları vasitəsilə həyata keçirilir.

Zərərçəkmişlərin hadisə yerindən çıxarılması 3-4 nəfərdən ibarət dəstə tərəfindən və onlardan birinin dəstə rəhbəri təyin olunmaqla həyata keçirilir.

İnsanların qalaqlanmış sığınacaqlardan və zirzəmilərdən çıxarılması zamanı onların açılması üsulları xilasetmə taqım (manqa, heyət) komandiri tərəfindən konkret şəraitə uyğun müəyyənləşdirilir. Bu işə sığınacaq və zirzəminin, eləcə də qalağın tipindən və konstruktiv xüsusiyyətlərindən asılıdır. Qəzalılı konstruksiyaların ehtiyatla sökülməsi mütəxəssislərdən, sənaye tikintisi əsaslarına bu və ya digər tikilinin konstruktiv xüsusiyyətlərinə dərinlən yiyələnmasını və deformasiyaya uğramış elementlərin vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsini tələb edir. Divar və digər konstruksiyaların təhlükəsiz sökülməsi onların strukturundan, düzəldilmə materiallarından, alınmış zədələrin xüsusiyyətlərindən, ərazidəki tikili sıxlığından, real qüvvə və vasitələrdən asılıdır. Zədələnmiş konstruksiyaların sökülməsi əl ilə, mexaniki yolla və ya partladılma ilə aparılır.

4.2. Kommunal-energetika şəbəkələrində baş verən qəzaların məhdudlaşdırılması və aradan qaldırılması

Kommunal-energetika şəbəkələrində baş vermiş qəzaların nəticələrini aradan qaldırmaqla əlaqədar işləri müvafiq hazırlığı olan və texnika ilə təchiz edilmiş ixtisaslı xüsusi taqımlar (manqalar, heyətlər) yerinə yetirirlər. Köməkçi işlərə ümumi məqsədli dəstələri cəlb etmək olar.

4.2.1. Elektrik şəbəkələrində qəzaların aradan qaldırılması

Elektrik şəbəkələrində qəzalar gərginlik kəsildikdən sonra aradan qaldırılır. Şəbəkənin hansı dərəcədə zədələnməsindən asılı olaraq cərəyanı rayon yardımçı stansiyalarında, transformator budkalarında ya da elektrik məfillərinin binaya girdiyi yerlərdə kəsirlər. Salamət qalmış

xətlərlə obyektləri işıqlandırmaq, elektrik alətini qidalandırmaq və başqa ehtiyaclar üçün ayrı-ayrı iş sahələrinə elektrik enerjisi verərkən əvvəlcə paylayıcı şəbəkələrin vəziyyətini diqqətlə yoxlayır, şəbəkənin xarab olmuş sahələrini və iş görülməyən obyektlərə enerji verən xətləri bağlayırlar.

Cərəyanı kəsdikdən sonra, zədələnmiş elektrik şəbəkələrini və qurğularını müvəqqəti bərpa etmək üçün tədbir görmək lazımdır. Bərpa işlərini elektrik təchizatının, alçaldıcı yarımstansiyaların və yüksək gərginlikli xətlərin nisbətən az zədələnmiş yerlərindən başlayırlar, sonra transformator məntəqələrini və alçaq gərginlikli xətləri işə salır, elektrik enerjisi işlədilər xətləri birləşdirirlər.

Hava xətlərini köhnə məftilləri bağlamaqla və ya salamat qalmış müvəqqəti basdırılmış dirəklərə yeni məftillər çəkməklə bərpa edirlər. Kabel xətlərinin zədələnmiş sahələrini yerin səthi ilə birləşdirici kabel çəkib təmir edirlər.

Müvəqqəti hava xətləri üçün daha sadə tipli dayaq - travesli və ya bunsuz birayaqlı ağac dirəklərdir; ağır məftilləri P-şəkili dirəklərdən asırlar. Həmçinin dayaq məqsədi ilə salamat qalmış körpülərdən, keçidlərdən, estakadalardan da istifadə etmək olar. Belə hallarda məftilləri xüsusi kronşteynlərdən asırlar. Suyun üzərindən müvəqqəti elektrik verilişi xətləri çəkəndə salların və ya pontonların üzərində qoyulmuş üzən dayaqlardan istifadə etmək olar.

Hava xətlərindəki qismən zədələnmiş dayaqların təmiri əsasən əyilmiş dirəkləri düzəltməkdən ibarətdir. Bunun üçün bucurqadların, bloklardan, tal və traktorlardan istifadə edirlər. Dayaq düzəldikdən sonra onun dibini bir daha bərkitmək lazımdır.

Zəlzələ zonasında yardımçı stansiyaları və elektrik verilişi xətlərini bərpa etdikdə birinci növbədə uçqunların altından, uçmuş və ya od tutmuş bina və tikililərdən adamları xilas edən dəstələri elektrik enerjisi ilə təmin etmək lazımdır. Həmçinin xilas etmə işlərinin aparılmasına xidmət edən istehlakçıları da

(nasoslu su kəməri stansiyaları, su vuran kanalizasiya stansiyaları və s.) elektrik enerjisi ilə təmin etmək vacibdir. Bir sıra hallarda ayrı-ayrı sənaye obyektlərində elektrik təchizatını bərpa etmək lazımdır, çünki bunlarda texnoloji proses uzun müddət dayanarsa, böyük qəza baş verə bilər. Əgər xarab olmuş qovşaqları bərpa etmək yolu ilə ayrı-ayrı istehlakçıları qısa müddətdə elektrik enerjisi ilə təmin etmək mümkün deyilsə, onda səyyar elektrik stansiyalarından və enerji qatarlarından istifadə edilməlidir. Sənaye obyektlərinin işləməsi üçün elektrik enerjisini salamat qalmış elektrik xətləri ilə və ya müvəqqəti çəkilməmiş kabel şəbəkəsi ilə vermək olar. Bunları isə yaxınlıqdakı enerji mənbələrindən (yardımçı transformator stansiyalarından, salamat qalmış kabel şəbəkələrindən və s.) qidalandırmaq olar.

4.2.2. Su kəməri şəbəkəsinin zədələnmiş sahələrində qəzaların aradan qaldırılması

Su kəməri şəbəkəsinin zədələnmiş sahələrindəki qəzaları aradan qaldırmaq üçün baxış quyuları üzərindəki uçqunları təmizləmək və su kəmərinin xarab olmuş yerlərini bağlamaq lazımdır. Su kəməri şəbəkəsinin zədələnməsi əlamətləri - küçələri su basması, baxış quyularının su ilə dolması, uçqunlarda su olması, şəbəkədə təzyiqin düşməsidir. Su kəmərinin xarab olmuş sahələrini bağlamaq üçün əvvəlcə zədələnmiş magistral xətdə siyirtməni təzyiq verilən tərəfdən (nasos stansiyasından qidalandıran tərəfdən), sonra xarab olmuş sahənin digər tərəfindən bağlayır, axırda isə bağlanmış siyirtmələr arasındakı sahədə magistral boru kəmərinə çıxan qollardakı siyirtmələri bağlayırlar. Su verilməsinə çox ehtiyac olduqda zədələnmiş sahələri müvəqqəti bərpa etmək üçün tədbir görürlər. Belə hallarda qəza-bərpa işlərini az zədələnmiş şəbəkələrdə aparırlar. Suyu isə salamat qalmış su kəməri şəbəkələrindən verirlər. Müvəqqəti su xətləri salmaq üçün yerin üzləri ilə yanğınsöndürən şlanqlar və ya metal borular çəkirlər. Yanğınsöndürən şlanqları qəza yerinə yaxın hidrantlarına

birleşdirirlər. Metal borulardan düzəldilmiş dolayı su xətləri çəkmək üçün boru kəmərinin zədələnmiş sahənin hər

iki tərəfindən qazır, zədələnməmiş boruların uclarına fasonlu hissələrinə (üçboğazlar) qoyur və dolay xəttin borularını bunlara birləşdirirlər.

4.2.3. Su təchizatı məntəqələrinin düzəldilməsi

Əhalinin zəlzələ zonasında işləyən mülki müdafiə dəstələrini su ilə təmin etmək üçün su təchizatı məntəqələrini salamat qalmış su mənbələrindən istifadə etməklə: artezian quyuları, təmiz sulu hovuzlar, açıq su hövzələri əsasında yaradırlar. Birinci növbədə bunları xilas etmə və təcili bərpa işləri aparılan sahələrdə, habelə zərərçəkmiş adamları toplayan məntəqələrin və tibb məntəqələrinin yerləşdiyi sahədə düzəldirlər.

Hər ümumi məqsədli yığma dəstə üçün bir-iki su təchizatı məntəqəsi olsa yaxşıdır. Su təchizatı məntəqələri açmaq və bunlara xidmət etmək üçün 5-7 adamdan ibarət manqa təyin edirlər. Məntəqədə: suyu götürmək, təmizləmək, saxlamaq və paylamaq üçün meydançalar; suyun keyfiyyətinə nəzarət postu; texniki vasitələr və materiallar saxlayan yerlər düzəldirlər. Su təchizatı məntəqələrinin sərhdəllərini hasarlayır, yaxud nişanlayırlar. Əsas meydançalardan kənarında su götürmək üçün gətirilən tara və nəqliyyat vasitələri toplanacaq və yuyulacaq (dezinfeksiya ediləcək) yerləri müəyyən edir və hərəkəti tənzimləyən postlar qoyulur. Açıq su hövzələrində su təchizatı məntəqələri açarkən həmin yerdə olan materiallardan düzəldilən süzgeçlərdən və su təmizləyici tabel əmlakından istifadə edirlər. Əsas su təchizatı mənbələri sıradan çıxdıqda və bunları tez bərpa etmək mümkün olmadıqda müvəqqəti su mənbələri düzəldirlər. Su quyuları (qrunt sularını və ya çayların, göllərin yatağı altından su götürmək üçün) və artezian quyuları qazırlar. Obyektlərə suyu salamat qalmış (dağılmamış) və müvəqqəti salınmış boru kəmərləri ilə vermək olar. Bəzən suyu avtosisternlərdə, çəlləklərdə, bidonlarda, xüsusi olaraq düzəldilmiş brezent və rezin qablarda gətirirlər.

4.2.4. Kanalizasiya şəbəkələrində aparılan qəza işləri

Kanalizasiya şəbəkələrində aparılan əsas qəza işləri çökəklikdə yerləşən obyektləri su basmasının qarşısını almaqdan ibarətdir. Bu məqsədlə zədələnmiş şəbəkənin suyunu yaxınlıqdakı başqa kanalizasiya şəbəkələrinə axıdır yaxud xarab olmuş sahələrin yanından keçirirlər. Çirkab suları zədələnmiş sahələrdən xüsusi düzəldilmiş özüaxıdan novlar, borular və ya kanallarla axıdırlar. 10 m uzunluğunda bu cür özüaxıdan nov düzəltmək üçün orta hesabla 6-12 adam-saat lazımdır. Bu cür özüaxıdan novlar düzəltmək mümkün olmadıqda suyu nəcisvuran nasos və motopompalarla vurub müvəqqəti boru kəmərləri, elastiki şlanqlar vasitəsilə axıdırlar. Çirkab su çox güclü gəlsə və qəzanı aradan qaldırmağa mane olursa, yaxınlıqdakı baxış quyusuna tıxac və ya sipər qoyub bəzi obyektləri (yaşayış evlərini, sənaye müəssisələrini və s.) şəbəkədən ayırmaq lazımdır. Böyük diametrlili kollektorlar zədələndikdə çoxlu çirkab su böyük sürətlə axdıqda və onları bir quyudan digərinə axıtmaq mümkün olmadıqda yerin üzəri ilə açıq xəndək şəklində müvəqqəti kollektorlar düzəldirlər.

4.2.5. Şəhərin (obyektin) qaz şəbəkələrində aparılan qəza-bərpa işləri

Şəhərin (obyektin) qaz şəbəkələrində aparılan qəza-bərpa işləri içərisində adam ola biləcək yaşayış və istehsalat binalarına, yaxud xilasetmə işləri aparılan ayrı-ayrı sahələrə qazdolmasının qarşısını almaqdan və əgər qaz dolmuşsa, bunu təmizləməkdən, habelə qazsızan yerlərdə qazın alışmasının qarşısını almaqdan ibarətdir.

Qaz kəmərlərində qəzaları məhdudlaşdırmaq üçün görülən əsas işlər bunlardır:

– yüksək və orta təzyiqli qaz kəmərlərində qazın təzyiqinin mümkün olan ən aşağı səviyyəyə salınması;

– qazın tamam kəsilməsi yaxud qaz kəməri şəbəkəsinin və qaz tənzimləyən məntəqələrin zədələnmiş hissələrinin bağlanması (bəzi hallarda ancaq qaz təzyiqinin azaldılması);

– qazın qonşu tikililərə dolmasının qarşısının alınması;

– quyulardakı bütün bağlayıcı qurğuların örtülməsi, bu məqsədlə qaz kəmərinin qaz tənzimləyən məntəqələrə girdiyi və buradan çıxdığı yerdə siyirtmələrin bağlanması, lazım gəldikdə isə qaz kəmərinə müvəqqəti tıxaclar qoyulması.

Qəzaları məhdudlaşdırma işlərini qurtardıqdan sonra istehlakçılara qaz verilməsi təmin etmək üçün aşağıdakı müvəqqəti təmir işləri aparılır:

– qaz tənzimləyən məntəqələrin və qaz paylayıcı stansiyaların sıradan çıxmış avadanlığı dəyişdirilir;

– dağılmışdır xətləri müvəqqəti dolay xətlərlə əvəz edir;

– qaz borularını birləşdirirlər.

Müvəqqəti dolay xətləri bilavasitə yerin (uçqunun) üzəri ilə çəkmək olar. Bunun üçün metal (polad və çuqun) borulardan, alçaq təzyiqli şəbəkələrdə isə elastik rezin şlanqlardan istifadə edilir.

Qaz şəbəkələrində və qurğularında bütün işlər, habelə sənaye obyektlərində texnoloji boru kəmərləri zədələnməyə partlayışların və yanğınların qarşısını almaqla əlaqədar işlər bunların istismasına cavabdeh olan texniki işçilərin rəhbərliyi altında aparılmalıdır.

Zəlzələ zonasında su kəməri-kanalizasiya və qaz şəbəkələrində qəza hallarını geniş miqyasda aradan qaldırmaq lazımdır ki, qəzalar qısa müddətdə məhdudlaşdırılsın və xilas etmə işləri üçün şərait yaradılsın. Sonra əsas diqqət daha mühüm obyektlərin - su götürən qurğuların, mühüm nasos stansiyalarının və əsas su kəmərlərinin, qaz tənzimləyən məntəqələrin və qaz kəmərlərinin bərpasına yönəldilir.

4.3. Bina və tikililərin davamsız konstruksiyalarının uçurulması və ya bərkidilməsi

Zəlzələdə anı olaraq divarlar, mərtəbəarası örtüklər, binaların və tikililərin dayaq sütunları çatlaya bilər, mərtəbəarası örtüklərdən ayrılı, əyilə bilər və s. Bu cür konstruksiyalar həm əhali üçün, həm də xilasetmə işləri aparan dəstələrin şəxsi heyəti üçün qorxuludur. Buna görə də binaların və tikililərin davamsız konstruksiyaları ya sökülməli (uçurulmalı) ya da bərkidilməlidir. Binaların və tikililərin konstruksiya elementlərini o vaxt uçurmaq olar ki, bunlar yerə düşəndə ətrafdakılar üçün təhlükə törətməsin. Bunun üçün trosun bir ucunu uçurulacaq konstruksiyaya, digər ucunu isə traktora, tırtıllı dartıcıya və ya bucuğada bağlayırlar. Divarı uçurduqda trosun uzunluğu divarın hündürlüyündən azı iki dəfə çox olmalıdır. Konstruksiya elementlərini uçurmaq üçün həmçinin partlayıcı maddələr də işlədirlər. Bu və ya digər səbəbdən divarları uçurmaq mümkün deyilsə, onlar bərkidilir. Bunun üçün bir və ya iki tərəfdən taxtalar və dirəklər vurulur.

Kiçik binaların divarları (hündürlüyü 6 m) ağac və ya metal çəpdirəklərlə bərkidilir. Dirəyin yuxarı başı divarın hündürlüyündən azı $\frac{2}{3}$ hissəsi hündürlükdə olmalı, dirəklə yer arasında qalan bucaq isə 45^0 - 60^0 -dən böyük olmamalıdır. 6-9 m hündürlükdə binaların divarları qoşa çəpdirəklərdən bərkidilir, bunun üçün yerdə və divarda möhkəm dayaqdalar düzəldilməlidir.

İnsanların qalaqlanmış sığınacaqlardan və zirzəmilərdən çıxarılması zamanı onların açılması üsulları xilasetmə dəstəsinin komandiri tərəfindən konkret şəraitə uyğun müəyyənləşdirilir. Bu isə sığınacaq və zirzəmi, eləcə də qalağın tipindən və konstruktiv xüsusiyyətindən asılıdır.

Qəzalı konstruksiyalarının ehtiyatla sökülməsi mütəxəssisdən bu və ya digər tikilinin konstruktiv xüsusiyyətlərinə dərinlən yiyələnməsini və deformasiyaya

uğramış elementlərin vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsini tələb edir.

Divar və digər konstruksiyaların təhlükəsiz sökülməsi onların strukturundan, düzəldildiyi materiallardan, alınmış zədələrin xüsusiyyətlərindən, ərazidəki tikili sıxlığından, real qüvvə və vasitələrdən asılıdır.

Zədələnmiş konstruksiyaların sökülməsi əl ilə, mexanikiyolla və ya partladılma ilə aparıla bilər.

Maşın və mexanizmlər, eləcə də partladılma üsulu istifadə oluna bilməzsə, söküntü əl ilə aparılır. Kiçik qalaqlar da əl ilə təmizlənir. Bu halda mexaniki alətlərdən və ən sadə mexanizasiya vasitələrindən həddən artıq ehtiyatla istifadə edilməlidir.

Zədələnmiş divar və konstruksiyaların sökülüb uçurulmasında mexaniki üsul daha geniş istifadə edilir. Bu halda xilasedicilər maşın və mexanizmlərdən istifadə edir. Məsələn: hər hansı divarın bir hissəsi uçurulmalıdırsa, o, bitişik divarlardan ayrılır və onun aşağı hissəsi dibindən kəsilərək, traktora (bucurğada) bağlanmış tros və ya kəndir vasitəsilə dartılaraq dağıdılır. Xüsusi ilə davamlı tikili və konstruksiyalar partladılma üsulu ilə hissə-hissə dağıdılır. Partladılma zamanı digər ətraf tikililərə xətdər dəyməsin deyərək, partladılan obyektə kiçik dəliklər açılır və oraya partladıcı maddə qoyulur. Partladılma kiçik miqdarda partladıcı maddə ilə aparılır. Partladıcı maddə dəliyə yerləşdirilir və dəliklər örtülür.

Dağılmış və çökmüş tikililər altında qalan insanların xilas edilməsi zamanı qismən təmizlənmədən istifadə edilir. Buhalda xüsusi ilə qiymətli avadanlığın çıxarılması üçün keçidlərin düzəldilməsi də nəzərdə tutulur. Ərazi təmizlənərək yeni tikintinin aparılması və ya burada olan bina və tikililərin bərpası məqsədi ilə qalaqların tam təmizlənməsi əməliyyatı aparılır. Qalaqlar tam və ya qismən təmizlənir. Qalaqların təmizlənməsi dərhal yangının söndürülməsindən və qəzanın qarşısının alınmasından sonra başlanmalıdır. Bu işləri başlayarkən xüsusi

ilə diqqətli olmaq lazımdır ki, yeni dağıntılara və çökmələrə yol verilməsin. Qalaqların təmizlənməsinin əsas prinsipi, xüsusi ilə insanların həyatı üçün təhlükə olduqda, aparılan işlərin yuxarıdan aşağıya doğru və mümkün istiqamətlərdə yerinə yetirilməsidir.

Təcrübə göstərir ki, xilasetmə işlərinin uğurla keçirilməsi kompleks qəza-xilasetmə qruplarının bütün növ mütəxəssislər ilə (xilasedicilər, inşaatçılar, tibb işçiləri, yangınsöndürənlər) əlbir və əlaqəli çalışmasını məqsəduyğun edir.

4.3.1. Dağılmış zirzəmilərin xarici divarlarında boşluqların açılması

İnsanların qalaqlanmış sığınacaqlardan və zirzəmilərdən çıxarılması zamanı onların açılması üsulları xilasetmə dəstəsinin komandiri tərəfindən konkret şəraitə uyğun müəyyənləşdirilir. Bu işə sığınacaq və zirzəminin, eləcə də qalağın növündən və konstruktiv xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Qəza konstruksiyaların ehtiyatla sökülməsi mütəxəssislərdən sənaye tikintisi əsaslarına, bu və ya digər tikilinin konstruktiv xüsusiyyətlərinə dərinlən yiyələnməsini və deformasiyaya uğramış elementlərin vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsini tələb edir.

Divar və digər konstruksiyaların təhlükəsiz sökülməsi onların strukturundan, düzəldildiyi materiallardan, alınmış zədələrin xüsusiyyətlərindən, ərazidəki tikili sıxlığından, real qüvvə və vasitələrdən asılıdır.

4.4. Zərərçəkmişlərin uçqunların altından çıxarılması, qismən dağılmış və od tutmuş binalardakı insanların xilas edilməsi

Zərərçəkmiş adamları axtarıb tapmaq üçün xilasedicilər uçqun ərazisini, dağılmış bina və tikililəri diqqətlə nəzərdən keçirirlər. Bunun üçün onlar bir-birini görüb eşidə biləcək qədər aralıqda dayanaraq ərazini, obyekt, binanı, tikilini və s. diqqətlə müşahidə edirlər. Xilasedici uçqunun altında adam qaldığını

aşkar etdikdə, onu səsleyir yaxud taqqıldatmatla onunla əlaqə

saxlamağa çalışır.

Xilasətmə bölmə komandiri qəza ərazində, obyektində, binasında, tikilində və s.-də iş apararkən, öncə zərərçəkmişlərin qalaqlardan azad edilməsi üsullarını, xilasətmə işlərinin ardıcılığını, zərərçəkmişlərin tibb məntəqələrinə gətirilməsi üsullarını müəyyənləşdirir. Əgər zərərçəkmiş yaranmış qalağın üz hissəsindədirsə və ya kiçik töküntülər altında qalmışsa, o, qalağın üz hissəsi əl ilə təmizlənərək çıxarılır. Zərərçəkmiş xeyli dərinlikdədirsə, qalaqda yaranmış dəlik və boşluqlardan, eləcə də qalaqlar tədricən təmizlənərək, çıxarılır. Bu iş ardıcıl olaraq, biri-birini əvəzləyən bölmələr tərəfindən həyata keçirilir.

Zərərçəkmişləri qalaq altından azad edərkən diqqətli olmaq lazımdır:

- ağır plitələrdən;
- bloklardan;
- kərpic hörgüdən;
- digər ağır elementlərin ehtiyatsız tərpəilməsindən.

Zərərçəkmişin yeni xəsarət almaması üçün ilk növbədə onun başı və bədəninin yuxarı hissəsi azad edilir. Lazım gəldikdə, qalaq altından çıxarılan zərərçəkmişə elə yerində tibbi yardım göstərilir. Bəzi hallarda tibb işçiləri zərərçəkmişə qalaq altında olarkən yardım göstərməyə məcbur olurlar. Zərərçəkmiş adamları uçqunların altından çıxartmaq üçün uçqunu üstədən sökür, üfiqi (enişli) dəhliz düzəldir, yaxud salamat divarda yarıq açır. Uçqunu sökərkən ehtiyatlı olmaq lazımdır, çünki qırıntılar bir-birindən ayrıldıqda ayrı-ayrı elementlər yerini dəyişə bilər və uçqun kütləsi çökər, bu da həm xilas edənlər, həm də xilas olunanlar üçün qorxuludur. Bu vaxt uçqunların söküldüyü yerlərdə uçqunun elementlərini kəskin hərəkətlə dartmaq, yaxud onlara bərk təkan vurmaq olmaz.

Uçqunu sökmək üçün azı beş nəfərdən ibarət manqalar ayırmaq məqsədə uyğundur. Manqanın bütün üzvləri eyni vaxtda işləyirlər: iki nəfər uçqunu üstədən sökür, digər iki nəfər

isə qırıntıları kənara atır, onlara başçılıq edən şəxs isə alovla kəsici və ya başqa bir cihazla metal konstruksiyaları kəsir. Uçqunda dəhliz düzəltmək çox zəhmətli işdir. Buna görə də dəhlizi ancaq o zaman düzəldirlər ki, zərərçəkmiş adamları başqayolla çıxartmaq mümkün olmasın. Dəhliz ən qısa məsafədə uçqun hissələri arasındakı boşluqlardan mümkün qədər çox istifadə etməklə düzəldilir. Dəhlizin eni 2 m, hündürlüyü 0,7m olmalıdır. Dəhlizi açıdıqca onu qabaqcadan hazırlanmış taxta konstruksiyalarla və ya əl altında olan başqa materiallarla bərkidirlər.

Dəhliz düzəltmək üçün səkkiz nəfərdən ibarət manqa ayrılır. Dəhlizdə eyni vaxtda dörd nəfər işləyir (30-40 dəqiqə). İki nəfər uçqunu sökür, digər iki nəfər qırıntıları kənara atır və dirəkləri basdırır. Qalan dörd nəfər isə bu vaxt bərkidici hissələri hazırlayır. Ağır və iriölçülü hissələrdən əmələ gəlmiş uçqunu sökəndə səyyar qaldırıcı kranlar, bucurqadlar, bloklar, tal və domkratlar işlədilir. Konstruksiyaları dağıtmaq və dəlik açmaq üçün isə pnevmatik və ya elektrik çəkiçlərindən, beton sındırandan və başqa alətlərdən istifadə edilir. Pilləkən meydançaları dağılmış və zədələnmiş binaların və tikililərin yuxarı mərtəbələrindəki adamları xilas etmək üçün müvəqqəti yollar düzəldilir. Pilləkən meydançalarında, salamat qalan pilləkənlər və ya meydançalar arasında trapezlər qoyur, taxtalar düzülür, yaxud bayır tərəfdən nərdivan qoyulur. Bunların üzəri isə salamat yerimək üçün heç olmazsa bir tərəfdən taxta hasar qoymaq, yaxud kanat çəkmək, gecələr işləmək üçün isə müvəqqəti elektrik işığı çəkmək lazımdır. Binaların yuxarı mərtəbələrindəki adamları söykəmə nərdivan və kəndir vasitəsilə pəncərə yerindən çıxarmaq olar. Xilas etmə işlərində ən sərfəli və etibarlı vasitə hidravlik intiqallı yangınsöndürən avtomobil nərdivanlarıdır. Bu cür nərdivanlardakı qaldırıcı-çevirici tərtibat od tutmuş və qismən dağılmış binaların yuxarı mərtəbələrindəki adamların xilasını zamanı manevr etməyə imkan verir.

4.4.1. Qismən dağılmış və od tutmuş binalardakı zərərçəkmişlərin xilas edilməsi

Qəza, partlayış, yangın, zəlzələ və bu kimi digər fəvqəladə hallar yarındıqda ilk fəaliyyət zərərçəkmişlərin uçmuş və zədələnmiş bina və tikililərdə, alov bürümüş binalarda axtarılması və xilas edilib çıxarılmasından ibarətdir. Zəlzələ nəticəsində uçqunun altında qalmış, uçmaq təhlükəsi olan yaxud od tutmuş bina və tikililərdəki adamları dərhal xilas etməyə başlayırlar. Bunun üçün iş obyektlərinə mülki müdafiə bölmələrigətirilir.

İnsanların yanan və dağılmış evlərdən xilas edilməsi yangınsöndürənlər və xilasedicilər tərəfindən qapı və pəncərələrdən, balkon və lojalardan, yaranmış və ya yenidən açılmış oyuqlardan, eləcə də yangın pilləkənləri, avtopilləkənlər, xilasətmə ip və şlanqları vasitəsilə həyata keçirilir.

4.4.2. Çoxmərtəbəli mülki və sənaye obyektlərində qəza-xilasətmə işləri aparılmasının xüsusiyyətləri

Son illər şəhərlərin urbanizasiya (genişlənməsi) və çoxmərtəbəli mülki və sənaye obyektləri tikintisi meylləri ilə əlaqədar olaraq (bu, torpaqların bahalaşması, mövcud kommunikasiyalardan daha səmərəli istifadə etmək cəhdlərindən və s. irəli gəlmişdir), belə şəraitdə qəza-xilasətmə işləri (QXI) aparılması problemi kəskinləşmişdir. Eyni zamanda ekstremal şəraitdə insanların fərdi və qruplarla xilas edilməsi, habelə özü-özünə xilas etmək üçün bir sıra yeni ləvazimat (avadanlıq) növləri meydana gəlmişdir. Konversiyə (dəyişən) texnologiyaların və yeni materialların tətbiqi xilasətmə ləvazimatının (avadanlığının) etibarlılığını xeyli yüksəltməyə və bununla da insanların təhlükəsizliyini təmin etməyə imkan yaradır. Çoxmərtəbəli (yüksək) mülki və sənaye obyektlərində xilasətmə işlərinin aparılması üsullarının sayı artdı. Bu üsullardan bir çoxu uzun illərdən bəri alpinizm praktikasında işlədilən üsullara əsaslanır. Bu üsul və fəndlər avtonərdivanlar, avtoşəkillər, xilasətmə kəndiri və s. vasitəsi ilə xilasətmə qaydalarını inkar etmir, onları

hətta təkmilləşdirir və bir çox hallarda zərər çəkmiş adamları xilas etməyin yeganə mümkün üsulu sayılır. Bu zaman istifadə edilən ləvazimata verilən tələblər yangınsöndürmə xidmətindəki tələblərə uyğunlaşdırılır. 1991-2001-ci illərdə çoxmərtəbəli mülki və sənaye obyektlərində qəza-xilasetmə işlərində ləvazimat və texnologiyaların yeni növləri bəyənilib qəbul olunmuş və işlərə uyğunlaşdırılmışdır.

İşlərin icrası üçün əsas şərtlər-ləvazimatın etibarlılığı və xilasedicilərin kifayət dərəcədə ixtisaslı olmasıdır. Müasir ləvazimat alpinizm sahəsində qəbul olunmuş təhlükəsizlik tələblərinə cavab verir. İkinci şərti də yerinə yetirmək real olaraq mümkündür. Axtarış-xilasetmə dəstələrinin (AXD) və axtarış-xilasetmə xidməti (AXX) şəxsi heyətlərinin hazırlanması məsələsi kifayət dərəcədə həll olunmuşdur.

Çoxmərtəbəli mülki və sənaye obyektlərində (ÇMSO) qəza-xilasetmə işlərinə aşağıdakı hallarda başlayırlar. Obyekt zəlzələ, partlayış nəticəsində və ya öz-özünə uçularkən və s. daşqınlar, subasmalar, yangınlar zamanı; kimyəvi qəza təhlükəli maddələrin kənara atılması nəticəsində atmosfer zəhərlənərkən qəza-xilasetmə işlərinin (QXİ) vacibliyini meydana gətirən səbəblərin müxtəlif olmasına baxmayaraq, bu işlərin texnologiyası və təşkili qaydası əsasən eynidir və ya çox aşağıdır, buna görə də bunlar birlikdə nəzərdən keçiriləcəkdir. Obyektlər və binalar funksional təyinatlarına görə iki əsas qrupa ayrılır: mülki binalar və sənaye binaları. Binaların bütün növləri bir sıra konstruktiv elementlərdən ibarətdir. O cümlədən: bünövrə, divarlar, taxtapuş, örtük, arakəsmə, balkon, pilləkən, pəncərə və qapılar belə elementlərdir.

Adıçəkilən elementlərin çoxundan, habelə digərlərindən endirmə-qaldırma əməliyyatları, şəxsi (özünün) təhlükəsizliyin təminatı üçün kəndirlərin bərkidilməsi nöqtələri və ya ümumi təhlükəsizliyin təşkili və ləvazimatın yerləşdirilməsi sahələri kimi istifadə edilir. Buna görə də belə yüksək binalarda qəza-xilasetmə işlərinə başlayaraq əvvəlcə həmin elementlərin

möhkəmliyini və səmərəli istifadə edilməsi baxımından onların necə yerləşdiyinə diqqət yetirmək və qiymətləndirmək lazımdır.

Yüksəkdə olarkən, təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə tələblərə çox dəqiq riayət edilməsi zəruridir. Binanın (tikilinin) müxtəlif zonalarında bu sahələrə daha xarakterik olan təhlükəli amilləri qeyd etmək mümkündür.

Cədvəl 1	
Zona	Təhlükəli amillər
Yuxarı zona	Yıxılmaq təhlükəsi. Bütünlükdə qurğunun və ya onun müxtəlif hissələrinin etibarsızlığı ilə əlaqədar təhlükə
Eniş	Texniki vasitələrdən düzgün istifadə olunmaması. Endirmə-qaldırma və təhlükəsizlik stansiyalarının təşkili nöqtələrinin kifayət dərəcədə etibarlı olmaması. Endirmə-qaldırma xəttində iti çıxıntılardan olması. Yuxarıdan əşyaların düşməsi. Çox alçaq və çox yüksək temperatur. Mürəkkəb hava şəraiti (külək, şimşəkli hava və s.). Əməyin gigiyenik şəraiti (toz, qaz yaranması, elektromaqnit sahəsi, partlayış təhlükəsi törəməsi və s.). Binanın elementlərinin gərginlik altına düşməsi. Fiziki gərginlik. Psixoloji gərginlik.
Aşağı zona	Yuxarıdan əşyaların düşməsi təhlükəsi. Yuxarı hissədə səthin etibarsız olması.

Sadalanan bu amillərin baş verə biləcək təsirlərinə daima nəzarət etmək lazımdır. Təhlükə yaranan hallarda xilasedicilər dərhal tədbir görməlidirlər.

Təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədi ilə ilk əvvəl təhlükəsizlik (sığortalanmaq) və öz şəxsi təhlükəsizliyi qaydalarına riayət etmək qayğısına qalmaq tələb olunur. Bu qaydaların ən xarakterik pozulması halları aşağıdakılardan ibarət olur:

1. Şaquli sıradakı birinci şəxsin təhlükəsizlik (sığortalanma) həddindən 2-3 m-dən artıq yuxarı qalxması.
2. Öz təhlükəsizliyini (özünü sığorta) təşkil etməzdən əvvəl təhlükəsizlik (sığortalanma) açılıb ayrılma.
3. Sıradakı ikinci şəxs öz təhlükəsizliyini (özünü sığortanı) təşkil etmir.
4. Sıradakı həmkarlar öz aralarında qarşılıqlı müşahidə

- (görmə) imkanlarını itirir.
5. Dörd-səkkiz nəfərin təhlükəsizliyi bir nöqtədən təmin edilir (sığortalanır).
  6. Sıradakı birinci şəxs təhlükəsizliyi (Sığortalanmanı) təşkil etməmiş ikinci şəxs hərəkətə başlayır.
  7. Öz təhlükəsizliyini (özünü sığortayı) təşkil etmədən təhlükəli sahələrdə sıranı (məhəccər) üzrə hərəkət etmək.
  8. Sıradakı birinci şəxs öz təhlükəsizliyini (özünüsığorta) təşkil etmir;
  9. Kəndiri boşaltmadan sərt sığortalanma (dempfer tərtibatıolmayan hallarda);
  10. Sığortalanma (təhlükəsizlik) və özünü sığortalanma üçün birqat repşnurdan istifadə olunması;
  11. Sığortalanma (təhlükəsizlik) qovşağında asılma;
  12. Köskün (zənbilin) olmaması.

Qəza-xilasetmə işləri aparılarkən, adətən dinamik sığortalanma (təhlükəsizliyin təminatı) tətbiq edilir. Alpinizmdə dinamik sığortalanma elə üsula deyilir ki, belə halda, içəridə gedən şəxs yıxılarkən kəndirin dartılmasını azaltmaq (qarşısını almaq) mümkün olur. Adıçəkilən metodu - bu kəndiri digər sığorta kəndirinin və ya nisbətən daha uzun işlək kəndirin köməyi ilə boşaldaraq (uzadaraq) həmçinin dartılma əleyhinə müxtəlif növ amortizatorlar vasitəsilə reallaşdırmaq olar.

Sığortalanma (təhlükəsizliyin təşkili) məntəqəsində kəndirin boşaldılmasını (yavaş-yavaş buraxılmasını) təmin etmək üçün tormozlama sistemindən istifadə etmək lazımdır. Bu, müxtəlif mexaniki tərtibatlardan-“Səkkizlikdən”, “Radebergerlərdən” ibarət ola bilər. Dartılmanı söndürmə dərəcəsi yavaş buraxılmanın kəmiyyətindən və sığortalayıcı şəxsin kəndiri saxlama qüvvəsindən asılı olur. Saxlama qüvvəsi buraxılma kəmiyyəti və son dartılma qüvvəsi arasında optimal nisbətlərinə nail olmaq üçün bu hərəkətlər məşq etdirilməlidir. Bu məqsədlə bir çox alpinist bazarlarında əvvəllər xüsusi sığortalanma (təhlükəsizliyin təşkili) stendləri yaradılmışdı ki,

burada mövcud normativ yük 80 kq, atılma hündürlüyü-sığortalanmanın nöqtəsindən 5 m, əsasında proses tam halda imitasiya edilməklə öyrədilirdi.

Çoxmərtəbəli mülki və sənaye obyektlərində alpinizm texnologiyaları tətbiq edilərkən təhlükəsizliyin və effektivliyin təminatının əsas amili - şəxsi heyətin texniki, taktiki və psixoloji hazırlığının səviyyəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, xilasedici qruplarda işləməyə yaşı 18-dən az olmayan, tibbi yoxlamadan keçmiş və yüksəklikdə aparılan işlərə və ya alpinizmlə məşğul olmağa yararlı sayılan, həmçinin xilasetmə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi üçün kifayət dərəcədə alpinizm hazırlığına malik, yaxud kəlləcarxçı iş stajı olan və alpinizm kursu (və ya toplanışı) keçmiş şəxslər buraxılır. İşə ilk dəfə və ya uzun müddətli fasilədən sonra başlayan şəxslər təcrübəli xilasedicilərin bilavasitə nəzarəti altında olmalıdırlar.

Xilasedicilər hər üç ildən bir mülki və sənaye obyektlərində qəza-xilasetmə işlərinin aparılmasında əsas texnologiyaların təhlükəsiz yerinə yetirilməsi metodlarının öyrənilməsi üzrə hökmən hazırlıq kursu keçməlidirlər.

V

Fəsil

Kiçik həcmli mexaniki vasitə ilə dağıntı altından zərərçəkmişlərin xilas edilməsi

5.1. Ümumi müddəalar

İnsanların xilas edilməsində ən böyük həcmli iş binaların və tikililərin dağılması nəticəsində baş verir hansılar ki, kiçik və böyük inşaat struktur parçaları ilə, texnoloji avadanlıqlar və mənzil-istismar xətləri, həmçinin mebellər və s. qeyri bir yığını əhatə edən dağıntı xüsusiyyətini özündə əks etdirən hallarda qarşılaşılır.

İnşaat konstruksiyalarının dağılmasında onların ayrı-ayrı parçalarının, həmçinin beton parçalarının, dəmir-beton konstruksiyaların və həcmi $0,8 \text{ m}^3$ -ə qədər olan kərpic hasarı və tikinti zibillərindən ibarət yığınlar dağıntılar üçün daha xarakterikdir.

Yaşayış binalarının dağılmasında dağıntı faizi inşaat həcminin 35-50%, sənaye binalarının dağılması zamanı isə dağıntının faizi inşaat həcminin 15-20%-ini təşkil edir. Dağıntı boşluqlarının həcmi 40-60% həddində təşkil edir. Yaşayış binalarının dağıntıları ən böyük hündürlüyü binanın hündürlüyünün $1/5$ - $1/7$ -ni, sənaye binalarında isə $1/4$ - $1/10$ -ni təşkil edir.

Cədvəl 2.1-də müxtəlif binaların dağılması nəticəsində meydana gələn dağıntıların strukturu təqdim edilmişdir.

Fövqəladə hallarda binaların dağılması zamanı onların içərisində olan insanların dağıntı altında qalaraq (qapanaraq) çıxılmaz vəziyyətə düşməsi ilə müşayiət olunur. Belə hallarda ümumi xəsarət alanların cəminin təqribən 10-20%-nin xilas edilməsi çətinləşir və mümkün olmur.

Bu kimi qəzalar zamanı bir qayda olaraq, zərər dərəcələri aşağıdakı mexaniki zədələnmə ilə müşayiət olunur:

- zədəlilərin 40%-i yüngül zədələnməyə məruz qalır;
- zədəlilərin 20%-i orta zədələnməyə məruz qalır;

- zədəlilərin 20%-i ağır zədələnməyə məruz qalır;
- zədəlilərin 20%-i ölümcül (çox ağır) zədələnməyə məruz qalır.

Cədvəl 2.1

Dağıntının strukturu

Dağıntının tərkibi	Binaların dağılması zamanı parçaların tərkibi (%)			
	<i>Kərpicdən</i>		<i>Ağacdən</i>	<i>İri paneldən</i>
	<i>Sənaye</i>	<i>Yaşayış</i>		
1 m ³ -dək kərpic bloku, qırıq kərpic	20	40	13	-
Dəmir-beton konstruksiyaların parçaları (0,8 m ³ -dək)	60	10	-	75
Ağac konstruksiyaları	3	30	75	18
Metal konstruksiyalar	10	8	2	2
İnşaat zibili	-	12	10	5

Bir qayda olaraq, xəsarət alanların təxminən yarısı (40-50%) yaralanmaları və varlıqları barədə xəbər verə bilmək vəziyyətində olmur. Tibbi yardımın olmaması ilə əlaqədar dağıntının (hadisənin) ilk günündə xəsarət alanlar arasında ölümhəlləri 40%-ə çata bilər.

5.2. Dağıntı altında qalanları xilasedərkən xilasetmə manqası komandirinin iş ardıcılığı

Dağıntı altında qalan xəsarət alanları və ölümləri xilas edərkən xilasetmə manqası komandirinin mümkün olan iş ardıcılığı sırasına baxaq.

Xilasetmə manqası komandiri QX və DTİ yerinə çatdıqdan sonra:

- fəvqəladə hal zonasında (obyektdə) vəziyyəti aydınlaşdırır;

- xəsarət alanların (zərərçəkənlərin) yerlərinin müəyyən olunması üzrə kəşfiyyatı təşkil edir;
- heyətin (şəxsi heyətin) tapşırığını aydınlaşdırır;
- xəsarət alanların (zərər çəkənlərin) dağıntı altından xilas edilməsi üzrə üsulları müəyyən edir;
- xəsarət alanları (zərər çəkənlərin) tibb məntəqələrinə və xəsarət alanları (zərər çəkənlərin) toplanma məntəqəsinə təxliyə qaydasının ardıcılığını müəyyən edir.

Bəzi obyektlərdə, adətən kiçik parçalardan ibarət olan kiçik dağıntılarda, sadə kiçik əl alətlərindən istifadə olunması mümkündür.

Zəlzələlərin nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı xilasetmə əməliyyatları təcrübəsi göstərir ki, xəsarət alanları (zərər çəkənləri) azad etmək məqsədi ilə dağıntıdan əmələ gələn maneələrin sökülməsi prosesi əl ilə və ya mexaniki vasitələrdən məhdud istifadə etməklə həyata keçirilməlidir. Dağıntı altında qapanaraq qalmış xəsarətalanın (zərərçəkənin) xilas edilməsi üzrə xilasetmə manqasının imkanları cədvəl 2.2-də göstərilmişdir.

Xəsarət alanların (zərər çəkənlərin) dağıntı hissələrinin kiçik parçaları və onun altında qalanların xilas edilməsi dağıntının əl ilə yuxarisından sökərək aparılmalı, dərinlikdə olanları xilas edərkən isə söküntü işləri dağıntının çökməməsi şərti ilə yandan aparılmalıdır.

Dağıntı altında qalan xəsarət alanların (zərər çəkənlərin) xilas edilməsi üzrə keçidin qazılmasında vaxt itkisinə yol verildiyi üçün və dağıntı sıx bir quruluşa malik olduğu vəziyyətdə sökülmə işləri yuxarıdan aparılır. Dağıntı altında qalan xəsarət alanların (zərər çəkənlərin) əl ilə qazılaraq çıxarılmasının təxmini imkanları.

Cədvəl 2.2

s/n	İşin adı	İşin həcmi	Müddət	Sərf olunan materiallar
1	0,5 m hündürlükdə olan dağınıq altında qalan xəsarətdə olanların (zərərçəkənlərin) əl ilə qazılaraq xilasedilməsi	Bir xəsarət alanının (zərərçəkənin) xilas edilməsi üzrə keçidin qazılması (açılması)	20-25 dəq.	Manqa üzrə 1 dəst kiçik mexaniki vasitə
2	1,0 m	Eyni qayda ilə	1-2,5 saat	Eyni qayda ilə
3	1,5 m	Eyni qayda ilə	2-2,5 saat	Eyni qayda ilə
4	2,0 m	Eyni qayda ilə	3,5-4 saat	Eyni qayda ilə

Zərər çəkmiş şəxsin üzərindəki dağınıqın sökülməsi zamanı təhlükəsizlik tədbirlərinə ciddi şəkildə əməl etmək lazımdır, çünki dağınıqın qeyri-sabitliyi və parçalar arasındakı əlaqə pozulduğu zaman, fərdi elementlərin qəfil hərəkəti ilə bütün dağınıq kütləsinin çökməsi mümkündür. Bu, həm xilas edənlər, həm də xilas olunanlar üçün təhlükə törədir. Buna görə də dağınıqlarda xilasetmə zamanı cəld hərəkətə və böyük elementləri çıxararkən onları sallamaq və iş yerinə yetirilən yerdə sökülən inşaat materiallarına güclü zərbələr edirmək olmaz.

Kiçik miqyaslı mexaniki vasitələrin köməyi ilə xəsarət alanları (zərər çəkənləri) azad etmək üçün manqa komandiri xilasetmə işini təşkil edərkən manqanı hər birində 2-3 xilasedici olmaqla heyətlərə bölür.

5.3. Manqa komandirinin kiçik miqyaslı mexaniki vasitələrlə dağınıq altında qalan şəxslərin xilas edilməsi üzrə taktiki məsələ

Nümunə:

Ümumi vəziyyət:

01.09.2017-ci il səhər saat 04:00-da Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Araz küçəsindəki maşınqayırma zavodunda

texnoloji proseslərin pozulması nəticəsində 1№-li mexaniki sexdə partlayış baş verib, nəticədə zavodun bina və qurğularında müxtəlif dərəcəli dağıntı meydana gəlib.

Bina və qurğu dağıntısı altında zərərçəkmişlər (xəsarət alanlar) var. Zavodun Araz küçəsində yerləşən zavodun idarə binası, istilik ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında ayrı-ayrı qurğular, həmçinin zavodun mərkəzinə mexaniki girişləri dağılmışdır. Dağıntının hündürlüyü 2 metrədən çoxdur.

1-ci xilasetmə manqası Maşınqayırma zavodunda xəsarətolanları (zərər çəkənləri) xilas etmək məqsədi ilə hazır vəziyyətə gətirildikdən sonra taqımın tərkibində zavod istiqamətində 50 km marş yerinə yetirib, 01.09.2017-ci il saat 07:00-da Maşınqayırma zavodundan 300 m şimalda cəmlənmə ərazisinə yerləşib, 1№-li sexdə partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə QX və DTİ-ni yerinə yetirməyə hazır olmalıdır.

01.09.2017-ci il saat 07:10-da 1-ci xilasetmə manqası komandiri 1-ci xilasetmə taqım komandiri tərəfindən komanda- müşahidə məntəqəsinə çağırılaraq, zavodun 1№-li sexinin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə QX və DTİ yerinə yetirmək barədə tapşırıq aldı.

Zavodda partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə QX və DTİ yerinə yetirmək üçün fəaliyyətə başlama vaxtı 01.09.2017-ci il saat 07:50.

Baş vermiş partlayış nəticəsində ərazidə radiasiya, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) təhlükəsi aşkarlanmamışdır.

Arayış məlumatları:

1-ci xilasetmə manqası texniki hazırlıq əmsalı (THƏ) 0,9 olmaqla sülh dövrü ştat siyahısına uyğun şəxsi heyət, texnika və əşya ilə 100% təşkilatlanıb. Manqanın şəxsi heyəti dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışı və

onların xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə işini yerinə yetirmək təcrübəsinə malikdir.

Hava şəraiti: torpaq sahəsi üzərində küləyin sürəti - 3 m/san, küləyin azimutu -180°, havanın temperaturu -+18°C, torpağın temperaturu-+16°C.

Vəzifə: 1-ci xilasetmə manqası (taqım) komandiri olaraq vəzifəni aydınlaşdır, vəziyyəti qiymətləndir, niyyəti hazırla, niyyətə əsasən qərar qəbul edib, dağıntı altında qalan xəsarət alanların, zərər çəkmiş şəxslərin xilas edilməsi üzrə əmr ver.

5.3.1. Kiçik miqyaslı mexaniki vasitələrlə dağıntı altında qalan şəxslərin xilas edilməsi üzrə taktiki məsələnin həlli

1-ci xilasetmə manqası komandiri almış olduğu vəzifəni aydınlaşdırması:

Manqanın qarşıda duran vəzifənin əsas məqsədi - 1 №-li sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərini yerinə yetirməkdən ibarətdir.

Taqım komandirinin niyyəti: taqımın tam heyəti ilə 1№-li sexdə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirmək. Əsas səyləri sexin şimal hissəsinə yönəltmək.

1-ci xilasetmə manqası tapşırığa uyğun olaraq – 1 №-li sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

1-ci xilasetmə manqanın qarşısında duran vəzifənin məqsədi (rolu) ondan ibarətdir ki, o tapşırığını taqımın əsas qüvvəsinin cəmləşdiyi istiqamətdə yerinə yetirəcək. Zərərçəkənlərin həyatı və taqım qarşısında duran vəzifəsinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi manqanın vəzifəsinin bacarıqla yerinə yetirilməsindən asılı olacaq.

2-ci xilasetmə manqası 1 №-li sexin cənub hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və

zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

3-cü xilasetmə manqası 1№-li sexin mərkəzi hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

Qarşılıqlı kömək göstərmək məqsədi ilə 1-ci xilasetmə manqası partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işi yerinə yetirən zaman digər manqalarla qarşılıqlı əlaqə yaradacaq.

Vəzifənin yerinə yetirilməsinə hazır olma saati 01.09.2017-ci il səhər saat 07:50.

5.3.2. Birinci xilasetmə manqası komandirinin partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların xilas edilməsi üzrə əmri

Nümunə:

01.09.2017-ci il səhər saat 04:00-da Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Araz küçəsindəki maşınqayırma zavodunda texnoloji proseslərin pozulması nəticəsində 1 №-li mexaniki sexdə partlayış baş vermiş, nəticədə zavodun bina və qurğularında müxtəlif dərəcəli dağıntılar yaranmışdır.

Bina və qurğu dağıntısı altında zərər çəkmişlər və xəsarət alanlar var. Araz küçəsində yerləşən zavodun idarə binası da, istilik ötürücü mərkəzində, qazanxana binasında ayrı-ayrı qurğular, həmçinin zavodun mərkəzinə girişlər dağılmışdır. Dağıntının hündürlüyü 2 metrədən çoxdur.

1-ci xilasetmə təqımı əlavə qüvvə və resurslarla gücləndirilərək 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 18:00-dək 2-ci xilasetmə təqımı ilə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq zavodun 1№-li sexdə partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməklə əlaqədar tapşırıq almışdır.

1- ci xilasetmə manqası 2-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 18:00-dək zavodun 1№-li sexinin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

Qəza rayonuna hərəkət vaxtı 1-ci xilasetmə manqasının qarşısındakı vəzifə:

- irəli reydlərlə əsas qüvvənin ləngimədən hərəkətini təmin edəcək;
- əmrinə əlavə qüvvə və vasitələr verilməklə yuxarı komandirin marağında, yol hərəkətini tənzimləyəcək;
- baş verə biləcək yanğınları söndürəcək;
- maneələri aradan qaldıracaq və maneələrdən keçidlər açacaq.

2- ci xilasetmə manqası 3-cü xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə 01.09.2017-ci il 08:00-dan 18:00-dək zavodun

1№-li sexinin cənub hissəsində qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməklə əlaqədar tapşırıq almışdır.

3-cü xilasetmə manqası 1-ci və 2-ci xilasetmə manqalar ilə qarşılıqlı əlaqədə 01.09.2017-ci il 08:00-18:00. Zavodun 1№-li sexinin mərkəzi hissəsində qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməklə əlaqədar tapşırıq almışdır.

Əmr edirəm:

1 nömrəli heyət sırası_ və sırası_ tərkibli 01.09.2017-ci il 08.00-dan 18.00-dək mənim komandamla 2 №-li heyətlə qarşılıqlı əlaqədə 1№-li sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirilməsinə başlasın.

İşlər növbəti ardıcılıqla aparılsın:

- iş yerində ətraflı kəşfiyyat aparılsın;
- dağıntı xüsusiyyəti və onun tərkibi, müəyyənləşdirilsin,

xəsarət alanların və zərər çəkənlərin yerləri təsbit edilsin;

- xəsarət alanların və zərər çəkənlərin yerləri, vəziyyəti, aldığı xəsarətin dərəcəsi müəyyən edilsin;
- xəsarət alanlar (zərərçəkənlər) dağıntı altından müəyyən olunmuş üsulla xilas edilsin və onlara ilkin tibbi yardım göstərsin;
- xəsarət alanların (zərər çəkənlərin) toplanma məntəqəsinə təxliyə edilsin.

2 nömrəli heyət sırası____, və sırası_____tərkibli, heyət başçısı sırası _ 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00 dan-18:00-dək 1 nömrəli heyət ilə qarşılıqlı əlaqədə 1№-li sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasətmə və digər təxirəsalınmaz işlər yerinə yetirilməyə başlasın.

İşlər növbəti ardıcılıqla aparılsın:

- fəvqəladə hal zonasında müfəssəl kəşfiyyat aparılsın;
- dağıntı xüsusiyyəti və onun tərkibi, müəyyənləşdirilsin, xəsarət alanların və zərər çəkənlərin yerləri təsbit edildilsin;
- xəsarət alanların və zərər çəkənlərin yerləri, vəziyyəti, aldığı xəsarətin dərəcəsi müəyyən edilsin;
- xəsarət alanlar (zərər çəkənlər) dağıntı altından müəyyən olunmuş üsulla xilas edilsin və onlara ilkin tibbi yardım göstərsin;
- xəsarət alanlar (zərər çəkənlər) toplanma məntəqəsinə təxliyə edilsin.

Aşkar edilmiş xəsarət alan və zərər çəkənin yeri müəyyən olunmuş xüsusi işarə ilə göstərsin (bu işarənin ölçüsü, forması və üzərindəki yazının məzmunu bölmə komandiri tərəfindən müəyyən olunur). Radioaktiv, kimyəvi, bioloji (bakterioloji) zəhərlənmə aşkar olunduğu zaman ərazi dərhal tərk edilsin və bu barədə mənə təcili məruzə olunsun.

Partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin axtarışı və xilas edilməsinin nəticəsi barədə mənə hər 15-20 dəqiqədən bir məruzə olunsun.

Xəsarət alanların toplanma məntəqəsinə təxliyə:

01.09.2017-ci il 08:30-da qərb qapısının önündə açılacaq xəsarət alanların toplanma məntəqəsinə və xilasetmə tibbi mərkəzinə xəsarət alanların təxliyəsi qüvvə və vasitələrdən istifadə edilərək xərəklə yerinə yetirilsin.

5.3.3. Təhlükəsizlik tədbirləri

- dağılmış bina və qurğulara baxış keçirilib çəpərlənmiş təhlükə yaratma ehtimalı olan yerlər müəyyən olunsun;
- təhlükəli yerlər xüsusi görüntülü lent vasitəsi ilə çəpərlənib, müəyyən olunmuş təhlükəni xəbərdar edən işarə ilə göstərsin;
- ehtiyac olmadığı halda dağıntı üzərində hərəkət edilməsin;
- dağılmış, xəsarət görmüş binalara və strukturlara ehtiyac olmadığı halda daxil olmayın və orada qalmayın;
- dağılmağa meyilli və ya təhlükəli bina və tikili yaxınlığında işlər xüsusi tədbirlərin görülməsi ilə yerinə yetirilsin;
- qaz xətti keçən bina və ya ərazi hissəsində kibrit, çaxmaq istifadə etmək, siqaret çəkmək qəti qadağandır;
- qaz xətti keçən sahələrdə iş yerlərinin işıqlandırmaq üçün ancaq akkumulyatorlu fənərdən istifadə edilsin;
- açıq alovdan istifadə etməklə zirzəmilərdə, kollektorlarda və başqa qapalı qurğularda qazın olub olmamasını yoxlamaq qəti qadağandır.

Hər bir heyətdə tapşırıq yerinə yetirən zaman komandirin verdiyi komandalar və işarələri, həmçinin qonşuların fəaliyyətlərini izləmək üçün müşahidəçi təyin olunsun.

Vəzifənin icrasına 01.09.2017-ci il 08.00 başlanılsın, 01.09.2017-ci il 18.00-da iş sona çatsın.

Vəzifənin icrası başa çatdıqda 01.09.2017-ci il 18.30-da başlanğıc rayonuna gəlinsin.

5.3.4. Qarşılıqlı əlaqə və idarəetmənin xəbərdarlıq işarələri

Bu işarələr aşağıdakılardır:

- Kimyəvi zəhərlənmə təhlükəsi barədə xəbər vermə -səslə “qaz-qaz”, radio ilə “kimyəvi həyəcan”, fişənglə “kimyəvi həyəcan fişəngi ilə işıqlandırma”. Bu komanda ilə şəxsi heyət əleyhqaz geyinir və xüsusi göstərişə qədər alınmış tapşırığı yerinə yetirməyi davam edir;
- Hərəkətə hazır olma barədə məruzə etmə - səs və radio vasitəsilə-«Yol 111». Bu siqnalda heyət komandirləri hərəkətə hazır olma barədə məruzə edir;
- QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə hazır olma barədə məruzə etmə - səs və radio vasitəsilə - «Mərmər 555». Bu siqnalda heyət komandirləri QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə hazır olma barədə məruzə edir;
- Hərəkətə başlama - səs və radio vasitəsilə - «Çıxış-222». Bu siqnalda heyət QX və DTİ-ni yerinə yetirmək üçün hərəkətə başlayır;
- QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə başlama - səs və radio vasitəsilə -«Vaxt 333». Bu siqnalda heyət QX və DTİ yerinə yetirilməsinə (həyata keçirilməsinə) başlayır.
- QX və DTİ sona çatdır - səs və radio vasitəsilə - «Son 444». Bu siqnalda heyət QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə (həyata keçirilməsinə) sona çatdırır (bitirir).
- Vəzifənin icrasına başlama vaxtı 01.08.2017-ci il saat 07.50.
- Mənim köməkçim sırası _____.

Dağıntılardan zərərçəkmişlərin xüsusi texniki vasitələrlə xilas edilməsi üzrə fəaliyyət

6.1. Ümumi müddəalar

Xilasetmə bölmələrinin ən mürəkkəb və məsul vəzifələrindən biri dağıntı altından xüsusi texnika vasitəsi ilə xəsarət alanların və zərər çəkmişlərin xilas etməsi üzrə fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsidir. Bu işlər düşmən basqını nəticəsində yaranan zədələnmə (zəhərlənmə) ocaqlarında, eləcə də təbii fəlakət və güclü qəza rayonlarında adamları xilas etmək və qəzaların nəticələrini məhdudlaşdırmaq məqsədilə görülür.

Xilasetmə bölmələri bu kimi təbii fəlakət və güclü qəza zamanı qəza-xilasetmə və digər təxirə salınmaz işləri məcburən qısa müddətdə yerinə yetirilməlidir. Ona görə ki, zədələnmişlərə və xəsarət alanlara tez bir müddətə yardım edilməlidir, əks halda ikinci zədələyici amillərin (yanğın, partlayış, subasma və s.) təsirindən dağıntılar və itkilər arta bilər. Qəza-xilasetmə işlərinin aparılmasına şərait yaratmaq, ikinci zədələyici amillərin (yanğın, partlayış, subasma və s.) təsirindən sonrakı dağıntı və itkilərin qarşısını almaq üçün, həm də zərərçəkmiş əhalinin və iqtisadi obyektlərinin fəaliyyətini təmin etmək üçün təxirəsalınmaz tədbirlər yerinə yetirilir. Hər bir konkret halda görülməli xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin həcmi və növü dağıntı (zədələnmə) ocağını törədən fəlakətin xarakterindən asılı olur.

6.2. Xəsarət alanların dağıntı altından texnika vasitəsi ilə xilas edilməsi

Xəsarət alanların və zərər çəkmişlərin dağıntı altından texnika vasitəsi ilə xilas edilməsi zamanı iş ardıcılığı:

1. Texnikanın marşrut yollarının və iş yerlərinin kəşfiyyatı;
2. Texnikanın hərəkət edəcəyi yollarda və iş yerlərində yanğınların söndürülməsi;

3. Texnika vasitəsi ilə xilasətmə işlərinin aparılmasına mane ola biləcək mümkün amillərin aradan qaldırılması;
4. Zədələnmiş, xarabalığa çevrilmiş, yanan binalardan, su basmış, qaz və tüstü ilə dolmuş, çökmüş otaqlardan zədələnmişlərin axtarışı və tapılıb çıxardılması və s.

Texnika vasitəsi ilə dağıntı altından xəsarət alanların və zərər çəkmişlərin xilas edilməsi zamanı digər təxirəsalınmaz işlərin ardıcılığı:

1. Uçqunlarda və zəhərlənmə baş vermiş sahələrdə maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsi;
2. Qaz, elektrik, texnoloji şəbəkələrdə, su, kanalizasiya xətlərində qəzaların məhdudlaşdırılması;
3. Xilasətmə işlərinin aparılmasına mane olan və ya təhlükə törədən qurğu və konstruksiyaların bərkidilməsi;
4. Dağıdılmış-zədələnmiş rabitə, işıq, su xətlərinin müvəqqəti bərpa edilməsi və s. kimi işləri aid etmək olar.

Xilasedici dəstələrin iş qabiliyyətini artırmaq üçün onlara xüsusi texnika (buldozer, avtokran və s.) verilir, həmçinin sanitar drujinaları və kommunal-energetika qurğularında qəzaları aradan qaldıra biləcək mütəxəssislər təhkim edilir. Zəruri hallarda xilasedicilərə yangımsöndürən və zərərsizləşdirici dəstələr də yardım göstərirlər.

6.2.1. Uçqunlarda maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsi

Dağıntılar altında qalan xəsarətalanları və zərərçəkmişləri xilas etmək üçün xüsusi texnika ilə xilasətmə işləri aparılarkən ilk növbədə adamlar qalmış mühafizə qurğularında, uçqun altında, yanan binalarda sahələrdə kəşfiyyat-axtarış fəaliyyəti aparılır, daha sonra digər təxirəsalınmaz iş yerlərinə getmək üçün maşın yolları və keçidlər düzəldilir. Bu məqsədlə mexanikləşdirilmiş bölmələrdən (MM) istifadə edilir.

Keçid yollarının düzəldilməsi üsulları uçqunların növündən və ölçüsündən asılı olur. Az və qismən uçqunlar olan

sahələrdə küçələrin maşın işləyən hissələrini və məhəllə daxilindəki keçidləri uçqunlar üzərində düzəltmək daha asan başa gəlir. Bu məqsədlə uçqunun üst səthini buldozer vasitəsilə təmizləyir, hamarlayır və bərkidirlər.

6.2.2. Uçqun altında qalmış sığınacağın açılması və adamların oradan çıxarılması

Adamlar özləri sığınacaqlardan çıxma bilmirlərsə, belə sığınacaq uçqun altında qalmış qurğu hesab edilir. Onları qazıyıb açmağa başlamazdan əvvəl içəriyə qaz, su dolub-dolmadığını, ümumiyyətlə oradakı vəziyyət öyrənilir. Xilasətmə işlərinin aparılması ardıcılığı bundan asılı olur.

6.2.3. Adamların uçqunlar altından, zədələnmiş və dağılmış binalardan xilas edilməsi

Daha mürəkkəb və çətin işdir. Bu işə dağıdılmış obyektin bütün sahələrini nəzərdən keçirib adamlar qalmış yerləri tapmaqdan başlayırlar. Dağıntı ocağında zədələnmişləri tapmağın əsas üsulu - uçqunlar yaranan sahədə hərtərəfli axtarışaparmaqdır. Bu zaman xilasedicilər elə məsafədə hərəkət etməlidirlər ki, biri digərini görüb-əşidə bilsin, habelə bütün sahəni diqqətlə nəzərdən keçirmək mümkün olsun.

6.3. Xüsusi texnika və mexanizmlər, onların növləri və xüsusi texnika və mexanizmlərlə yerinə yetirilən işlər

Dağıntılarda böyük həcmdə iş müxtəlif mühəndis texnikasından istifadə edilmədən qısa müddət ərzində həyata keçirilməsi mümkün olmur. Bütün növ işlərin geniş mexanikləşdirilməsi insanların vaxtında xilas edilməsinə imkan verir və onu asanlaşdırır. QX və DTİ-nin həyata keçirilməsi üçün xalq təsərrüfatında istifadə olunan tikinti və yol maşınlarının bütün növ və markalarından, həmçinin rayon (şəhər) bələdiyyəsinin kommunal xidmət texnikalarından istifadə oluna bilər.

Texnikaların gördüyü iş növündən asılı olaraq mexaniki maşınlar, mexanizmlər və vasitələr aşağıdakı əsas qruplara bölünür:

- qoruyucu obyektlərin sökülməsində, dağıntı parçalarının qaldırılmasında, daşınmasında, məhv edilmiş binaların tikinti konstruksiya hissələrinin nəqliyyat vasitələrinə yüklənməsində istifadə olunun maşın və mexanizmlər (kranlar, bucurqad (lebyodka), domkratlar və s.);
- dağıntıların təmizlənməsində, konstruktiv parçalarının daşınmasında, quyuların doldurulmasında istifadə olunun maşın və mexanizmlər (ekskavatorlar, buldozərlər, üst keçidlər və söküntü maşınları, motorlu greyderlər, sıyrıcı texnikaları, qoşqular, dəmir yük maşınları və s.);
- kompressor stansiyalarının bir hissəsi olan qazma və yıxma keçidləri, daşları, kərpic və beton duvarlarda dəlik açmaq üçün istifadə olunur, eyni zamanda xəsarət alan və zərər çəkənlərin, kompressor stansiyalarından sığınacaq və binaların zirzəmilərindəki boşluqlara hava verməklə xilas olunması zamanı istifadə olunur;
- metal kəsmək üçün istifadə olunan avadanlıqlar (kerosinli kəsicilər, benzinli kəsicilər, avtogen elektrik qaynaq qurqusu, metal və dəmir-beton kəsicilər (lazerdaxil olmaqla), çilingər alətləri və s.);
- daşqın və sel zamanı MM qoruyucu mühəndis konstruksiyalarına, bina və tikililərin zirzəmilərinə su dolması nəticəsində baş verən qəzaların aradan qaldırılmasında, həmçinin, meşə və torf yangınlarının və s. söndürülməsində istifadə olunan su sovuran mexanizmlər (nasoslar, motorlu nasoslar, yuma və suvarma maşınları, yangınsöndürən və su paylayıcı maşınlar ARC-14Y və s.);

- təmir vasitələri (təmir emalatxanaları, təmir sexləri, benzin və su tankerləri, güc və işıqlandırma elektrik stansiyaları).

Zəlzələ və ya partlayış nəticəsində əmələ gələn geniş dağıntılarla əlaqədar olaraq hadisə (iş) yerinə texnikaların yaxınlaşması çətinləşir. Belə hallarda hadisə (iş) yerinə xilasətmə manqası piyada hərəkət edir və texnikalar gələnədək şəxsi heyət xilasətmə işlərini əl ilə yerinə yetirməyə başlayır. Yollar təmizləndikdən və texnikalar iş yerlərinə çatdırıldıqdan sonra QX və DTİ birləşmiş (kombinə olunmuş, birlikdə, müştərək) şəkildə həyata keçirilir.

Texnikanın köməyi ilə dağıntı altından xəsarət alan və zərər çəkənlərin xilas edilməsi üzrə manqa komandirinin yerinə yetirdiyi iş, kiçik miqyaslı mexanizasiyanın köməyi ilə aparılan işə bənzəyir. Lakin manqa komandiri şəxsi heyətə tapşırıq verərkən işin xüsusiyyətlərini və maşınla işləyərkən təhlükəsizlik tədbirlərini nəzərə almalıdır.

6.4. Xilasətmə manqası komandirinin texnika vasitəsi ilə dağıntı altından zərərçəkmişlərin xilas edilməsi üzrə taktiki məsələ

Nümunə:

Ümumi vəziyyət:

01.09.2017-ci il səhər saat 04:00-da Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Araz küçəsindəki maşınqayırma zavodunda texnoloji proseslərin pozulması nəticəsində 1№-li mexaniki sexdə partlayış baş vermiş, nəticədə zavodun bina və qurğularında müxtəlif dərəcəli dağıntı meydana gəlmişdir.

Bina və qurğu dağıntısı altında zərər çəkənlər və xəsarət alanlar var. Rayonun Araz küçəsində yerləşən zavodun idarə binasında, istilik ötürücü mərkəzində, qazanxanada ayrı-ayrı qurğular, həmçinin zavodun mərkəzinə mexaniki girişləri dağılmışdır. Dağıntının hündürlüyü 2 metrədəkdir.

1-ci xilasətmə manqası Maşınqayırma zavodunda partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və

zərərçəkənlərin xilas edilməsi məqsədilə hazır vəziyyətə gətirildikdən sonra taqımın tərkibində zavod istiqamətində 50 km marş yerinə yetirib, 01.09.2017-ci il saat 07:00-da Maşınqayırma zavodundan 300 m şimalda cəmlənmə ərazisinə yerləşib 4 №-li sexdə QX və DTİ-ni yerinə yetirməyə hazır olmalıdır.

01.09.2017-ci il səhər saat 07:10-da 1-ci xilasetmə manqası komandiri 1-ci xilasetmə taqımı komandiri tərəfindən komanda-müşahidə məntəqəsinə çağrılaraq zavodun 4 №-li sexinin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə QX və DTİ-ni yerinə yetirmək barədə tapşırıq almışdır.

Partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə QX və DTİ-ni yerinə yetirmək üçün fəaliyyətə başlama vaxtı 01.09.2017-ci il səhər saat 07:50.

Baş vermiş partlayış nəticəsində ərazidə radiasiya, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) təhlükəsi aşkarlanmamışdır.

Arayış məlumatları:

1-ci xilasetmə manqası texniki hazırlıq əmsalı (THƏ)-0,9 olmaqla sülh dövrü ştat tabelinə uyğun şəxsi heyət, texnika və əşya ilə 100% təşkilatlanıb. Manqanın şəxsi heyətinin xəsarət alanların axtarışı və qəza-xilasetmə işini yerinə yetirmə üzrə təcrübəsi var.

Hava şəraiti: torpaq sahəsi üzərində küləyin sürəti-3 m/san, küləyin azimutu -45°, havanın temperaturu +18°C, torpağın temperaturu +16°C.

Vəzifə: 1-ci xilasetmə manqası (taqım) komandiri olaraq vəzifəni aydınlaşdır, vəziyyəti qiymətləndir, niyyəti hazırla, niyyətə əsasən qərar qəbul edib dağıntı altında qalan xəsarət alanların, zərər çəkmiş şəxslərin texnika vasitəsi ilə xilas etməsi üçün əmr ver.

6.4.1. Dağıntı altından zərərçəkmişlərin texnika vasitəsi ilə xilas edilməsi üzrə taktiki məsələnin həlli

1-ci xilasetmə manqası komandirinin almış olduğu vəzifənin aydınlaşdırması:

Manqanın qarşıda duran fəaliyyətlərin əsas məqsədi – 4№-li sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməkdən ibarətdir.

Taqım komandirinin niyyəti: taqımın tam heyəti ilə 4 №-li sexdə 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 18:00-dək 2-ci xilasetmə taqımın heyəti ilə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək. Xəsarət alanların və zərərçəkənlərin dağıntı altından xilas edilməsi üzrə işləri yerinə yetirən zaman əsas səyləri sexin şimal hissəsinə cəmləyəcək.

1-ci xilasetmə manqası kran və kompressor heyəti ilə birlikdə vəzifəsi-4 №-li sexin şimal hissəsində 01.09.2017-ci il saat 08:00-dan 18:00-dək 2-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

2-ci xilasetmə manqasının qarşısında duran vəzifənin məqsədi (rolu) ondan ibarətdir ki, o tapşırığını taqımın əsas qüvvəsinin cəmləşdiyi istiqamətdə yerinə yetirəcək. Zərərçəkənlərin həyatı və taqım qarşısında duran vəzifənin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi 2-ci xilasetmə manqanın vəzifəsinin bacarıqla yerinə yetirilməsindən asılı olacaq.

2-ci xilasetmə manqası əlavə qüvvə və resurslarla gücləndirilərək 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 18:00-dək 1-ci və 3-cü xilasetmə manqaları ilə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq 4 №-li sexin mərkəzi hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə
yeterəcək.

3-cü xilasetmə manqası əlavə qüvvə və resurslarla gücləndirilərək 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 18:00-dək 2-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq 4 №-li sexin cənub hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

1-ci xilasetmə manqası bir birinə qarşılıqlı kömək göstərmək məqsədi ilə partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işi yerinə yetirən zaman digər manqalarla qarşılıqlı əlaqə yaradacaq.

Vəzifənin yerinə yetirilməsinə hazır olma saati 01.09.2017-ci il səhər saat 07:50.

6.4.2. Birinci xilasetmə manqası komandirinin texnika vasitəsi ilə dağıntı altında qalan zərərçəkmişlərin xilas edilməsi üzrə əmri

Nümunə:

01.09.2017-ci il səhər saat 04:00-da Bakı şəhəri Nərimanov rayonu Araz küçəsindəki maşınqayırma zavodunda texnoloji proseslərin pozulması nəticəsində 4 №-li mexaniki sexdə partlayış baş vermiş nəticədə zavodun bina və qurğularında müxtəlif dərəcəli dağıntı meydana gəlmişdir.

Bina və qurğu dağıntıları altında zərərçəkənlər və xəsarət alanlar var. Rayonun Araz küçəsində yerləşən zavodun idarə binasında, istilik ötürücü mərkəzi qazanxanada ayrı-ayrı qurğular, həmçinin zavodun mərkəzi girişləri dağılmışdır. Dağıntının hündürlüyü 2 metrədən çoxdur.

Əlavə qüvvə və resurslarla gücləndirilərək zavodun 1-ci xilasetmə taqımı 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 18:00-dək 2-ci xilasetmə taqımı ilə qarşılıqlı əlaqədə 4 №-li sexdə partlayış nəticəsində dağıntılar altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməklə əlaqəli tapşırıq almışdır.

1-ci xilasetmə manqası kran və kompressor heyəti ilə birlikdə 2-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə 01.09.2017-ci il 08:00-dan 18:00-dək zavodun 1 №-li sexinin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirməklə yerinə yetirəcək.

Qəza rayonuna hərəkət vaxtı 1-ci xilasetmə manqasının qarşısında duran vəzifə:

- irəli reydlə dəstə ilə birlikdə əsas qüvvənin ləngimədən hərəkətini təmin edəcək;
- sərəncamına əlavə qüvvə və vasitələr verilməklə yuxarı komandirin marağında, yol hərəkətini tənzimləyəcək;
- baş verə biləcək yanğınları söndürəcək;
- maneələri aradan qaldıracaq və maneələrdən keçidlər açacaq.

2-ci xilasetmə manqası 1-ci və 3-cü xilasetmə manqalar ilə qarşılıqlı əlaqədə 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 18:00-dək zavodun 4 №-li sexinin mərkəzi hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

3-cü xilasetmə manqası 2-ci xilasetmə manqası ilə qarşılıqlı əlaqədə 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 18:00-dək zavodun 4 №-li sexinin cənub hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

Əmr edirəm:

1 №-li heyət sırası ___ və sırası ___ kran heyəti ilə birlikdə mənim komandamla 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 08:15-dək dağıntı ərazisində təfərrüatlı kəşfiyyat apararaq, dağıntını ətraflı araşdıracaq, ərazidə kranın yerləşdirmə yerini

müəyyən edəcək daha sonra 01.09.2017-ci il səhər saat 08:15-

dən axşam saat 18:00-dək 2 nömrəli heyətlə qarşılıqlı əlaqədə 4 №-li sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntılar altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri yerinə yetirəcək.

2 nömrəli heyət sırası _____ və sırası _____ kompressor aparatı heyəti ilə birlikdə, heyət başçısı sırası 01.09.2017-ci il səhər saat 08:00-dan 08:15-dək dağıntı ərazisində təfərrüatlı kəşfiyyat apararaq, dağıntı ətraflı araşdıracaq, ərazidə kompressor aparatını yerləşdirmə yerini müəyyən edəcək daha sonra 01.09.2017-ci il səhər saat 08:15-dən axşam saat 18:00-dək 2 nömrəli heyət ilə qarşılıqlı əlaqədə sexin şimal hissəsində partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər yerinə yetirəcək.

İşlər növbəti ardıcılıqla aparılsın:

1. İş yerində ətraflı kəşfiyyat və axtarış fəaliyyətləri aparılsın;
2. Xəsarət alanların və zərərçəkənlərin yerləri müəyyən edildilsin;
3. Aşkar edilmiş xəsarət alan və zərər çəkmişlərin müəyyən olunmuş yeri xüsusi işarə ilə göstərsin;
4. Dağıntıların xüsusiyyəti və onun tərkibi müəyyənləşdirilsin;
5. Vacib olan iş yerində əvvəlcə açılma (deblokrovka) işi görülsün;
6. Xəsarət alanların və zərərçəkənlərin vəziyyəti, aldığı xəsarətin dərəcəsi təyin edilsin;
7. Müəyyən olunmuş üsulla xəsarət alanlar və zərər çəkənlər dağıntı altından xilas edilsin və onlara ilkin tibbi yardım göstərsin;
8. Xəsarət alanların və zərər çəkənlər toplanma məntəqəsinə təxliyə edilsin.

İşlərin nəticəsi barədə mənə hər 15-20 dəqiqədən məruzə olunsun.

Xəsarət alanların toplanma məntəqəsinə təxliyəsi:

01.09.2017-ci il səhər saat 08.30-da qazanxananın 50 metr şimal ərazisində xəsarət alanlar üçün açılmış toplanma məntəqəsinə və xilasetmə tibbi mərkəzinə xəsarət alanların təxliyəsi qüvvə və vasitələrdən istifadə edilərək xərəklə yerinə yetiriləcək.

6.4.3. Təhlükəsizlik tədbirləri

QX və DTİ başlamadan əvvəl yıxılma təhlükəsi olan binaya və elementlərə diqqətlə nəzər salınsın, obyektəki kəskin elementlərin, elektrik kabellərinin üzərinə basılmasın və qeyri- sabit strukturları keçməkdən əvvəl elementlər diqqətlə araşdırılsın;

İş vaxtı məhv edilmiş binalar və strukturlar diqqətlə yoxlanılsın, zərərli və təhlükəli yerlər müəyyən olunmuş qadada işarələnsin;

Ehtiyac olmadığı halda dağıntı üzərində hərəkət etməyin, dağılmış, xəsarət görmüş binalara və strukturlara daxil olmayın və orada qalmayın, dağılmağa meyilli və ya təhlükəli binaların yaxınlığında qalmayın və işləməyin;

Qaz xətti keçən bina və ya ərazi hissəsində kibrit, çaxmaq istifadə etmək, siqaret çəkmək qəti qadağandır;

Qaz xətti keçən sahələrdə iş yerlərinin işıqlandırmaq üçün ancaq akkumulyatorlu fənərdən istifadə edilsin;

Qəti qadağan olunsun zirzəmilərdə, havalandırma borularında, qapalı qaranlıq otaqlarda və bu kimi sairə yerlərdə işıqlandırmaq məqsədi ilə açıq alovlu vasitədən istifadə etmək;

Hər bir heyətdə tapşırıq yerinə yetirən zaman komandirin verdiyi komandalar və işarələri, həmçinin qonşuların fəaliyyətlərini izləmək üçün müşahidəçi təyin olunsun.

Vəzifənin icrasına 01.09.2017-ci il 08:00 başlanılsın, 01.09.2017-ci il 18:00-da iş sona çatsın.

Vəzifənin icrası başa çatdıqda 01.09.2017-ci il 18:30-da başlanğıc rayona gəlinsin.

6.4.4. Qarşılıqlı əlaqə və idarəetmənin xəbərdarlıq işarələri:

- Kimyəvi zəhərlənmə təhlükəsi barədə xəbər vermə - səsle “qaz-qaz”, radio ilə “kimyəvi həyəcan”, fişənglə “kimyəvi həyəcan fişəngi ilə işıqlandırma”. Bu komanda ilə şəxsi heyət əlehiqaz geyinir və xüsusi göstərişə qədər alınmış tapşırığı yerinə yetirməyi davamedir;
- Hərəkətə hazır olma barədə məruzə etmə - səs və radio vasitəsilə-«Yol 111». Bu siqnalda heyət komandirləri mənə hərəkətə hazır olma barədə məruzə edir;
- QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə hazır olma barədə məruzə etmə-səs və radio vasitəsilə - «Mərmər 555». Bu siqnalda heyət komandirləri partlayış nəticəsində dağıntı altında qalmış xəsarət alanların və zərərçəkənlərin xilas edilməsi üzrə QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə hazır olma barədə məruzə edir;
- Hərəkətə başlama - səs və radio vasitəsilə-«Çıxış-222». Bu siqnalda heyət QX və DTİ-ni yerinə yetirmək üçün hərəkətə başlayır;
- QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə başlayın - səs və radio vasitəsilə - «Vaxt 333». Bu siqnalda heyət QX və DTİ yerinə yetirilməsinə (həyata keçirilməsinə) başlayır.
- QX və DTİ sona çatdır-səs və radio vasitəsilə-«Son 444». Bu siqnalda heyət QX və DTİ-nin yerinə yetirilməsinə (həyata keçirilməsinə) sona çatdırır (bitirir).

Vəzifənin icrasına başlama vaxtı 01.09.2017-ci il saat 07:50.

Mənim köməkçim sırası_____.

Meşə yangınları, onun baş vermə səbəbləri, və növləri, meşə yangınlarının söndürülməsi üsul və metodları

7.1. Ümumi müddəalar

Yangın - maddi nemətlərin məhv olması ilə nəticələnən, idarə oluna bilməyən, insan həyatı üçün təhlükəli yanma prosesidir. Yangında baş verən əsas fiziki-kimyəvi hadisələr yanar maddələrlə hava oksigeni arasında kimyəvi reaksiya getməsi, çoxlu istilik ayrılması və yanma nəticəsində əmələ gələn qazların intensiv mübadiləsidir. Yangın çox vaxt odla ehtiyatlı davranılmaması, yangına qarşı tədbirlərə düzgün əməl edilməməsi, materialların öz-özünə alışıb yanması, statik elektrik boşalmaları və ildırım düşməsi nəticəsində baş verir, bəzən də cinayətkarlıqla qəsdən törədilir. Yangın zamanı tüstü ilə havaya qalxan yanma məhsullarının çoxu orqanizmə zəhərləyici təsir göstərir. Bəzi hallarda natamam yanma məhsulları (məs., karbon 2-oksidi) oksigenlə partlayış cəhətdən təhlükəli qarışıq əmələ gətirir.

Yangından mühafizə - insanların həyatının, dövlət və ictimai mülkiyyətin, vətəndaşların şəxsi mülkiyyətinin yangından mühafizəsinə yönəldilmiş dövlət və ictimai tədbirlər sistemi olaraq yangınla mübarizəni həyata keçirən təşkilatdır. Yangından mühafizənin əsas məqsədi yangın profilaktikasıdır. Yangının söndürülməsini yangınsöndürən texnikadan istifadə edən Yangından mühafizə dəstələri həyata keçirir. Azərbaycanın bütün şəhərlərində müasir yangınsöndürmə texnikası ilə təchiz olunmuş peşəkar Yangından mühafizə dəstələri xidmət göstərir. Ölkəmizdə meşə yangınları ağır nəticəli təbii fəlakət sayıla bilər. Meşələrimiz ərazimizin əsas bitki örtüyü olaraq biosfer təbəqəsinin bir hissəsi hesab olunur. Qeyd: (Biosfer (bio - canlı, sfera - təbəqə) Yer 4 xarici təbəqəsindən biri olub, canlıların yaşadığı təbəqədir.

Maksimum qalınlığı 36 km-dir. Biosfer atmosferin alt 2 km-lik, litosferin üst 3-4 km-lik və bütün hidrosfer (11 km) qatını əhatə edir. Yaşı 3,5 mld. il olub, təkhüceyrəli, çoxhüceyrəli, bitki və onurğalılardan ibarətdir. İlk canlıların okeanda yarandığı güman edilir. Müəyyən ərazidə formalaşan və bir-biri ilə sıx əlaqədə inkişaf edən bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin davamlı qrupuna biosenoza deyilir.

Bitkilərin bir çox növ və formalarına ancaq təbii meşələrdə təsadüf olunur. Meşə örtüyünü əsasən ağaclar, sonra isə kolluqlar, otlar, mamırlar və s. əhatə edir. Meşə bitkiləri boylarına görə müxtəlif hündürlükdə olur:

1. Palıd, fıstıq, şam, küknar, çinar və s. kimi hündür ağaclar;
2. Vələs, cökə, ağcaqayın və s. kimi orta hündürlükdə olan ağaclar;
3. Əzgil, yemişan, zoğal və s. kimi ağaclar;
4. Alçaq kollar, müxtəlif meşə otları, cavan bitki pöhrələri, mamırlar və s.-dir.

Meşə xalqın milli sərvətidir və gələcək nəsillərə mənsubdur. Meşələr təbii kübrələrlə çox zəngindir. Əkin tarlalarının münbitliyi meşələrdən çox asılıdır. Meşələr torpağın yuyulmasının və eroziyasının qarşısını alır, əkin sahələrini qoruyur, iqlimi, havanı təmizləyir və s.

Alimlərin dediyinə görə ərazisinin 25-30 %-i meşə sahəsi olan ölkədə heç vaxt quraqlıq hiss edilməz, əkin tarlalarda isə bol məhsul olar. Əhəmiyyətinə görə meşələri bir neçə qrupa bölmək olar:

- birinci qrup-xüsusi qoruyucu əhəmiyyəti olan meşələr;
  - ikinci qrup – istismar və qoruyucu əhəmiyyətli olan meşələr;
  - üçüncü qrup - oduna olan tələbatı ödəyən meşələr.
- Ölkəmizdəki meşə sahələri birinci qrup "xüsusi qoruyucu əhəmiyyətli olan meşə sahələri" hesab olunur. Bizim meşələrdə

palıd, fıstıq, vələs, qaraçöhrə, saqqız ağacı, dəmir ağacı, qara ağac, qovaq, fındıq, qoz, şabalıd, əzgil, zoğal və s. kimi qiymətlinadır ağaclar çoxdur. Respublikamızda meşələr olduqca azdır və ölkə ərazisinin təxminən 11 %-i meşə sahəsi təşkil edir. Əhalinin hər bir nəfərinə orta hesabla 0,2 hektar meşə sahəsi düşür. Bu da faiz nisbətində görə MDB məkanında olan digər ölkələrlə müqaisədə aşağı hesab olunur. Buna görə də meşələrimizi qorumalıyıq.

7.2. Meşə yangınının səbəbləri

Təbii fəlakət kimi, meşə yangınlarının əsas növləri bir neçə yüz min, hətta milyonlarla hektar əraziləri əhatə edən aşağı, yuxarı, yeraltı meşə yangınları və çöl (sahə) yangınları hesab olunur.

Meşə yangınları əsasən isti yay havalarında və ya yangın mövsümü olaraq adlandırılan meşədəki qarın yağıl ot təbəqəsinə qədər tam əriməsi və ya yağışlı payız mövsümünün başlanmasına qədər olan dövrdə başlayır.

Yangın təhlükəli mövsüm iki dövrə, yangın-təhlükəli və yangın təhlükəsi olmayan dövrlərə ayrılır. Yangın təhlükəsi olmayan dövr yağıntılar düşdükdən sonra (3 mm-dən çox) başlayır.

Yangın-təhlükəli meşəlik sahələrinə aiddir:

- şam ağacları bitən meşəliklər;
- yarpaqlı və sidr ağacları meşələri;
- palıd ağacları bitən meşəliklər;
- kolluqlu meşəliklər;
- şibyəli ağaclı meşəliklər;
- ladan ağacları bitən meşəliklər və s.

Ağacların yarpaqları yağıl olduğu dövrdə onlar, iynəyarpaqlı ağacların yuxarıları ilə yangınların yayılmasına maneə kimi sayılır.

Quru qumluq sahələrdəki meşəliklərdə yangınlar daha tez-tez baş verir və sürətlə yayılır, lakin onlar dayanıqlı xarakter daşımır və söndürülməsi nisbətən asandır. Tökülmüş

yarpaqlardan, quru budaqlardan və otlardan qalın təbəqə əmələ gəlmiş iynəyarpaqlı meşələrdə quraqlıq illərdə yanğınlar daha təhlükəli forma alır (ağacların yuxarılarında və yeraltı) və böyük ziyan vurur. Yay mövsümündə (iyul-avqust) meşələrdə yanğınların sayı maksimum həddə çatır, buna görə ilin bu vaxtlarında meşələrdə baş vermiş yanğınları ləğv etmək üçün qüvvə və vasitələri cəmləşdirilir. Meşədə yanğın təhlükəsinə yağıntılar, havanın temperaturu və onun nəmliyi, küləkli və buludlu hava şəraiti böyük təsir göstərir.

Böyük miqyaslı meşə yanğınları zamanı müxtəlif növ yanğın müşahidə olunur. Küləyin istiqamətindən və yanar materialların miqdarından aslı olaraq yanğın meşənin kənarlarına müxtəlif sürətlə yayılır və mürəkkəb konfigurasiya mənzərəsini yaradır. Bu səbəbdən belə yanğınların əsas elementlərini (yanğının ön cəbhəsini, yanğının cinahlarını, yanğının yanları və yanğının arxa sərhədi) müəyyənləşdirmək çətin olur.

7.2.1. Meşə və çöl yanğınının ön cəbhəsi, cinahları, yanları və yanğının arxa sərhədi

- Yanğının ön cəbhəsi: küləyin əsmə istiqamətinə perpendikulyar xətt olaraq alovun meşə ərazisinə yayıldığı ərazi sahəsidir. Küləyin istiqaməti dəyişdikcə yanğının ön cəbhəsi dəyişir;
- Meşə yanğınının cinahları: küləyin əsmə istiqamətinə paralel xətt olaraq alovun meşə ərazisinə yayıldığı ərazi sahəsinin sol və sağ sərhədləri hesab olunur;
- Meşə yanğınının yanları: yanğının ön cəbhəsi xəttindən yanğının arxa cəbhəsi xəttinə qədər olan ərazinin sağ və sol hissəsi hesab olunur;
- Meşə yanğının arxa sərhədi: küləyin əsmə istiqamətinə əks olaraq alovun bu istiqamətdə zəif yayıldığı perpendikulyar xətdir;
- Meşə yanğınları - əsasən kortəbii hadisələrlə yayılan yanğına deyilir. Meşə yanğınları ən çox əhalinin təqsiri

üzündən baş verir (meşədə tonqal qalamaq, ov etmək, ot çalmaq və s.). Meşə yanğını zamanı canlı və ölü örtük, töküntü, yarpaq, budaqlar, meşə döşənəyi və s. yanır.

Meşə yanğınları meşə təsərrüfatına böyük ziyan vurur:

- çoxlu oduncaq məhv olur;
- meşənin tərkibi pisləşir;
- ağacların boy artımı zəifləyir;
- meşə heyvanları məhv olur və s.

Meşə yanğınlılarına qarşı mübarizə aidiyyəti orqanlar tərəfindən aparılır.

7.2.2. Meşə yanğınlılarının əsas baş vermə səbəbləri

- insan fəaliyyətləri;
- meşədə təhlükəsizlik tədbirləri görülmədən ocaq qalanması;
- qalanan ocağın söndürülmədən tərk edilməsi;
- söndürülməmiş siqaret və ya kibritin atılması;
- meşədə gecə gəzintisi zamanı məşəldən istifadə olunması;
- şüşə qırıqlarını meşəyə tullamaq (şüşə qırıntılarından çıxan şüaların meşədə əks olunması ilə yanğın baş verə bilər);
- uşaqların meşədə odla oynaması;
- əyləncə məqsədi ilə meşədə təhlükəsiz şəraitdə ocaq qalamaq və s.
- ildırım vurmalar;
- dəmir yonqalarının öz-özlüyündən günəş şüasının təsiri nəticəsində yanması;
- isti yay aylarında kənd təsərrüfatı sahələrindəki yanğınlılar.

Buna misal olaraq 2017-ci il iyun, iyul aylarının quraqlıq keçməsi səbəbindən Qəbələ rayonunda baş vermiş meşə yanğını göstərmək olar. Baş vermiş bu yanğın nəticəsində hektarlarla meşə ərazisi yanaraq kül olub. Tarixdə bu kimi yanğınlılar dünya ölkələrinin meşələrində baş verdiyi kimi bizim

də meşələrdə baş verib və ağır nəticələrlə sonlanıb.

7.3. Meşə yangınlarının növləri

Meşə yangınları yanma intensivliyinə görə üç növə (yerə) bölünür: zəif, orta və güclü.

Aşağı, yuxarı, yeraltı meşə yangınları yangının xarakterinə görə 2 yerə ayrılır: sürətlə yayılan və sabit aşağı yangın.

Aşağı yangınlar meşələrimizdə daha tez-tez baş verir. Belə hallarda o ancaq yerin səthi boyu yayılaraq ağac gövdələrinin aşağı hissəsini və yerin torpağın üzərinə çıxan kökləri yandırır.

Aşağı meşə yangınları 2 yerə ayrılır: sürətlə yayılan və sabit aşağı yangın.

Sürətlə yayılan aşağı meşə yangını: bu zaman torpağın üst örtüyü, meşə ağaclarından yerə tökülən yarpaqlar, ağacların aşağı hissəsinin qabıqları və torpaq səthinin üzərinə çıxan çılpaq kökləri, həmçinin kol-kos və s. yanır. Bu cür meşə yangınları torpağın nəm örtüyündən yan keçirək digər quru ərazilərə çox sürətlə yayılır. Sürətlə yayılan aşağı meşə yangınları yay aylarında daha çox baş verir, çünki bu aylarda hava quraqlıq keçir. Bu yangınlar alovla yanması ilə xarakterizə olunur.

Sabit aşağı meşə yangını: belə yangın zamanı alov torpağın üst örtüyünü yandırır və od dərinə gedərək meşə döşənəyini əhatə edir, ağacların köklərini və qabığını yandırır. Nəticədə ağaclar yanaraq məhv olur.

Aşağı meşə yangın alovunun ön hissəsinin hərəkət sürəti dəqiqədə 0,3-1 metrə qədər (zəif bir atəş ilə), alovun yüksəkliyi 1-2 metrə qədər, yangın kənarındakı maksimum istilik isə 900 °C-yə bərabər olur.

Yuxarı meşə yangınları əsasən aşağıdan yuxarıya doğru yanma ilə inkişaf edir və ağac budaqlarının yanması ilə xarakterizə olunur.

Sürətlə yayılan yuxarı meşə yangınları zamanı alov budaqdan budağa yüksək sürətlə yayılır, bəzən yangının

yayılma sürəti 8-25 km/saata çatır. Belə meşə yanğınları zamanı bəzi sahələr (ağacsız sahələr) yanğından zərər görmür və yanğın orada baş vermir.

Sabit meşə yanğınları zamanı zamanı alov ağacın gövdəsi ilə birlikdə onun bu daqlarına da sıçrayaraq yandırır. Alov torpaq örtüyündən ağacların bu daqlarına qədər 5-8 km / saat sürətlə bütün meşəyə yayılır.

Yeraltı meşə yanğınları - torflu (çürüntülü) meşələrdə baş verir. Yanğın yer səti üzərindəki torf (çürüntü) təbəqəsi vasitəsi ilə torpağın 50 sm və ya daha çox dərinliyinə yayılır. Yanma dəqiqədə 0,1-0,5 m/sürətlə demək olar ki, havasızlıq (oksigen təbəqəsi daxil olmayan) şəraitində çox yavaş və yanmış boşluqların meydana gəlməsi ilə davam edir. Belə yanğınlar xüsusi təhlükəli yanğınlar hesab olunur. Yeraltı meşə yanğınları ağacların kökünü, meşə torpağının üst səthini yandırır və ağacların kütləvi surətdə məhv olması ilə xarakterizə olur. Digər tərəfdən də belə yanğınların qarşısının alınması və söndürülməsi çox çətin və mürəkkəb şəraitdəyinə yetirilir.

Çöl (sahə) yanğınları - yetişmiş quru ot və ya əkin tarlalarında (buğda, arpa, qarğıdalı və s.) açıq sahələrdə baş verir. Belə yanğınlar mövsüm xarakterlidir, yayda yetişmiş əkin tarlalarının, otun və s. biçimi zamanı baş verir. Az bir vaxtda - payız mövsümündə, qış mövsümündə isə demək olar ki, belə xarakterli çöl (sahə) yanğınları pratiki olaraq baş vermir. Yetişmiş quru ot və ya əkin tarlalarında (buğda, arpa, qarğıdalı və s.) açıq sahədə baş vermiş yanğının yayılma sürəti 20-30 km/saat təşkil edə bilər.

7.4. Meşə yanğınlarını söndürən zaman xilasetmə bölməsinin (manqa, taqım) fəaliyyəti

Meşə yanğınlarını söndürmə işi kompleks fəaliyyətlər olaraq Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Yanğından Mühafizə orqanları və Meşə Mühafizəsi və Bərpası Müəssisəsi işçiləri tərəfindən həyata keçirilir.

Meşə yangınlarını söndürmə prosesi mərhələlərdən ibarətdir:

- yangının qarşısını saxlamaq;
- yangının lokallaşdırılması (böyüməsinin qarşısını almaq);
- yangını aradan qaldırmaq (söndürmək);
- yangın mənbəyinin söndürülərək bitirilməsi;
- söndürülmüş rayonunu (ərazisini) müəyyən müddət gözləmək (müşahidə altında saxlamaq).

Böyük meşə yangınlarının söndürülməsi üzrə iş iki mərhələdə yerinə yetirilir:

1. Birinci mərhələdə böyük meşə yangınının lokallaşdırılması (yangınının böyüməsinin qarşısını almaq) üzrə işlərin aparılması;
2. İkinci mərhələdə böyük meşə yangınının aradan qaldırılması (söndürülməsi) üzrə işlərin aparılması.

Böyük meşə yangınlarının lokallaşdırmaq və onu aradan qaldırmaq üçün, növünə görə güc baxımından fərqli taktiki üsul və metodları ardıcıl istifadə etməklə yangınların söndürülməsinə nail olunur.

7.4.1. Meşə yangınlarının söndürülməsi üsul və metodları
Böyük aşağı meşə yangınlarını lokallaşdırmaq və onu aradan qaldırmaq:

a) 1-3 m/dəq. sürətlə yayılan zəif və orta aşağı yangınlar zamanı yangını lokallaşdırmaq və onu aradan qaldırmaq üçün növbəti taktiki üsulların tətbiq olunması təklif olunur:

- yangının ön cəbhəsi və cinahları boyunca eyni zamanda söndürülməsi;
- yangının ön cəbhəsi boyu qarşısının alınması;
- kifayət qədər qüvvə və resurslarla yangını dayandırmaq və alovun qarşısını təbii maneələrlə almaq;
- ərazisindəki bütün yangın mənbələrini aradan qaldıraraq (ləğv edərək), yangının ətraflarından

mərkəzə doğru hərəkət etmək.

Texniki metodlar:

- yangının kənarlarını söndürücü vasitə ilə döyəcəlmək;
- yangının kənarlarına torpağı səpələyərək tökmək;
- nasoslar, motorlu nasoslar, yuma və sulama maşınları, yangınsöndürmə və su paylayan maşınları ARC-14 Y və s. mövcud olduqda isə çəngəlli yangın söndürmə cihazlar (səyyar bel çantası formasında yangınsöndürən balon) vasitəsi ilə yangını söndürmək;
- xüsusi texnika (BAT-M, BAT-2, İMR, buldozərlər, ekskavatorlar və s.) və partlayıcı üsulu ilə yangının kənarları boyu minerallaşdırılmış zolağın yaradılması;
- kimyəvi maddəli yangını söndürən vasitələrlə yangını söndürmək;
- yangın ərazisinin ətrafı boyunca mütləq torpağı şümləməq.

b) Zəif və orta aşağı sabit yangınlar zamanı yangını lokallaşdırılmaq və onu aradan qaldırmaq üçün növbəti taktiki üsulların tətbiq olunması təklif olunur:

- yangını ətrafı boyunca eyni zamanda söndürmə;
- yangının cəbhəsindən və arxa sərhəddən əhatə olunması;
- yangını cəbhədən söndürərək əhatə olunması;
- yangını tam olaraq mühasirəyə alıb eyni anda onusöndürmək.

Texniki metodlar:

- yangının ön cəbhəsində motorlu nasosdan, sağ və sol tərəfində su və kimyəvi maddəli yangınsöndürəndən, yangının arxa sərhəddində isə döyəcəlmə və ya torpaq səpmə üsulundan istifadə etmək;
- mühəndis texnikasından istifadə edərək yangının ön cəbhəsi boyu minerallaşdırılmış zolaq təbəqəsinin yaradılması;

- yanğın mənbəyinin üzərinə torpağı səpmək, daha sonra səpilmiş torpağı ARS-14, AÇ-40 və ya motorlu nasosla islatmaq;

- yanğın ərazisinin bütün ətrafını mütləq şumlamaq.

c) çox güclü sürətlə (3 m/dəqiqə) yayılan aşağı meşə yanğını və sabit aşağı meşə yanğını zamanı yanğını lokallaşdırmaq və onu aradan qaldırmaq üçün növbəti taktiki üsulların tətbiq olunması təklif olunur:

- yanğını ön cəbhədən əhatəyə alaraq söndürmək;

- yanğını dayandırmaq üçün təbii maneələrdən istifadə etmək və onu tamamilə mühasirəyə almaq;

- yanğını hər tərəfdən mütləq mühasirəyə almaq;

Texniki metodlar:

- yan və arxadan yanğının üzərinə kimyəvi maddə və ya torpaq səpilməsi;

- yanğının kənarları boyu minerallaşdırılmış zolaq təbəqəsinin yaradılması;

- yanğın mənbəyinin üzərinə torpağı səpmək, daha sonra səpilmiş torpağı ARS-14, AÇ-40 və ya motorlu nasosla islatmaq;

- yanğın ərazisinin bütün ətrafını mütləq şumlamaq.

Böyük yuxarı meşə yanğınının lokallaşdırılması və aradan qaldırılması:

a) Sürətlə yayılan yuxarı meşə yanğını zamanı yanğını lokallaşdırmaq və onu aradan qaldırmaq üçün növbəti taktiki üsulların tətbiq olunması təklif olunur:

- yanğını ön cəbhədən əhatəyə alaraq söndürmək;

- yanğını ön cəbhəsi və cinahları boyunca əhatəyə alaraq söndürmək;

Texniki metodlar:

- minerallaşdırılmış zolaqdan (zolağın eni 200 m) ARS- 14, AÇ-40 və ya motorlu nasosla su çiləməklə (su pərdəsi yaratmaqla) yanğını söndürmək;

- yanğının qarşısını almaq üçün, yanğın istiqamətində

ağacaları kəsilmək yolu ilə yanğınsöndürmə zolağı, yaratmaq.

b) Yuxarı sabit meşə yanğını zamanı yanğını lokallaşdırmaq və onu aradan qaldırmaq üçün növbəti taktiki üsulların tətbiq olunması təklif olunur:

- yanğını ön cəbhədən əhatəyə alaraq söndürmək;
- yanğını yanlardan və arxadan söndürmək;
- yanğın mənbəyini tam mühasirəyə almaq;
- yanğın ərazisinin bütün sahəsində yanğın ocaqlarını aradan qaldırmaq (ləğv edilmək).

Texniki metodlar:

- avtoçənli maşından suyu püskürtmək üsulu ilə yanğını söndürmək;
- yanğın istiqamətinə ağacaları kəsərək mineralaşdırılmış maneə zolağı yaratmaq üsulu ilə yanğını söndürmək;
- yanaraq yığılan və çürümüş meşə yanğını ağacların üzərinə torpaq səpərək söndürmək.

Böyük yeraltı meşə yanğının lokallaşdırılması və aradan qaldırılması:

a) Böyük yeraltı (torf) meşə yanğını zamanı yanğını lokallaşdırmaq və onu aradan qaldırmaq üçün növbəti taktiki üsulların tətbiq olunması təklif olunur:

- yanğın mənbəyini tam mühasirəyə almaq;
- yanğın ərazisinin bütün sahəsində və dərinliyində yanğının aradan qaldırmaq.

Texniki metodlar:

- yanğın ərazisinin ətrafı boyu 30-40 sm-lik aralıqlı 2 sıra boyunca TS-1 və TS-2 torf isladan qurğunu 70-80 sm yerə sancıb su vurmaq;
- nasos qurğusu köməyi ilə nəmləndirici maddə məhlulunu yanğına tökmək;
- yanğın ərazisinin ətrafı boyunca ekskavatorla kanal, xəndək, çuxur və s. qazmaq və oranı su ilə doldurmaq.

Taktiki üsul və texniki metodlardan istifadəyə dair yuxarıda göstərilən bütün tövsiyələr Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin hərbi qurumlarının qüvvə və vasitələri ilə geniş miqyaslı meşə yanğınlarının müvəffəqiyyətlə lokallaşdırmasına və aradan qaldırmasına kömək edəcək.

Qəza-xilasetmə işləri zamanı istifadə olunan alpinizm təchizatı

8.1. Ümumi müddəalar

Qəza-xilasetmə işlərinin əsas texnologiyasını təmin edən vasitələr alpinizm təchizatının aşağıdakı əşyalarıdır:

- diametri 9-12 mm olan əsas kəndir;
- diametri 6 mm olan yardımçı kəndir (repşnur);
- yaylı alpinist qarmaqları (karabinlər);
- kəndir vasitəsilə endirmə tərtibatı;
- dartınma amortizatoru;
- xilasetmə bucurqadları;
- “Akyə” tipli xərək;
- yüksək binalardan zədəliləri çıxarmaq (köçürmək) üçün xüsusi sistem (Slipeskalator və s.);

Buraz tipli alpinist xilasetmə avadanlığı (olduqda) əldə qayıрма avadanlıqdan istifadə edilməsinə yol verilmir.

Beşik (oturacaq) qəza-xilasetmə işlərində tətbiq edilərkən uyğunlaşdırılaraq kəndirlərlə, ikiqat repşnurla və ya diametri 6 mm əsas olan polad burazla (trostla) bağlanmalıdır. Bu bağlama elə yerinə yetirilməlidir ki, daşıyıcı kəndir (buraz) oturacağın altından keçərək, ilgək şəklində, xilasedicini də əhatə etsin. Bu işdə təsdiq olunmuş normativlər üzrə sertifikatlı (markalanmış) xarici ölkə alpinist avadanlıqlarından da istifadə etməyə icazə verilir.

Qəza-xilasetmə işləri aparılması üçün tətbiq edilən vasitələr həm də yıxılma hallarında mühafizə vasitələri hesab olunur. Buna görə də onlar bir neçə növ nəzarətdən keçirilir:

- ilkin daxil olan ləvazimatın keyfiyyətini yoxlamaq üçün vizual (adi gözlə) yoxlama;
- zərur hallarda möhkəmliyi sınaqdan keçirilməklə;
- xüsusi laboratoriya şəraitində və s.

Plan üzrə yoxlama avadanlıqların möhkəmliyini yoxlamaq məqsədi ilə hər yarım ildən bir keçirilir:

- gündəlik vizual nəzarət;
- düzgün saxlanmaya nəzarət.

Avadanlıqlara nəzarət və onların çıxış edilməsi üzrə meyarlar bir sıra tələbləri ödəməlidir, bunlar cədvəl 8.1-də göstərilmişdir. Xilasedicilər işə aşağıdakı fərdi mühafizə vasitələrini hazırlamağa borcludurlar:

- xüsusi iş paltarlarını (paltarlar rahat, isti olmalı və hərəkətləri çətinləşdirməməlidir);
- ayaqqabıları (ölçüyə görə, lakin altlıqlı olmamaq şərtilə);
- kaskanı və ya şlemi (dəbilqəni);
- qoruyucu kəməri və ya alpinist təhlükəsizlik (sığortalama) bağlayıcılarını.

Xilasedicinin ağırlığına davam gətirməli olan bütün iş avadanlıqları, sığortalayıcı, texniki və bədəni mühafizə vasitələri ən azı 8 kN (800 kq) qırılmaya davamlılığa malik olmalıdır.

Fəaliyyətə başlamazdan əvvəl, işlək kəndirlərin bağlanacağı yerləri müəyyən etmək lazımdır. Belə yerlər binanın və ya konstruksiyanın yalnız möhkəm hissələri ola bilər. Belə hissələr olmadıqda onları buraz və ya əsas kəndir vasitəsilə düzəltmək zəruridir. Bərkidilmə yerlərinin möhkəmliyi hər bir kəndir üçün ən azı 10 kN (1000 kq) olmalıdır.

Yuxarıdan əşyalar düşməsi ehtimalı olan aşağı zonanın hüdudları siqnal dayaqları ilə çəpərlənməlidir. Belə çəpərləmə 0,8 m hündürlüklü dayaqlar, kəndir və ya məftil vasitəsilə 23407-78 dövlət standartına uyğun düzəldilir.

Bədənin metal konstruksiyalara toxunan sahələrinin isti saxlanmasının vacibliyi həmişə yadda olmalıdır. Çünki bədənin

belə sahələrinin həddən çox soyuması dizlərin xroniki xəstəliklərinə, radikulit, prostatit xəstəliklərinə səbəb ola bilər.

İş yerlərinə və ya kəndirlər bərkidilən yerlərə gedən stasionar pilləkənlər, liftlər və ya qaldırıcı kranlar olmayan hallardan oraya qalxmaq üçün alpinist xilasetmə bucurqadından, alpinist hərəkət texnikası tətbiq olunan əvvəlcədən bərkidilmiş kəndirdən: aşağı və ya yuxarı sığortalanma (təhlükəsizlik) kəndirləri vasitəsilə konstruksiyalara dırmaşmaq üsullarından istifadə etmək mümkündür.

Cədvəl 8.1

Əşyanın düşmə hündürlüyü, m	Çəpərə qədər olan məsafə, m
20-dək	5
20-70	7
70-120	10
120-200	15
200-300	20
300-450	25

Aşağı sığortalanma (təhlükəsizlik) kəndirindən dırmaşmaq üsulu ilə qalxarkən xilasedici sığortalanmanın aralıqnöqtələrindən ən çoxu 2-3 m hündürlüyə qalxa bilər. Belə halda hökmən dinamik sığortalanma metodu, o cümlədən də müxtəlif növ amortizatorlarda istifadə etməklə sığortalanma tətbiq edilir. Bərkidilmiş kəndirlə enmə-qalxma zamanı iki kəndirdən istifadə etmək lazımdır:

- ləvazimatla və alətlərlə aşağı enən xilasedicinin əsas ağırlığı düşən aparıcı kəndirdən (əsas kəndir);
- yığılma hallarında mühafizə vasitəsi sayılan sığortalanma kəndirindən (sığorta kəndir).

Hər iki kəndir əsas alpinist kəndirləri olmalıdır. Aparıcı kəndir olaraq müvafiq endirmə tərtibatlarına malik və diametri 6 m-dən az olmayaraq polad burazdan istifadə etmək mümkündür. Zəruri hallarda əlavə əsas və yardımçı kəndirlərdən də istifadə etmək olar, məsələn, dartqı, əlavə alətlər asmaq və s. üçün.

Aparıcı (daşıyıcı) və sığortalayıcı (təhlükəsizlik) kəndirlərin bərkidilmə yerləri konstruksiyaların bina və

qurğuların ancaq möhkəm elementləri ola bilər. Hər iki kəndir bir yerə bərkidilərək bu yer 20 kN (2000 kq) möhkəmliyə malik olmalıdır. Bərkidilmə yerlərində, habelə bütün bərkidilmə yerlərində kəndirlərin sürtülüb korlanmasının qarşısını almaq üçün onların altına araqat yerləşdirmək lazımdır. Kəndirə bağlanmazdan əvvəl ləvazimat elə yerləşdirilməli və ya asılmalıdır ki, onlardan tez və rahat istifadə etmək mümkün olsun. Kəndirlə enərkən endirmə sistemlərindən istifadə etmək məsləhətdir. Çünki onlar istənilən yerdə dayanmağı, kəndiri sabitləşdirməyi, həmçinin xilasedici əlini buraxan halda onun hərəkətini dayandırmağı təmin edir.

Uzun müddət enərkən qıçlarda qan dövrəni pozulmasını deyə, nərdivan və ya ilgəklərdən istifadə etmək lazımdır. Onlar ayrıca karabin (yaylı qarmaq) vasitəsilə endirmə tərtibatının karabininə bənd edilir.

Qəza-xilasetmə zonasına çatarkən kəndiri endirmə tərtibatında bənd etmək və bilavasitə fəaliyyətə başlamaq lazımdır. İş elə təşkil etmək vacibdir ki, xilasedicilər biri digərinin üzərində yerləşməsinlər. Avadanlıq əşyaları sığortalanmış (təhlükəsiz) vəziyyətdə olmalıdır.

Qəza-xilasetmə işləri başa çatarkən avadanlığı, alətləri qaydaya salmaq lazımdır. Kəndirləri markalamaq yaxud tələb olunursa, quru binalarda (otaqlarda) asıb qurutmaq və sonra markalamaq lazımdır. Kəndirləri bərkitmə sistemlərini yalnız işlər müvəqqəti dayandırıldığı hallarda (gecə, istirahət günləri və s.) və bu sistemlərə kənar şəxslər toxuna bilməyəcəyi şəraitdə obyektə qoyub getmək olar.

Alpinist texnologiyalarından istifadə edən xilasedicilərə aşağıdakıları öyrətmək lazımdır:

- bərkitmə nöqtələrini düzgün seçmək;
- bərkitmə nöqtələrindən istifadə etmək qaydalarını;

- iş obyektlərinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq daşıyıcı və sığortalayıcı sistemlərin təşkili;
- ətrafda təhlükə mövcud olarkən davranış qaydaları;
- sığortalayıcı (təhlükəsizlik) kəndiri vasitəsi ilə sığortalanma üsulları;
- yüksək obyektlərdə xilasətmə və daşıma işlərinin aparılması qaydaları;
- mövcud standartlara uyğun yol verilən gərginlikli elektrik şəbəkələrində iş qaydalarının gözlənilməsi.
- Kiçik maşın və mexanizmlərdən istifadə olunan hallarda onlara xidmət edən şəxslərin bu tipli avadanlıqda işləməyə icazə verən sənədi olmalıdır.
- Yüksəklikdə açıq obyektlərdə küləyin sürəti 10 m/san - dən artıq olan hallarda, buz bağlama vaxtı, dumanlı və şimşəkli havada xüsusən ehtiyatla işləmək lazımdır. Bu zaman diqqət yetirilməlidir ki, aparıcı və sığortalayıcı sistemlərin effektivliyi zəifləməsin.

Cədvəl 2

İş vasitələri, sığortalayıcı, texniki və bədəni mühafizə edən vasitələr	Nəzarət və şıxdaş meydançalrı (əgər istehsalçı tərəfindən digərləri göstərilməyibsə)
Texniki kanatlar (kəndirlər)	Gözlə görünən zədələnmələr, məsələn yanımış və ya qırılmış sahələr, funksiyanı pisləşdirən çirklənmələr, bir dinamik dartılma (qırılma) və ya 400 endirilmə (və ya 2 il saxlanma, yaxud istisna olunma)
Müxtəlif təsirli amartizatorlar	Xilasədicinin yıxılması və kəndirdən asılması nəticəsində kəndirə düşən dinamik yükədən sonra onun çıxdaş edilməsi. İşlənilib köhlənmədən və ya 2 ildən sonra
Məftil kanat	Metal tellərin qırılması, ayrı-ayrı məftillərdə qırılmaların sayı müvafiq tələblərə (TQL30351/02) uyğunluğu; sınıq; düyün; paslanma; kanatın (burağın) diametrinin azalması və kənar məftillərinin yeyilməsi, tellərin kənar metal sahələrinin zəifləməsi, mərkəzi tekstil özəyin kənara çıxması, yanıt.
Fərdi sığortalanma sistemi	Tikişlərin pozulması, pərçimlərin zəifləməsi, üstlükərdə çatlar yaranması, cilalıqlarının sürtülməsi,

	parça detalların yırtılması halları da daxil olmaqla zədələnmələr
Birləşdirici vasitələr (karabinlər, qarmaqlar)	Cəftələrin işinin etibarlığının itirilməsi boşalma, çatlar, deformasiya, sınıq, kəsik yerləri korroziya (nas) zədələnmələri; kəsimlərin yeyilməsi halları da daxil olmaqla
Beşiklər, oturaqlar	Xüsusən bərkidilmə yerlərində çatlar, əyilmələr (burazları, çatları üç ildən bir dəfədən gec olmayaraq dəyişməli)
Qaldırıcı tərtibat	Dilçə (cəftə) işləmir, konsentriklik pozulub, xüsusən bərkidilmə çatlar, əyilmələr, kəsiklər, korroziya (paslanma) zədələnmələri, etibarlı işləməsinə təsir göstərə bilən çirklənmələr.
Kəndir tormoz	İşləməsinin etibarlığına təsir göstərən çatlar, sınıqlar, çirklənmələr, çərtiklər, metalın xeyli yeyilməsi

8.2. Qəza-xilasetmə işləri zamanı istifadə edilən sığorta

Sığorta – bu, xilasedicilərin dağlarda və hündür mərtəbəli binalarda AXİ apararkən təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün yönəlmiş kollektiv və fərdi tədbirlərin kompleksidir.

Sığortanın əsas məqsədi hündürükdə ekstremal şəraitdə insan sağlamlığının və həyatının qorunmasından ibarətdir. Sığorta qarşılıqlı, qrup, növbəli, cəmləşdirilmiş, özünü sığorta növlərinə bölünür.

Sığortanı təşkil edərkən əsas tələblər bunlardır:

- əgər qırılma zamanı özünü saxlama inamı şübhə doğurursa, bütün hallarda sığorta mütləqdir;
- sığorta etibarlı olmalıdır;
- sığorta üsulu real vəziyyəti və konkret şəraiti nəzərə almaqla seçilir;
- sığorta üçün dayaq (çıxıntılar, qarmaqlar, tir) yoxlanılmalıdır;
- sığorta üçün ləvazimat saz və yoxlanılmış olmalıdır;
- kəndirin aşağı hissəsi sığorta zamanı sonuncu qarmaqdan 2-3 m uzun olmalıdır;
- sığorta edən daima sığorta alanı nəzarətdə saxlamalıdır, ona qalmış kəndirin uzunluğu haqda məlumat

verməlidir, kəndirin boş olmasına və ilişməsinə yol verməməlidir, sığorta olunana maneə törətməməsinə baxmalıdır;

- qırılma zamanı kəndirin boşaldılan başının dayandırılmasını tədricən gücləndirmək lazımdır;
- sığorta olunanı təhlükəsiz zonasında olduğu haqda və yaxud özünü sığortadan istifadə haqda işarə verməyincə sığortanı təmin etmək lazımdır .

Təhlükəli ərazilər ilə hərəkət zamanı qırılma zamanı öz qüvvəsi ilə təmin edə bilmirsə, onda qarşılıqlı sığortadan istifadə olunmalıdır. Onun əsas məqsədi insanın yığılan zaman saxlamaqdır. Qarşılıqlı sığortadan bir-biri ilə kəndir ilə bağlanan 2-3 nəfərdən ibarət olan heyət iştirak edir. Onlar birlikdə sığortabağlamasını yaradırlar.

Bağlamada sığorta bütün iştirakçıların hərəkəti üst-üstə düşdükdə birlikdə, bir nəfər hərəkət etdikdə digərləri isə onu sığortalayanda növbəli olur.

Əgər xilasedici aşağıda qalır və yuxarı qalxan insanı sığortalayırsa, bu üsul aşağıdakı sığortalanma adlandırılır.

Xilasedici yuxarıdadırsa və yuxarı qalxan sığortalayırsa bu üsul yuxarı sığorta adlanır. Sığortanın təşkilində əsas şərt ondan ibarətdir ki, kəndir sürtünmə əşyalarından (karabin, qarmaqdan, buz qırandan, sığortalayanın bədənindən, çıxıntının) üzərindən keçməlidir. Qırılma baş versə, yığılan insanın enerjisi kəndirin sürtünmə əşyasına sürtünməsi nəticəsində azalır.

8.3. Qəza-xilasetmə işləri zamanı birlikdə sığortalanma

Bu növ sığortanı bir-birini bağlamaq ilə bütöv buzlaqların, çətin olmayan qayaların üzəri ilə və bəzi hallarda təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədi ilə növbəli hərəkət lazım olmadıqda, amma sığorta vacibdirsə həyata keçirilir. Belə ki, bir-birini bağlamaq ilə iki-üç nəfər bütöv buzun üstü ilə hərəkət edərsə və təhlükəli yerdən keçmək lazım olursa (məsələn, çat) növbəli hərəkət yalnız qrupu ləngidəcək. Çox dik olmayan qayalarda bağlayıcı istiqamətləndirici kəndiri qaya

çixıntıların

üzərindən

keçirə bilər, bununla da o eyni vaxtda hərəkət edənlərin sığortasını təmin edir.

Bir-birini bağlayaraq hərəkət zamanı yoldaşın sığortalanması. Çətin relyef şəraitində işləyən yoldaşı sığortalamaq üçün aşağıdakı üsullardan birini istifadə etmək lazımdır:

- oturaraq kəndiri bədənə keçirərək;
- çiyindən ayaq üstü;
- çıxıntıların üzərindən;
- qarmaq – karabin köməyi ilə;
- cəmləşdirilmiş üsul ilə.

Bütün relyef formaları üçün bu sığorta üsullarının istifadə metodikası praktiki olaraq eynidir.

Oturaraq kəndiri bədənə keçirərək, vəziyyətdə sığortalanmanı bu sığorta üsulu üçün meydançanı tapmaq mümkün olan qala relyefindən istifadə etmək məsləhət görülür. Oturaraq kəndiri bədənə keçirib sığortalanma yuxarı sığortalanma və çıxıntıdan (sığorta meydançasının qırağı ilə) sığortalayarkən arzu olunmalıdır.

Bu sığorta aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

- çiyin enindən geniş ayaqları çıxıntılara dirəyərək sığortaedən rahat meydançada oturur;
- sığortalanandan gələn bütün boş kəndiri özünə çəkir;
- kəndiri kürəyindən, belindən keçirir (əllər, dirsəklərdən yuxarı əyilib-kəndirin çöl hissəsindən, bədənə sıxılıb);
- sağ əldə partnyora tərəf gedən kəndirin “iş” tərəfin tutur, sol əl ilə sığortalanın karabinə gedən azad tərəfin tutur;
- sığorta edən qalın paltarda və əlcəklərdə (bu şərt bütün sığorta növləri üçün mütləqdir) olmalıdır;
- sığorta edənin vəziyyəti mümkün olan dartma istiqamətinə nisbətən ona maksimal dayanıqlıq təmin etməlidir. Özünüsığorta mütləqdir.

Sığortalanın ilk səsleşmədən sonra (“Sığorta hazırdır?”

– “Hazırdır” – “Getdin”) sığorta edən tədricən kəndirin iş tərəfini

çəkməyə başlayır.

Bunu aşağıdakı üsullar ilə etmək lazımdır.

- sığorta edən sol əl ilə kəndiri özündən qabağa sağ əldən irəli çəkir. Bu an kəndirin yumulmuş əlin içindən keçməsi üçün bir az boşaldılır. Bundan sonra sağ əl ilə eyni vaxtda iki kəndirdə sıxılır. Sol əl əvvəlki vəziyyətinə qayıdır və yenidən kəndirin boş tərəfini sıxır. Sağ əldən əlin içinə nisbətən boş olan kəndiriboşaltmaq olar. Sonra bütün bu hərəkət təkrarlanır. Əgər sığortalanan kəndiri vermək lazımdırsa bu proses əks istiqamətdə təkrarlanır: sığorta edən sağ əldə sıxılmış kəndirin iş tərəfini özündən qabağa, sol əldən irəli çəkir, sol əlin içindən boş tərəf sürüşür, bundan sonra iki kəndirdə sol əldən sıxılır, sağ əl ilə kəndiri gövdənin yanında tutur;
- sığorta edən iki əli ilə eyni vaxtda kəndiri belindən hər iki tərəfə çəkir. Əvvəlki vəziyyətinə qayıdaraqkəndirdən əlin çəkmir, yalnız bir az boşaldır;
- hər iki kəndir daim sıxılmış sağ (kəndir çəkiləndə) və yaxud sol (kəndir çəkiləndə) içində olur. Sığorta edən boş əli ilə o biri əlin çöl hissəsindən kəndiri tutaraq onu çəkir. Kəndirin hər iki tərəfini sıxan əli bu an bir az boşaltmaq lazımdır.

8.4. Sığortalanma zamanı təhlükəsizlik

Sığortanın bütün hallarında yadda saxlamaq lazımdır ki, əgər düşərkən sığortalanan partnyor qırılsa, ondan yuxarıda olan sığorta edən dərhal kəndiri bəri sıxmalıdır. Əgər qırılma anında partnyor sığortalananın yanına kimi qalxıbsa, sığorta edən isə kəndiri lazımınca çəkməyibsə və yaxud hər hansı bir səbəbə görə partnyor ilə arasında xeyli kəndirin “boşluğu” yaranıbsa, sığorta edən partnyorun qırılması zamanı dinamik dartılmanı dərhal yox, tədricən kəndiri sıxaraq saxlayır.

Kəndir ilə çıxıntının üzərindən sığortalananarkən ilk növbədə çıxıntıya baxış keçirmək lazımdır, onun etibarlılığını

yoxlamaq və əgər lazım olsa, çəkiç ilə düzəltmək lazımdır (kəndiri zədələyə biləcək iti yerlərin kələ-kötür yerlərini sındırmaq). Bundan sonra çıxıntının üzərindən əsas kəndiri keçirtmək və özünüsüğortanı təşkil etmək lazımdır. Kəndiri çəkərkən (buraxarkən) əlləri çıxıntının hər iki tərəfinə tutmaq və yaxud çıxıntıya atılmış ilgəyin əks istiqamətində bir yerdə tutmaq lazımdır. Əllər çıxıntıdan mümkün qədər uzaq olmalıdır, əks təqdirdə dartınma zamanı barmaqlar kəndir və çıxıntı arasına qala bilər. Bədənin vəziyyəti dayanıqlı olmalıdır, bir ayaq dayaq üçün irəli çəkilir. Əllər yarıbükülü olmalıdır. Əllər çıxıntının əks istiqamətində olduğu vəziyyətdə süğortanı təşkil etmək üçün kəndirdə boşluğun olmamasının əzərdə saxlayaraq kəndiri əlnən növbə ilə kəndiri tutaraq çəkmək olar və yaxud kəndirdən əli çəkməyərkən növbə ilə əlləri çəkmək lazımdır. İkinci üsul daha etibarlıdır. Hər halda bunu belə etmək lazımdır, kəndirin boş tərəfində olan əl kəndiri tutsun, belə ki, qırılma zamanı saxlama işinin bütün ağırlığı əlin üzərinə düşür (kəndirin iş hissəsini saxlayan ikinci əl, dartma zamanı praktik olaraq dərhal istifadə oluna bilməz).

Əgər çıxıntıda sürtünməyə imkan yaradırsa, kəndirin başları birləşdirilərək bir əldə tutulur (kəndirin boş hissəsi ovuca yaxın) və lazım olduqda əli boşaldaraq ikinci əl ilə onun içindən və çıxıntıdan kəndirin iş və boş tərəfin çəkirlər. Bu halda yadda saxlamaq lazımdır ki, bu üsul çıxıntının ölçüləri az olduqda və yaxud süğorta edən uzaqlıqda olduğu zaman istifadə olunur. Əks halda dartınmanın istiqamətində və əldən çıxıntıya tərəf olan kəndirin arasında yaranan bucaq ucbatından qırılma zamanı kəndirin iş hissəsi əldən çıxı bilər. Buna yol verməmək üçün, süğortanı təşkil edərkən kəndirin hər iki tərəfin sıxan əlləri elə tutmaq lazımdır ki, dartınmanın çıxıntı istiqaməti xətti boyunca gedən kəndirin iş tərəfi, bu çıxıntı qapağı və əl ilə bir xətt təşkil etsin. Bu halda çıxıntının o biri tərəfindən gələn kəndirin boş tərəfi, (çixıntının böyük çapmasında və ona əllərin yaxın yerləşməsində) onun ilə böyük bucaq təşkil edir, amma bu bir o qədər təhlükəli deyil, belə ki, dartınma zamanı köndələn qüvvə

əli kəndirin bu hissəsinə paralel döndərəcək, amma kəndiri qoparmayacaq.

Kiçik bucaq olan çıxıntıdan sığortalayarkən və yaxud çıxıntıda kəndiri düzəltmək lazım olduqda, kəndirin əldən çıxması üçün çıxıntının hər iki tərəfindən iki əl ilə tutmaq lazımdır. Sığorta edən, bel sığortası zamanı görülən işi görməlidir. Qara, fırnaya və yaxud kiçik buz çatına batırılmış buz qıran ilə sığortalanma çıxıntıdan sığortalanmaya bənzər keçirilir. Burada çıxıntıdan sığortalananda kimi kəndiribuzqıranın üstünə tam bir burun etməyərək dolaylıq lazımdır.

Qəza-xilasetmə işlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həmçinin müəyyən xüsusi tələbləri yerinə yetirməyi bacarmaq, o cümlədən də yüksək obyektlərdə zərərçəkmiş şəxsləri (zərərçəkənləri) daşımaq, onlara həkiməqədərki tibbi yardım göstərmək üsul və qaydalarını mənimsəmək vacibdir.

Yüksəkdə işləməyə ən azı iki nəfərdən, zərərçəkənin aparılması zamanı isə ən azı üç nəfərdən ibarət komanda tərkibində icazə verilir. Yüksəkdə işləyən fəhlənin yanına ən azı bir xilasedici ən geci 15 dəqiqə ərzində çata bilməlidir. Hər bir xilasedicinin yanında tətbiq edilmək üçün hazır halda saxlanılan əlavə qəza vasitələri: bir ədəd alpinist karabini (yaylı qarmaq); uzunluğu 2 və 5 m olan iki yardımçı kəndirdən hazırlanmış iki ilgək (qaldırıcı qəza sistemini, polispastı-saxlayıcı qovşaqları bağlamaq üçün).

Hər bir xilasedicinin üzərində olmalıdır:

- ilk tibbi yardım çantası;
- fərdi paketi və bucağı.

8.5. Qəza-xilasetmə işlərinin əsas effektivlik göstəriciləri

Təbii fəlakətlərin, istehsalat qəzalarının və fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və aparılması, xüsusilə onların qəfil baş verməsi şəraitində, ən mühüm və vaxt aparıcı məsələlərdən biridir. Statistik məlumatlar göstərir ki, binalar

dağıldıqdan sonra ilk üç saat ərzində dağıntılar altında olan qurbanların 60 %-ə qədəri, altı saat ərzində 80 %-ə qədəri, dörd gündən sonra isə ölənlərin sayı 100 %-ə yaxınlaşır.

Bu səbəbdən fəvqəladə hadisələrə reaksiya bölmələrinin əməliyyat imkanlarının yüksəldilməsi əsas məqsəd kimi qəbul edilməlidir. Xilasetmə işlərinin yüksək səviyədə aparılması şəxsi heyətin peşəkarlığından, texniki vasitələrdən düzgün istifadə edilməsindən, fəvqəladə hadisə barədə məlumatların vaxtında alınmasından, texniki vasitələrin, xüsusi texnikanın, nəqliyyat vasitələrinin və avadanlıqların hazır olmasından asılıdır. Bütün bunları ümumilikdə xilasetmə işlərinin səmərəliliyinin göstəriciləri kimi qiymətləndirmək olar.

Səmərəlilik göstəriciləri qəza-xilasetmə bölmələrinin cari və gələcək uğurları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən amilləri müəyyən etmək, onlara diqqət yetirmək və həmin nəticələrdən FH-də istifadə etməkdən ibarətdir. FH-nin qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasında xilasetmə əməliyyatlarının effektivliyi bir sıra amillərdən asılıdır.

Xilasetmə əməliyyatlarının səmərəliliyinin göstəricilərinə bölmələrin hadisə yerinə sürətli hərəkəti, döyüş hazırlığı, şəxsi heyətin təhlükəsizliyi, maddi-texniki və tibbi təminat, informasiya təminatı, idarəetmə və s. daxildir. Xilasetmə əməliyyat-larının effektivliyini araşdırmaq üçün bəzi göstəriciləri müəyyən edək.

Manevrlilik - hərəkətlilik (mütəhərriklik): bu, şəxsi heyətin, bölmələrin və avadanlıqların yardım zonasına operativ çatdırılmasıdır. Fəvqəladə hadisələrin dağıdıcı nəticələrini nəzərə alaraq, qəza-xilasetmə dəstələrinin hadisə yerinə vaxtında gəlməsi, əhaliyə təcili yardımın göstərilməsi itki və ziyanı minimuma endirir.

Heyətin təhlükəsizliyi: xilasedicilərin xilasetmə əməliyyatları zamanı xüsusi təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməli olduğu bildirilir. Təhlükəsizlik, işçi heyətin və avadanlıqların vacib elementlərinin görünən vəziyyətidir. FH

işçilərinin təhlükə-sizliyinin qorunması birbaşa xilasedicilərin mühafizəsi ilə bağlıdır.

Döyüş hazırlığı: xilasetmə hissələrinin fiziki, mənəvi, psixoloji və peşəkar hazırlıq səviyyəsinin göstəricisidir. Bu göstəricilərin hər biri xilasetmə əməliyyatlarında mühüm amil hesab olunur. Xüsusi hazırlıq və məşqlər vasitəsilə döyüşə hazırlığın bütün göstəriciləri daima yüksək səviyyədə saxlanılmalıdır.

İdarəetmə: bu, son məqsədə çatmaq üçün istifadə olunan müxtəlif təbiətli sistemlərə təsir vasitəsidir. Qəza-xilasetmə işlərinin düzgün və vaxtında yerinə yetiril-məsi fəvqəladə hadisələr zamanı bölmələrin idarə olunmasından asılıdır.

İnformasiya dəstəyi: menecer və heyət arasında əlaqənin göstəricisi, tapşırıqların dərhal çatdırılması, mümkün fəvqəladə vəziyyət haqqında məlumatların yayılması ilə əlaqədardır. Rabitə qəza-xilasetmə heyəti arasında xüsusi, məsafədən əlaqə formasıdır.

Xəbərdarlıq - xüsusi rabitə vasitələrindən istifadə etməklə mümkün təhlükə barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq üsuludur. Bu, xilasetmə əməliyyatı zamanı hadisə yerinə videonəzarət edilməsi vacibliyini tələb edir. Videonəzarət xilasetmə əməliyyatlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və xilasetmə işlərinin təhlili üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bundan əlavə, xilasetmə əməliyyatları zamanı hər zaman proqnozlaşdırma və monitorinq aparılmalıdır. Proqnozlaşdırma və nəzarət məlumatlarının vaxtında alınması və müntəzəm araşdırılması xilasetmə işlərinin aparılmasına birbaşa təsir göstərir.

Maddi-texniki və tibbi təminat: qəza-xilasetmə dəstələrinin, şəxsi heyətin bütün növ avadanlıq, alət, tərtibat və digər zəruri vasitələrlə, o cümlədən tibbi ləvazimatla təminatının göstəricisidir. Xilasetmə əməliyyatları zamanı logistika göstəricilərinə daim nəzarət edilməli və yüksək səviyyədə saxlanılmalıdır.

Proqnozlaşdırma-monitorinq: Monitorinq insanlara və onların yaşadığı ətraf mühitə mümkün təhlükələri proqnozlaşdırmaq məqsədi ilə təbii, texnogen, sosial, hərbi hadisə və proseslərin vəziyyətinə və inkişafına müşahidə sistemidir. Monitorinqin məqsədi potensial təhdid və təhlükənin qarşısının alınması, əhalinin və obyektlərin mühafizəsi üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi, fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması, obyektlərin, təhlükəli hadisələrin, proseslərin, sabitliyi pozan xarici amillərin (hərbi münaqişə, terrorizm), onların inkişafının izlənməsi və idarəetmə əsasında fəvqəladə hadisələrin proqnozlaşdırılması, proqnozun dəqiqliyi və səhihliyinin yüksəldilməsi üçün zəruri məlumatların əldə edilməsidir.

Proqnozlaşdırma gələcək hadisənin elmi modeli və proqnozlaşdırmanın nəticəsidir. Proqnozlaşdırmada məqsəd fəvqəladə hadisələrin başvermə vaxtını, əhatə dairəsini və nəticələrini müəyyən etməkdir. Proqnoz və nəzarət məlumatlarının vaxtında alınması və müntəzəm saxlanılması, xilasetmə işlərinin aparılmasına birbaşa təsir göstərir. Proqnozlaşdırma və monitorinq məlumatlarının vaxtında alınması, xarici sabitliyi pozan amillərin (hərbi münaqişə, terrorizm) monitorinqi əsasında təhlükəli hadisələrin, proseslərin, təhdidlərin qarşısının alınması, əhalinin və obyektlərin mühafizəsi üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi, mümkün nəticələrin aradan qaldırılması fəvqəladə hadisələrin başvermə vaxtının, miqyasının və nəticələrinin müəyyən edilməsinə təsir göstərir.

Bütün bu səmərəlilik göstəricilərinə nəzər salsaq, məlum olur ki, bu göstəricilər bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Səmərəliliyin yüksəldilməsi və xilasetmə işinə təsir edən amillər həm fərdi, həm də ayrı-ayrı göstəricilərin ümumi inkişafına, yenilənməsinə və təkmilləşdirilməsinə təsir göstərir.

Nəticə etibarlı ilə bu göstəricilərin yüksəldilməsi və daim inkişaf etdirilməsi qəza-xilasetmə, axtarış-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz tədbirlər zamanı qəzaların qarşısının alınması,

onların nəticələrinin aradan qaldırılması və minimuma endirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Xilasetmə əməliyyatlarının səmərəliliyinə bu və ya digər dərəcədə təsir edən amillər var. Bu amilləri iki qrupa bölmək olar: kənar təsirlərə məruz qalan və ya qalmayan. Təsirə məruz qalmayan amillərə fəvqəladə hadisələr, fəvqəladə vəziyyətin miqyası, həlak olanların sayı, hava şəraiti, ərəzi və s. aiddir.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin səmərəliliyinin əsas göstəricilərindən biri də axtarış-xilasetmə bölmələrinin müasir qəza-xilasetmə vasitələri ilə təchiz edilməsidir.

Beləliklə, fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı xilasetmə, axtarış-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin uğurla realizə edilməsi fəaliyyət göstəricilərindən və onlara təsir edən amillərdən asılıdır. Hesab olunur ki, bu göstərici və amillərin hər biri daim inkişafdadır. Göstəricilərin və amillərin aşkar edilərək, müəyyən edilməsi xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin səmərəliliyini yüksəltməyə imkan verir.

Təsir edə biləcək amillərə qəzaların qarşısının alınması üçün görülən tədbirlər, yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi, kadrların təlimlərə cəlb edilməsi, beynəlxalq təcrübədən istifadə, davamlı təhlükəsizlik tədbirləri, fəvqəladə hadisələr üçün avadanlıqların yararlılığının yoxlanılması, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və optimallaşdırılması, müasir müxtəlif rabitə cihazlarından istifadə edən xəbərdarlıq sisteminin təkmilləşdirilməsi, proqnoz məlumatlarından istifadə, monitoring daxildir.

IX

Fəsil

Nəqliyyat qəzalarının nəticələrinin aradan qaldırılması xüsusiyyətləri

9.1. Yol nəqliyyat şəraitində xilasetmə işlərinin aparılması konsepsiyası

Xilasetmə işlərini müvəffəqiyyətlə sona çatdırmaq üçün iki əsas prinsipli konsepsiya tərtib olunub.

Birinci prinsip-əsas prinsip. Bu prinsipin əsas məqsədi zərərçəkənə yardım göstərməkdən ibarətdir. O cümlədən bütün bölmələrin hərəkətləri xilasetmə işində zərərçəkənin sağlamlığına köməklik göstərilməsinə yönəldilməlidir. Qeyd edilən prinsipə əsasən xilasetmə işinin rəhbəri öz hərəkətlərini bölmənin tərkibində olan həkimlə razılaşdırmalıdır.

İkinci prinsip-kompleks təhlükəsizliyin təmin edilməsi prinsipi. Bu prinsip dedikdə hadisənin genişlənməməsini təmin edən təhlükəsizlik tədbirləri başa düşülür. Qeyd edilən tədbirlərlə təmin edilir:

- hadisə yerinin təhlükəsizliyi;
- zərərçəkənin təhlükəsizliyi;
- xilasedicilərin hərəkətlərinin təhlükəsizliyi.

Hadisə yerinin təhlükəsizliyinin təşkili

- təhlükəsizlik dairəsinin təşkili;
- yol nəqliyyat hadisəsi (YNH) yerində təhlükəsiz situasiyanın təmin edilməsinə dair profilaktik tədbirlər;
- YNH yerində xilasetmə işində iştirak edən xidmətlərin qarşılıqlı işinin təşkili.

Təhlükəsizlik dairəsinin təşkili

YNH-si zamanı xilasetmə işlərinə başlamamışdan əvvəl ilk növbədə dairənin xarici zonasını işin ardıcılığına və təhlükəsizlik qaydalarına riayət edilməsinə müvafiq təmin etmək lazımdır. Bunun üçün bir neçə təhlükəsizlik dairəsi təşkil edilir. Təhlükəsizlik dairəsi-qüvvə və vasitələrin hadisə yerində yerləşdirilməsi və hərəkətləri üçün təyin olunmuş şərtli zona sayılır. Onun mərkəzi zərərçəkəndir.

Daxili dairə (birinci dərəcəli)

Bu dairənin xarici xətti zərərçəkəndən 3-5 metr məsafədə çəkilir. Dairənin daxilində bilavasitə zərərçəkənlə işləyənlər, yəni xilasedicilər və həkim ola bilər.

Təminat dairəsi (ikinci dərəcəli)

Bu dairənin xarici xətti zərərçəkəndən (zərərçəkənlərdən) 6-10 metr məsafədə çəkilir.

Bu dairədə ancaq birinci dairədə qəza xilasedici avadanlıqların və digər texnikanın hazırlanmasını təmin edən mütəxəssislər yerləşir.

Bu dairədə deblokasiyadan qalan avtomobillərin qalıqları və digər əşyalar üçün xüsusi yer təyin olunur.

Bu dairənin sərhəddində xilasedici, ilkin tibbi yardım, DYPX və digər xidmətlərin avtomobilləri yerləşir.

Bu dairənin xətt sərhəddi xilasetmənin aparıldığı zona sayılır.

Əlavə (ehtiyatda) təminat dairəsi (üçüncü dərəcəli)

Bu dairənin xarici sərhəddi 20 metrədən bir neçə km-ə qədər ola bilər.

Bu dairə güclü təhlükəli zəhərli (GTZM), radiasiya təhlükəli, partlayıcı və digər təhlükəli maddələr daşıyan nəqliyyat vasitələri qəzaya uğrayan zaman təşkil olunur. Burada xilasetmə işinin təşkilində xüsusi xidmətlərin avtomobilləri, mühafizə vasitələrindən istifadə etməyən və ehtiyatda olan şəxsi heyət həmin dairənin xarici sərhəddi tərəfində olmalıdır. DYPX-nin əməkdaşları tərəfindən dairə xarici hissədən əhatəyə alınır.

Əlavə təminat dairəsi (dördüncü dərəcəli)

Fövqəladə hadisə yerlərində nəqliyyat axınlarının istiqamətini dəyişmək, ətraf yollara yönəltmək və xüsusi avtomobilləri xilasetmə işlərinin aparılması üçün FH zonasına buraxılışını təmin etmək məqsədilə yaradılır.

Zərərçəkənin təhlükəsizliyi

Zərərçəkənin təhlükəsizliyinin təminatı növbəti fəaliyyət bloklarından ibarətdir:

- zərərçəkənin ümumi təhlükəsizliyi təminatı (təhlükəli amillərin profilaktikası). Mümkün olan yanğınların, təhlükəsizlik hava yastıqlarının qəfildən işə düşməsinin, açıq dəri sahələrinə şüşə qırıntılarının tökülməsinin və qəza xilasetmə işinin aparılması zamanı avtomobilin anidən hərəkətinin qarşısını almaq, yanacaqın axınını saxlamaq və s;
- zərərçəkənə tibbi yardımın təminatı. Yardımın göstərilməsi onu müsbət hala gətirməlidir. Bu işə növbəti qaydadan ibarətdir: "Nə qədər az biz onu tərpətsək, bir o qədər də ona xeyirdir". Zərərçəkən üçün ideal variant-ilk tibbi yardım briqadası gələndə qədər onun bədən vəziyyətini dəyişməmək, yaxud maksimum 2 dəfə dəyişmək: ilk tibbi yardım göstərilən zaman və ilkin tibbi yardım briqadasına təhvil verən zaman;
- zərərçəkənlərin sayı çox olduqda ilk növbədə ağır zərərçəkənlərə yardım göstərmək zəruridir. Həmçinin də bu qayda ilə zərərçəkənləri təhlükəsiz zonaya daşımaq lazımdır;
- həyat əlamətləri müşahidə olunmayan zərərçəkənlərə yardım son qaydada göstərilir.

Xilasedicilərin hərəkətlərinin təhlükəsizliyi

Xilasedicilər texniki təhlükəsizlik qaydalarının təlimatlarına, yol-nəqliyyat hadisəsi şəraitinə təhlükəsizliyi qaydalarına, xüsusi alətlərin və avadanlıqların işlədilməsi qaydalarına uyğun hərəkət etməlidir. Hadisə yerində əməkdaşlar arasında işin təşkili sakit (peşə mədəniyyəti) qarşılıqlı ardıcılıqla yerinə yetirilməlidir. Artıq hərəkətlər (çaxnaşma) əməkdaşlar arasında müşahidə olunmamalıdır. Xilasedicilər fərdi xüsusi mühafizə geyimləri ilə hadisə yerində olmalıdır. Yağ- hava təzyiqi ilə işləyən alətlər xüsusi xilasedici (motorist) ilə nəzarət olunur. Avtomobillərin qalıqları və s. əşyaları xüsusi yerlərdə toplanılır.

Zəhər, radiasiya, yanğın və partlama təhlükəsi olan maddələrin daşınmasında istifadə edilən avtonəqliyyat

vasitələrinin qəzaya uğraması, təhlükənin həcmi artırır. Bu tip qəza və fəlakətlərin nəticəsində tullantılar, partlamalar və sızmaları insanların zədə alması və tələfatı ilə bərabər bizi əhatə edən təbii aləmin zəhərlənməsinə səbəb olur.

Bir qayda olaraq avtomobil qəzaları yollarda və ya bilavasitə onlara yaxın ərazidə baş verir. Bu xilasedicilərin və xüsusi texnikanın hadisə yerinə tez çatması və işin operativ aparılması üçün imkanlar yaradır. Nəqliyyat vasitələrinin selə, qar uçqununa, daş uçqununa, qar yığınının düşməsi halları həmçinin avtomobil tıxaclarının yaranması istisna hal kimi sayıla bilər.

Baş vermiş YNH haqqında məlumat aldıqdan sonra növbətçi xilasedicilər YNH nəticələrini aradan qaldırılmasına yönəldirlər. YNH nəticələrini aradan qaldırarkən axtarış-xilasetmə işlərini aparan xilasedicilərin xüsusi təyinatlı nəqliyyat vasitələrində yangınsöndürmə avadanlıqları, ağır əşyaları bir yerdən digər yerə aparmaq, çevirmək və qaldırmaq üçün maşınlar, müxtəlif növ metalları kəsmək, konstruksiyaları sıxmaq və nəqliyyat vasitələrini fiksasiya etmək üçün avadanlıqlar, zərərçəkmişləri və nəqliyyat vasitəsini axtarmaq üçün axtarış-xilasetmə avadanlıqları, ilk tibbi yardım vasitələri, su altında AXİ aparmaq üçün vasitələr və təhlükəli maddələrin yığılması və məhvi üçün avadanlıqlar olmalıdır.

Bəzi hallarda YNH AXİ apararkən alpinist avadanlıqlarından da istifadə edilə bilər.

YNH baş verən əraziyə gəldikdə xilasedicilər əməliyyat şəraitini qiymətləndirir, təhlükəsiz iş şəraitini təmin edir, qəzaya ikinci dərəcəli təsiredici faktorları aradan qaldırır, okumlyatorun naqillərini ayırır, hava yastıqlarını və təhlükəsizlik kəmərlərini açır və ərazini çəpərləyərək iş sahəsi yaradırlar. 5 m radiusda olan 1-ci iş sahəsində zərərçəkmişlərə köməklik göstərən xilasedicilər olur. 10 m radiusda olan 2-ci iş sahəsində qəzaxilasetmə vasitələrini hazırlanmasını təmin edən xilasedicilər toplanır. 10m radiusdan daha artıq məsafədə isə AXİ aparılmasına köməkçi vasitələr yerləşir (nəqliyyat

vasitələri, işıqlandırma avadanlıqları, çəpərləmə, yanğınsöndürmə avadanlıqları və s.).

YNH nəticələrini aradan qaldırarkən xilasedicilərin birinci dərəcəli vəzifələri zərərçəkmişləri nəqliyyat vasitələrindən çıxartmaq, ilk tibbi yardım göstərmək və səhiyyəişçilərinə təhvil verməkdir.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı qəza-xilasetmə işləri aşağıdakı növlərə bölünür:

- toqquşma, aşma və vurulma zamanı zərərçəkmişlərin xilas edilməsi;
- dəmiryolu keçidlərində yol-nəqliyyat qəzaları zamanı zərərçəkmişlərin xilas edilməsi;
- təhlükəli yüklərin daşınması zamanı baş vermiş yol-nəqliyyat hadisələri zamanı zərərçəkmişlərin xilas edilməsi;
- yanğın zamanı nəqliyyat vasitəsindən zərərçəkmişlərin xilas edilməsi;
- avtomobillərin sərt yamaclardan aşması zamanı zərərçəkmişlərin xilas edilməsi;
- avtomobillərin uçqun və daşqın altına düşməsi zamanı zərərçəkmişlərin xilas edilməsi;
- avtomobillərin su hövzələrinə düşməsi zamanı zərərçəkmişlərin xilas edilməsi.

9.1.2. Avtomobil qəzalarının növləri

Bütün növ nəqliyyat vasitələri arasında faciə ilə nəticələnmələri və dəyən maddi ziyanın miqdarına görə liderlik mexaniki nəqliyyat vasitələrinə aiddir. Mübahisəsiz ki, onların arasında avtomobil qəzaları öndə gedir.

Ümumdünya səhiyyə idarəsinin məlumatına əsasən avtomobil yollarında hər il qəza və fəlakətlər nəticəsində 300 min insan həlak olur, 8 milyona yaxın insan isə yaralanır.

Son illərin dünya statistikasını onu göstərir ki, yol-nəqliyyatında yaranan qəzaların sayının artması və nəticələrin ağırlığı sabit olaraq qalır.

Mexaniki nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti zamanı baş verən və insanların zədələnməsinə və ya ölümünə səbəb olan, nəqliyyat vasitələrinin, yüklərin, yolların və başqa tikililərin sıradan çıxması ilə nəticələnən qəzalar yol-nəqliyyat hadisəsi (YNH) adlanır.

Mexaniki nəqliyyat vasitələrinə aiddir: avtomobillər, motosikletlər, motorrollerlər, mopedlər, mühərrikli velosipedlər, tramvaylar, trolleybuslar, traktorlar və başqa özüyeriyən mexanizmlər.

Avtonəqliyyatda qəzaların baş verməsinin əsas səbəbləri bunlardır: toqquşmalar (37,9%), üzərinə çıxma (37,1%), aşmalar (16,1%) və digər səbəblər (8,9 %). Şəhərlərdə və yaşayış yerlərində-60%, avtostradalarda isə-40% qəza və fəlakətlər baş verir. Avtomobillər avtostradalarda əksər hallarda çevrilir, şəhərlərdə və yaşayış yerlərində isə toqquşurlar. Avtostradalarda YNH nəticələri daha ağır olur, nəinki yaşayış məntəqələrində və ya şəhərlərdə.

YNH piyada və sürücülərin ehtiyatsızlığından, aşağı keyfiyyətli yol örtüyünə görə eyni zamanda piyadalardan, sürücülərdən və nəqliyyat vasitələrindən asılı olmayan səbəblərdən baş verə bilər.

Nəqliyyat vasitəsinin ani dayanması, və onun deformasiyaya uğraması avtonəqliyyatda baş verən YNH əsas xüsusiyyətidir. Bəzi hallarda avtomobil qəzaları partlayışla, yanğıla, zəhərli maddələrin tullanması ilə, avtomobillərin çuxura və ya suya aşması ilə müşayiət olunur. Avtonəqliyyat vasitəsinin uçquna, sel axınına, güclü qar və daş uçqunlarına düşmə halları da az deyil. Bu FH öz faciəsi və ağırlığı ilə fərqlənirlər.

Avtonəqliyyatda qəzalar insanların zədələnməsinə və həlak olmasına gətirib çıxarır. YNH ani dinamik zərbə, yanğın və partlama nəticəsində burxulma, sümüklərin sınması, kəllə-

beyin silkələnməsi, daxili orqanların zədələnməsi və yanıqlarla müşayiət olunur.

Avtonəqliyyatda qəzalar, baş vermə səbəblərinin müxtəlifliyi, gedişatı və nəticələri ilə fərqlənir.

Bunlardan ən geniş yayılmış YNH toqquşmalardır, (üz-üzə, yandan, toxunma).

Üz-üzə toqquşmalar avtomobillərin qarşı-qarşıya hərəkəti zamanı baş verir. Bu toqquşma nəqliyyat vasitələrinin ön hissəsinin deformasiyasına, hərəkətin ani dayanmasına, qapıların ilişməsinə, insanların salonda və ya kabinədə sıxılıb qalmasına və şüşələrin sınmasına səbəb olur. Nəqliyyat vasitəsinin deformasiya dərəcəsi və salonda və ya kabinədə olan insanların zədə alma səviyyəsi hərəkətin sürətindən və toqquşan avtomobillərin çəkisindən asılıdır.

60 km/saatda sürətlə gələn iki avtomobilin üz-üzə toqquşması nəticəsində ön hissəsinin deformasiyası əmələ gəlir. Bu zaman sürücü sükana, sənişinlər isə salondakı elementlərə sıxılırlar. Avtomobilin uzunluğu 0,5 m qısalır. Qəza zamanı sürətin saatda 120 km çatması avtomobilin bütün hissələrinin deformasiyasına və insanların salonda sıxılıb qalmasına səbəb olur

Yandan toqquşma bir maşın ön hissəsi ilə digər maşına yandan çırpılarkən əmələ gəlir. Bunun nəticəsində qapılar və ban deformasiyaya uğrayır, insanlar salonda sıxılır. Bəzən yandan zərbə almış avtomobil aşır. Salonda, zərbə dəyən tərəfdə olan insanlar üçün yandan toqquşma daha təhlükəlidir.

Toxunma toqquşması qarşıdan hərəkət zamanı və ya eyni istiqamətdə hərəkət zamanı yaranır. Avtomobillər yan tərəfləri ilə toqquşurlar. Bu zaman insanlar zədə alır, maşınların toxunan yan tərəfləri deformasiyaya uğrayır.

Üzərinə çıxma halları hərəkətsiz (çəpər, avtomobil, dirək, adam və s.), və ya hərəkətli (avtomobil, qatar, tramvay, traktor, velosiped və s.) obyektlər üzərinə olur. Bu hal, avtomobilin ani dayanması, ön hissəsinin deformasiyasına və

insanların salonlarda və kabinalarda zədələnməsinə səbəb olan güclü, dinamik zərbənin yaranması ilə xarakterizə olunur.

Bəzi hallarda YNH yaranmasına səbəb qatarın, tramvayın, trolleybusun, avtomobilin üzərinə çıxması ola bilər. Bu qəzalar xüsusi ağır zədələnmələrlə və insan tələfatı ilə müşayiət olunur.

Aşmaq avtonəqliyyatda çox tez-tez rast gəlinən YNH biridir. Yandan zərbə, ani dönmə, avtomobilin yoldan kənara çıxması nəticəsində baş verə bilər. Aşma nəticəsində avtomobil yanı və damı üstünə çevrilə bilər. Avtomobilin bir neçə dəfə çevrilməsi xüsusi təhlükəlidir. Bu korpusun, damın kifayət qədər deformasiyasına insanların salonda sıxılmasına, yerə düşərək əzilməsinə, yanacağına axmasına, partlayışlara və yanğına gətirib çıxarır.

Vurma hərəkətsiz (dirək, ağac, divar, hasar, avtomobil və s.) və ya hərəkət edən obyektlərə (avtomobil, qatar, tramvay, traktor, velosiped və s.) qarşı törədilir. Bu avtomobilin ani dayanması və böyük qüvvəyə malik dinamik zərbənin yaranması ilə xarakterizə olunur. Bunun nəticəsində avtomobilin ön hissəsinin deformasiyaya uğraması, salonda və kabinada olan insanların zədələnməsi baş verir. Bəzi hallarda yol-nəqliyyat hadisələrinə səbəb qatarın, tramvayın və digər nəqliyyat vasitələrinin avtomobilin vurması olur. Bu qəzalar insanların ciddi xəsarət alması və ölümü ilə müşayiət olunurlar.

Müxtəlif növ yol nəqliyyat hadisələri zamanı nəqliyyat vasitələrinin zədələnməsinin və zərərçəkmişlərin aldığı xəsarətlərin əsas növləri aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir

S/S	YNH növü	NV zədələnməsinin növü	Zərərçəkmişlərin xəsarətləri
1	Üz-üzə toqquşma	Nəqliyyat vasitəsinin ön hissəsinin deformasiyası, qapıların pərçimlənməsi,	Beyin-onurğa və kəllə-beyin zədələnmələri, qarın, döş qəfəsinin, üzün, aşağı ətrafların

		şüşələrin qırılması, mühərrikin salona doğru yerdəyişməsi.	yaralanması, kəsici-deşici yaralar.
2	Sürtünmə toqquşması	Nəqliyyat vasitəsinin toxunan yan hissələrinin deformasiyası	Qarın, döş qəfəsinin, üzün, yaralanması, qabırğaların qırılması, kəsici-deşici yaralar.
3	Yan toqquşma	Nəqliyyat vasitəsinin kuzovunun deformasiyası, qapıların pərçimlənməsi, şüşələrin qırılması	Beyin-onurğa və kəllə-beyin zədələnmələri, aşağı ətrafların budun, çanaq sümüyünün zədələri, qabırğaların qırılması, kəsici-deşici və açıq yaralar.
4	Aşma	Nəqliyyat vasitəsinin kuzovunun və damının deformasiyası, şüşələrin qırılması, yanacaqın axması	Beyin-onurğa və kəllə-beyin zədələnmələri, onurğanın zədələnməsi, kəsici-deşici və açıq yaralar.
5	Vurma	Avtomobilin ön hissəsinin deformasiyası, ön şüşənin qırılması, mühərrikin salona doğru yerdəyişməsi.	Beyin-onurğa və kəllə-beyin zədələnmələri, qarın, döş qəfəsinin, üzün, aşağı ətrafların zədələnməsi, kəsici-deşici yaralar.

9.2. Zərərçəkmişlərin deformasiyaya uğramış nəqliyyat vasitəsinin salonundan çıxardılması

Əksər hallarda qəza zamanı insanlar nəqliyyat vasitələrinin kabinə və salonlarını sərbəst tərk edə bilmirlər. Onlar salonun yan və ya ön divarlarına, arakəsmələrə və oturacaqlara sıxılımış vəziyyətdə olurlar.

Belə hallarda ilk öncə sıxılmamış zərərçəkmişlərə yardım göstərilir. Daha sonra daha ağır vəziyyətdə olan, deformasiyaya uğramış salonda sıxılıb qalan zərərçəkmişlərin azad olunmasına başlamaq lazımdır.

İnsanların təxliyəsi şüşəsi olmayan pəncərə yerlərindən, lyuklardan və qapılardan sərbəst və ya xilasedicilərin köməyi ilə aparıla bilər. Bundan sonra xilasedicilər nəqliyyat vasitəsində sıxılmış zərərçəkmişlərin azad edilməsinə başlayırlar. Vəziyyətdən asılı olaraq müxtəlif növ metal təbəqələri əyir, dirəkləri, ara kəsmələri kəsir və oturacaqları çıxarırlar. Korpusda. Damda və döşəmədə dəlik açılır. Bəzi hallarda isə nəqliyyat vasitəsinin damı kəsilərək tamamilə qaldırılır. Bu işlər mexanikləşdirilmiş avadanlıqlar vasitəsi ilə görülür, onlar olmadıqda isə lingdən, ağır çəkicdən, baltadan həmçinin əl altında olan vasitələrdən daşdan, boru parçasından istifadə etmək olar. Nəqliyyat vasitəsini iksə etmək (dayanıqlı vəziyyətə salmaq) üçün xüsusi və ya əl atında olan vasitələrdən istifadə etmək olar.

Nəqliyyat vasitəsinin hərəkətini və ya yırğalanmasını dayandırmaq üçün təkərlərin havasını buraxmaq lazımdır. Bu etapda xilasedicilərin əsas vəzifəsi zərərçəkmişə sıxılmış vəziyyətdən azad etmək və ona ilk tibbi yardım göstərmək üçün nəqliyyat vasitəsini zərərçəkmişə yaxın olan tərəfdən maksimal dərəcədə hissələrə ayırmaqdır. Bu məqsədlə düşən təzyiqli aradan qaldırmaq üçün dirəklər və digər güc elementləri kəsilir. Vəziyyətdən asılı olaraq avtomobilin damını əymək və ya kəsmək üçün yerlər müəyyən olunur.

9.2.1. Zərərçəkmişlərin avtomobilin altından

çıxardılması Avtomobil altında qalmış zərərçəkmişə 2 üsulla yardım göstərilə bilər:

- avtomobili, xüsusi yük qaldıran mexanizmlər və qurğular vasitəsi ilə (avtokran, qaldırıcı, domkrat, ling) və ya bir neçə xilasedicinin köməyi ilə qaldırmaqla;
- zəmində xəndək qazmaqla;
- əgər qəza zamanı nəqliyyat vasitəsində yanğın baş

verərsə xilasedicilər istifadəsi zəruri olan bütün yangınsöndürmə vasitələrindən istifadə edərək qısa müddətdə yangını söndürməlidirlər.

Qəza nəqliyyat hadisələri zamanı zərərçəkən insanlar ya nəqliyyatın daxilində ya yolun qırağında, ya da nəqliyyatın hərəkət zolağında olur.

Yol nəqliyyat hadisələrinin (YNH) nəticəsindən asılı olaraq, zərərçəkənlərə ilkin yardım məqsədilə əksər hallarda zədələnmiş avtomobillərdən insanların deblokasiyası tələb olunur.

9.2.2. Zərərçəkənlərin deblokasiya üsulları, sıxılmış qapıları açmaq texnologiyası üsulları

Üzərinə və qıraqdan zərbə zamanı dayaqların yerini dəyişməsi nəticəsində qapılar sıxılır. Bu halda əgər zərərçəkən sıxılmayıbsa və qapıdan çıxırsa, onda avtomobili minimal sökmək məqsədi ilə sıxılmış qapıları açmaq lazımdır. Bu əməliyyatda qıfılı kəsməklə, hidravlik ayırıcı ilə qapını qıfıl tərəfdən açmaq tələb olunur.

Əgər zərərçəkəni çıxartmaq lazımdırsa, onda qabaq qapılar ling vasitəsi ilə, həm də ilmələrdən çıxarılır. xilasedicilərdən biri alətlə işləyən digər xilasedicinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə qapını saxlamalıdır. Avtomobilin banını sökən zaman zərərçəkənin təhlükəsizliyini nəzərə almaq lazımdır. İlk növbədə boyun nahiyəsini olduğu vəziyyətdə saxlamaq (şin taxmaq) lazımdır və kontruksiyaların qırıntılarından digər xəsarətlər almaması üçün onun üzərini örtüklə müdafiə etmək lazımdır.

Avtomobilin banını sökülməsi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- avtomobilindamının açılma texnologiyası;
- çevirilən avtomobilindamının açılma texnologiyası;
- banın elementləri ilə sıxılmış zərərçəkənlərin deblokasiyası;
- avtomobilin altından zərərçəkənlərin deblokasiyası;
- zərərçəkənlərin yük avtomobillərindən və avtobuslardan

deblokasiya xüsusiyyətləri.

9.2.3. Nəqliyyat vasitələrində yanğınların söndürülməsi

Avtomobil nəqliyyat vasitələrində yanğınların söndürülməsi zamanı yanğından mühafizə bölmələrinin əsas vəzifələri daimi hərəkətdə olan nəqliyyat vasitələrinin və qiymətli materialların qorunmasının təmin edilməsi sayılır. Buna görə də yanğın kəşfiyyat zamanı digər məlumatlar müəyyən edilir:

- alov qorxusu altında qalan hərəkətdə olan nəqliyyat vasitələrinin sayı və onların vəziyyəti;
- nəqliyyat vasitələrinin köçürülməsi və onların müdafiə edilməsi mümkünlüyü;
- köçürülmə işlərinin aparılması üçün xidmətçi heyətin olması və onlardan istifadə etmək mümkünlüyü (qarajlarda, dayanacaqlarda);
- əlavə qüvvə və vasitələrin çağırılması imkanları.

Yanar avtomobilləri hava-mexaniki köpüklə (HKL-4, HKL-8) və səpələyici su şırnağı ilə söndürmək daha məqsədə uyğun sayılır. Şlanq xətləri, avtomobillərin köçürülməsi istiqamətinə maneçilik törətməmək məqsədi ilə təhlükəsiz yollarla çəkilir.

Yanğının söndürülməsində bölmələrin döyüş hərəkətlərinə maneçilik törətmək məqsədi ilə avtomobillər təhlükəsiz yerlərə köçürülməlidir .

Köçürülmə işləri YSR-i rəhpərliyi altında və DYP əməkdaşlarının müşayiəti ilə aparılır.

YNH-si zamanı zəhərli qazlar və mayelərlə olan yük avtomobilləri çənlərində zədələnməsi mümkündür. Ərazin zəhərlənməsi, yanğınsöndürənlərin döyüş hərəkətlərinin aparılmasını, eləcə də hadisə yerinə yaxın ərazidən insanların təxliyyə edilməsini çətinləşdirir.

Dəmir yolunun yaxınlığında yol-nəqliyyat vasitələrinin söndürülməsində yanğın qatarıda cəlb edilə bilər.

Qəza zamanı, tezalışan mayelər (benzin) daşınan çənlərin alışmasına yol verməmək üçün köpüyün verilməsi zəruridir(qılgılcım nəticəsində).

9.2.4. Tunellərdə yanğınların söndürülməsi

Yanğının söndürülməsi və xilasetmə işlərinin təşkili zamanı tuneldə yanğının inkişafı xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Yanma zamanı, tezalışan mayelər (TAM) və yanarmayelərin (YM) çənlərdən sızıtılması tunelin enişi üzrə baş verir.

Hava mübadiləsinin qarışıqı hesabına, yanma sahəsi 100-200 m.kv hədlərinə çatır, tunelin həcmində yanar qazların və buxarların alışması (partlaması) mümkündür. Nəqliyyat Nazirliyinin yanğından mühafizə qüvvələri ilə tuneldə qəzanın və yanğının ləğv edilməsi üçün planlar təşkil edilir.

9.3. Yol-nəqliyyat qəzalarının qarşısının alınmasına dair profilaktiki tədbirlər

Onlara daxildir:

- dispetçer yol nəqliyyat qəzaları haqında məlumat aldıqda, onun tərəfindən situasiyanın təfərrüatı ilə təhlilinin aparılması;
- YNH yerində kəşfiyyatın aparılması;
- mümkün olan bir neçə təhlükəli variantın proqnozlaşdırılması;
- onların qarşısının alınmasına kompleks tədbirlərin yönəldilməsi.

Xidmətlərin qarşılıqlı hərəkəti aşağıdakı prinsiplərdən ibarətdir:

- vahid rəhbərlik

Bu o, deməkdirki, fəvqəladə hadisə yerinə ilk gələn xilasedici dəstənin rəhbəri qəragahın yaranmasına qədər rəhbərlik edir.

- vahid məlumat sahəsinin yaradılması Yəni,vahid rabitə sisteminin yaradılması.

- hissələrin cavabdehlik prinsipi.

Qəza-xilasetmə işinin səviyyəsini yüksəltmək üçün hadisə

yerində xilasetmə işinin rəhbəri gələn müxtəlif xidmətlərin arasında vəzifələri bölür. Yəni, hər mütəxəssisin işinə müdaxilə olunmur.

Yol nəqliyyat hadisəsi zamanı kəşfiyyatın aparılmasında məqsəd

Yol nəqliyyat hadisəsi zamanı kəşfiyyatın aparılmasında əsas məqsəd-təhlükəli amilləri təyin və zərərçəkənin (zərərçəkənlərin) vəziyyətini müəyyən etməkdir. Kəşfiyyatın məlumatlarına görə xilasetmə işinin taktikasını rəhbər tərəfdən təyin olunur.

Kəşfiyyat aşağıdakı tələblərə uyğun olmalıdır:

- fasiləsiz;
- vaxtında;
- doğru və tam məlumat olmalıdır.

Kəşfiyyat, növbətçi hissəyə məlumat verilən zaman və xilasetmə bölmələrinin hadisə yerinə çıxışı zamanı başlayır. Bümərhələdə aşağıdakıları müəyyənləşdirmək lazımdır:

- hadisə yerinə tez çatmaq üçün ən qısa marşrutu;
- situatsiyanın təhlükəli inkişafına səbəb olan amilləri;
- vəzifələri bölmək variantları;
- digər xidmətlərin çağırışını.

Bilavasitə və dəqiq qarşıdakı xilasetmə tədbirlərin döyüş hesabında olan nömrələrə müvafiq yerinə yetirilməsini hadisənin inkişafı texnologiyası tələb edir.

Bölmənin komandiri kəşfiyyatı apararkən borcludur:

- təhlükəli amillərin (yanacaqın sıçraması və tökülməsi və s., kimyəvi, partlayıcı, yanar və radioaktiv maddələrin olması) mövcudluğunu aşkar etməyə;
- nəqliyyat vasitəsinin sabit vəziyyətini təyin etməyə;
- od mənbəyinin olduğu yeri təyin etməyə;
- həkimlə birgə zərərçəkənin vəziyyətini və mövqeyini təyin etməyə.

Kəşfiyyatın əsasında komandir aşağıdakı qərarları qəbul etməlidir.

- hadisənin təhlükəli inkişafını lokallaşdırmaq;

- akkumulyatoru ayırmaq;
- yanacaqın sızıntısının qarşısını almaq;
- digər təhlükəli maddələrin axan mənbələrini ləğvetməkneytrallaşdırmaq);
- avtomobilin vəziyyətini bərkitmək;
- lazımı alət və avadanlıqları hazır vəziyyətə gətirmək;
- ehtiyac yaranarsa əlavə qüvvələri cəlb etmək;
- xilasetmə işinin taktikasını seçmək.

Beləliklə, aparılan kəşfiyyat işləri qəza, fəlakət, təbii fəlakət rayonlarında, zədələnmə ocaqlarında, həmçinin qəza-xilasetmə işləri aparılan sahələrdə, obyektlərdə ətraf mühitin vəziyyəti və ümumi şərait haqqında məlumatların toplanması, işlənməsi və öyrənilməsi üçün həyata keçirilən əsas tədbirlər kompleksindən biridir. Kəşfiyyat məlumatları, fəvqəladə hal zamanı əhalinin mühafizəsi üzrə qərarların düzgün və vaxtında qəbul edilməsi üçün, həmçinin, FH lokallaşdırılması və nəticələrinin ləğv edilməsi, bunun üçün tələb olunan qüvvə və vasitələrin hesablanması, onların zədələnmə ocağına daxil edilmə istiqamətlərinin təyin edilməsi üçün istifadə ediləcək vacib tədbirlərdən hesab edilir. Fəaliyyət sahəsindən və cəlb edilən qüvvələrin tərkibindən asılı olaraq kəşfiyyat yerüstü, hava, çay (dəniz) növlərinə, yerinə yetirilən məsələlərinə və cəlb edilən qüvvə və vasitələrin iş üsullarına görə isə ümumi və xüsusi növlərə bölünür. Ümumi kəşfiyyat yaranmış şərait haqqında məlumatlar əldə etmək, xüsusi kəşfiyyat isə xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə şəraitin ayrı-ayrı xarakteristikalarının dəqiqləşdirilməsi məqsədləri ilə aparılır. Fəvqəladə hal rayonlarında şəraiti aydınlaşdırmaq üçün kəşfiyyatın kənardan idarə edilən zondlaşdırma vasitələrindən, televiziya və televiziya aparatlarından, ionlaşmanı ölçən rentgenmetr və spektrometrlərdən, pilotsuz uçuş aparatlardan, kosmik və havadan çəkmə fotoaparatları kimi müasir texniki vasitələrdən istifadə edilir. Fəvqəladə hal rayonunda yaranmış vəziyyət haqqında informasiya fasiləsiz surətdə və gecə-gündüz daxil

olmalıdır.

X

Fəsil

Fövqəladə hal zonasına hərəkəti zamanı birləşmənin idarə edilməsi

10.1. Fövqəladə hal zonasında hərəkətin növləri

Yürüş-birləşmə, hərbi hissə və bölmələrin hazır vəziyyətdə qoyulan tapşırıqları yerinə yetirmələri məqsədilə avtomobil texnikalarında kolon şəklində mütəşəkkil təyin olunan rayonlara vaxtında gəlib çatmaları üçün yerinə yetirilən hərəkətdir.

Yürüş zamanı tırtıllı və digər ağır tonnajlı təkərli texnikalar kolonun tərkibində avtoqatarlar vasitəsi ilə daşınırlar. Briqadanın (alayın, taborun) sutkalıq keçidi:

- qarışıq kolonlar üçün-200 km;
- avtomobil kolonları üçün-300 km-ə qədər.

Hərəkətin orta sürəti (dincəlmə yerlərindəki vaxt (istirahət) nəzərə alınmadan):

- qarışıq kolonlar üçün-15-20 km/saat;
- avtomobil kolonları üçün-25-30 km/saat.

Dağlarda, səhralarda (çöllərdə), soyuq rayonlarda, meşələrdə, digər əlverişsiz şəraitdə kolonun orta sürəti 10 km/saata qədər azaldıla bilər, sutkalıq keçid 150 km, bəzi hallarda isə az da ola bilər.

Bütün hallarda yürüş hərəkətin təhlükəsizliyinə riayət olunmaqla yüksək sürətlə həyata keçirilməlidir.

Dinc və müharibə dövrlərində briqadaya (alaya, tabora) fəvqəladə hal zonasına yürüş etmək üçün 1-2, bəzən isə daha çox hərəkət marşrutları təyin olunur. Bütün hallarda ehtiyat hərəkət marşrutu təyin olunur ki, əsas marşrut üzrə hərəkət etmək mümkün olmadıqda həmin marşrutdan istifadə edilsin.

Tabor bir marşrut üzrə yürüş keçirir. Müharibə dövründə marşrutlar arasındakı məsafə elə təyin olunur ki, paralel hərəkət kolonların düşmənin orta güclü nüvə sursatı ilə zədələnməsi halları istisna edilsin. Hərəkət marşrutlarının yaşayış məntəqələrindən və dar yerlərdən keçməsi məqsədə uyğun

deyil. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, belə yerlərdən hərəkət marşrutları keçməsin.

Yürüşün vaxtında və mütəşəkkil başlanması və keçirilməsi üçün kolonun keçmə vaxtı göstərilməklə çıxış həddi (məntəqəsi) və tənzimləmə hədləri (məntəqələri) təyin olunur.

Çıxış həddinin təyin olunduğu yer qoşunların yerləşdiyi rayonlardan elə uzaqlıqda yerləşdirilməlidir ki, taborların kolonlara düzülməyini təmin etsin. Tənzimləmə hədləri (məntəqələri) hərəkətin hər 3-4 saatından bir təyin olunur.

Texnikaların vəziyyətinin yoxlanılması, onlara texniki qulluğun göstərilməsi, şəxsi heyət tərəfindən qidanın qəbulunu və istirahətini təşkil etmək məqsədilə dincəlmə yerləri, həmçinin gündüz (gecə) istirahət rayonları təyin olunur.

Hərəkətin hər 3-4 saatından bir davamiyyət müddəti 1 saat və onlardan biri günün ikinci yarısında 2 saata qədər olan dincəlmə yerləri təyin olunur.

Hər keçid sutkasının sonunda gündüz (gecə) istirahət rayonları təyin olunur, uzun məsafəyə yürüş keçirildikdə isə hər 3-5 sutkalıq keçiddən sonra sutkalıq istirahət təyin oluna bilər. Gündüz (gecə) və sutkalıq istirahət, həmçinin nüvə silahından müdafiə olunmaq üçün davamiyyət müddəti 2 saata qədər olan dincəlmə yerləri üçün əlverişli və kifayət qədər su mənbələri olan rayonlar seçilir.

Yürüş, düşmənlə üzləşmə təhlükəsi və onunlagözlənilməz döyüşə daxil olma ehtimalı olmadan keçirilməlidir. Yürüşün keçirilmə şəraitindən asılı olaraq briqadanın (alayın, taborun) səfər düzülüşünə səfər mühafizəsi, hərəkətin təminat dəstəsi, əsas qüvvələrin və MTT bölmələrinin kolonları daxil edilir.

Səfər mühafizəsi, düşmənin qəfil hücumunu və onun kəşfiyyatının kolon sıralarına soxulması hallarının qarşısını almaqla, əsas qüvvələrin maneəsiz hərəkətini təmin edir.

Yerüstü düşmənin hücum etmə təhlükəsi yarandıqda kolonlar, gücləndirilmiş bölüklərin tərkibindəki: ön hissədən

(hərəkət istiam tind )  n yürüş zastavas , cinahlardan isə

müvafiq yan və arxa yürüş zastavaları tərəfindən mühafizə edilir.

10.2. Yürüş marşının təşkili üzrə komandir və qərargah işinin mahiyyəti və qaydaları

HTD hər marşruta təyin olunur və adətən səfər mühafizəsinin arxasınca gedir. Düşmənin təhdidi olmadıqda HTD kolonlardan əvvəl hərəkətə başlayır.

HTD göstərilən marşrut üzrə hərəkət edərək yürüşün mühəndis təminatı üzrə tapşırıqlarını yerinə yetirir.

Briqadanın (alayın) əsas qüvvələri dərinliyə görə tabor kolonlarına bölünür. Tabor kolonları arasında məsafə 2-3 km olmalıdır. Tabor bir kolonla yürüş keçirir. Böyük (taqımlar) kolonları və maşınlar arasında məsafə 25-50 metr təyin olunur.

Düşmənlə qarşılaşmaq təhlükəsi olmadan yürüş təşkil edilərkən kəşfiyyatın aparılması üçün hərəkət marşrutlarına və istirahət rayonlarına, tərkibi qərargahın və xidmətlərin zabitlərindən, həmçinin bölmələrin nümayəndələrindən təşkil olunan ərazi kəşfiyyat qrupu göndərilir. MTT bölmələrinin kolonları müstəqil şəkildə briqadanın (alayın) əsas qüvvələrinin arxasınca 2-3 km uzaqlıqda, taborlarda isə tabor kolonlarının tərkibində hərəkət edirlər.

Düşmənlə qarşılaşmaq təhlükəsi olmadan yürüş təşkil edilərkən, səfər düzülüşündə hərəkətin rahatlığı, yüksək hərəkət sürətinə nail olunması, şəxsi heyətdə gərginliyinin azaldılması və texnikaların qorunması məqsədilə bölmələr arasındakı məsafələr qısaldıla bilər. Tırtıllı texnikalar üçün ayrıca hərəkət marşrutu təyin olunur.

Yürüşə qədər və yürüş zamanı yolların, körpü və su keçidlərinin vəziyyətini müəyyənləşdirmək, kolon yollarının salınması istiqamətini dəqiqləşdirmək, maneələrin, subasma və yangınları yandan ötüb keçmə yollarının axtarılması məqsədilə, hərəkət marşrutlarının və ərazinin kəşfiyyatı keçirilir.

Yürüşə hazırlıq zamanı silah və texnikalara texniki qulluq göstərilir və onların gediş ehtiyatının uzadılmasına nail olunur, maddi vəsaitlərin normaları təyin olunan normalara

çatdırılır və maşınlarda əlavə yanacaq ehtiyatı yaradılır. Hərbi əmlak ehtiyatları elə ešelondaşdırılır ki, yürüş zamanı silah və texnikalara texniki qulluğun və təmirin göstərilməsi üzrə işlərə, təyin olunan rayona gəldikdə isə həmin əmlakların bölmələrə çatdırılmasına az vaxt sərf edilsin.

Yürüşün əvvəlinə təmir və bərpa olunması mümkün olmayan silah və texnikalar yuxarı komandirin (rəisin) təmir qüvvə və vasitələrinə təhvil verilir, yaralı və xəstələr isə xəstəxanalara təxliyə olunur.

Briqada (alay, tabor) komandiri yürüşün təşkilində tapşırığı aydınlaşdırdıqdan sonra öz göstərişlərində adi suallarla yanaşı, komendant xidmətinin qüvvə və vasitələrini, təşkil edilmə qaydalarını, həmçinin ərazi kəşfiyyat qrupunun göndərilməsinə zərurət yaranarsa onların sayını, tərkibini və tapşırıqlarını müəyyənləşdirir.

Briqada (alay, tabor) komandiri yürüşə qərar qəbul edərkən öz niyyətində müəyyənləşdirir: səfər düzülüşünü, qüvvə və vasitələrin kolonlar üzrə bölüşdürülməsini, səfər mühafizəsinin tərkibini və tapşırıqlarını, hansı uzaqlıqda fəaliyyət göstərəcəkləri məsafəni, marşrutları (marşrutu) və hərəkətin orta sürətini, çıxış həddini (məntəqəsini) və tənzimləmə hədlərini (məntəqələrini), birinci sutkada olacaq dincəlmələrin sayını və davamiyyətini, yürüşdə hava hücumundan müdafiənin təşkilini, yürüşün başlanma və qurtarma vaxtlarını.

Uzaq məsafələrə yürüş təşkil edilərkən, briqada (alay) komandiri öz niyyətində əlavə olaraq, sutkalıq keçidlərin sayını və məsafəsini, hər sutkalıq keçidinə marşrutların sayını, gündüz(gecə) və sutkalıq istirahət rayonlarını və onlarda qalma müddətlərini müəyyənləşdirir.

Briqada (alay, tabor) komandiri öz niyyətində həmçinin yürüşün təşkili zamanı düşmənlə qarşılaşma təhlükəsi ehtimal olunan yeri və vaxtı, bölmələrin düşmənin hücumunu dəf etmə fəaliyyətlərini, səfər mühafizəsinin tərkibini və tapşırıqlarını müəyyənləşdirir.

Briqada (alay, tabor) komandirinin yürüş əmrində göstərilir:

1) yürüş zastavasına

- tərkibi;
- tapşırıqları;
- hərəkət marşrutları;
- səfər düzülüşündə yeri;
- çıxış həddinin keçilmə vaxtı.

2) HTD

- tərkibi;
- tapşırıqları;
- hərəkət marşrutları;
- səfər düzülüşündə yeri;
- çıxış həddinin keçilmə vaxtı.

3) bölmələrə

- gücləndirmə vasitələri;
- hərəkət marşrutları;
- səfər düzülüşündə yerləri;
- cəmləşmə (istirahət) rayonları və həmin rayonlara gəlmək vaxtları;
- dincəlmə yerləri və dincəlmənin davamiyyət vaxtları;
- marşrutun zəhərlənmiş sahələrini dəf edilmə qaydaları;
- çıxış həddi (məntəqəsi);
- tənzimləmə hədləri (məntəqələri) və onların keçilmə vaxtı.

4) MTT bölmələrinə

- hərəkət marşrutları;
- səfər düzülüşündə yerləri;
- cəmləşmə (istirahət) rayonları və həmin rayonlara gəlmək vaxtları;
- dincəlmə yerləri və dincəlmənin davamiyyət vaxtları;
- çıxış həddi (məntəqəsi);
- tənzimləmə hədləri (məntəqələri) və onları keçmək vaxtları.

10.2.1. Yürüş marşı zamanı bölmələrin idarə olunması

Qarışıq yerdəyişmə zamanı bölmələrə tapşırıqlar bir əmrdə göstərilir. Uzaq məsafələrə yürüş edərkən bölmələrə tapşırıqlar birinci sutkalıq keçidinə, sonrakı sutkalıq keçidlərinin tapşırıqları isə istirahət rayonlarında qoyulur. Bölmələrə verilən tapşırıqlar:

- briqadanın (alayın, taborun) qərargahında briqada (alay,tabor) komandirinin qərarının rəsmiləşdirilməsi;
- yürüş əmrini (sərəncamını) dəqiqləşdirilməsi;
- təminat növləri üzrə sərəncamları hazırlanması;
- sərəncamların bölmələrə çatdırılması;
- bölmələrin yürüşə hazırlığı;
- bölmələrə nəzarət;
- komendant xidmətinin təşkili;
- idarəetmənin təşkili;
- hərəkət marşrutuna kəşfiyyat göndərilməsi;
- səfər mühafizəsinin təmi edilməsi;
- HTD və əsas qüvvələrin vaxtında çıxmasını nəzarətdə saxlanılması.

Tabor kolonlarının gücləndirmə vasitələri ilə düzülüşü, onlar yerləşən rayonlarda həyata keçirilir. Kolonların düzülüşü elə həyata keçirilir ki, tabor kolonunun baş hissəsi onun üçün təyin olunan vaxtda çıxış həddində dayansın.

Bölmələr yürüşdə təyin olunan qaydalara, xüsusilə də hərəkətin sürətinə, kolon və maşınlar arasındakı məsafələrə, təhlükəsizlik və maskalanma tədbirlərinə ciddi riayət etməlidirlər. Kolonlar yolun sağ tərəfi ilə hərəkət etməli, sol tərəf isə qarşı tərəfdən gələn nəqliyyat vasitələrinin hərəkət etməsi və ötüb keçmə manevrləri üçün saxlanılmalıdır. Bir kolonun digər kolonu ötüb keçməsi briqada (alay) komandirinin icazəsi ilə həyata keçirilir. Belə hallarda ötüb keçilən kolon yolun sağ tərəfində yol kənarına verilərək dayandırılır.

Dar yerlər və körpülər dayanmadan, yüksək sürətlə keçilir. Kolonların dəmir yol keçidləri və körpülər üzrə hərəkəti zamanı təhlükəsizlik tədbirləri görülməlidir (keçid və körpünün

giriş və çıxış yerlərində dartıcı-yedəkçi qoyulmalıdır). Əgər kolonun dar keçidlərdən keçməsi zamanı tıxac yaranarsa, arxadan gələn kolon daldalanmaq mümkün olan yerdə saxlanılır və tıxac qurtarana qədər həmin yerdə gözləyir.

Düşmənin hava hücumu zamanı kolonlar arasındakı məsafə artırılıraq hərəkət davam etdirilir.

Dincəlmə yerlərində kolonların düzülüşü pozulmur, bölmələr arasındakı məsafə və hərəkətin sürəti komandir tərəfindən təyin olunan qaydada saxlanılır. Kolon dayanarkən, maşınlar aralarındakı məsafə 10 metr olmaqla yolun sağ tərəfinə verilərək yol kənarında saxlanılır.

Bölmələr istirahət rayonlarında yerləşərkən, yoldan çıxaraq yola yaxın yerlərdə təyin olunan qaydada taborlar üzrə elə yerləşirlər ki, onların tez bir zamanda kolonlara düzülməsi mümkün olsun.

Səfər mühafizəsi dincəlmə yerlərində taktiki cəhətdən əlverişli hüdudlarda yerləşərək öz tapşırıqlarını yerinə yetirməkdə davam edir. Bölmələr istirahət üçün dayandıqda səfər mühafizəsi keşik mühafizəsinin tapşırıqlarını yerinə yetirir.

Yürüş zamanı aşkar olunan radioaktiv, kimyəvi və bioloji çirklənmə zonaları şəraitdən asılı olaraq, yandan ötməklə və ya az şüalanmaya məruz qalan istiqamətlər seçilməklə, həmin istiqamətlərdə yüksək sürətlə keçilir.

Kolonlar hərəkət marşrutunda yüksək səviyyəli radiasiya zonası ilə qarşılaşdıqda, hansı ki, zonanın içərisindən və yanından keçmək şəxsi heyətin icazə verilən normadan artıq şüalanması hallarına gətirib çıxara bilər, briqada (alay) komandirinin sərəncamına əsasən radiasiyanın səviyyəsi təhlükəsiz normaya düşənə qədər kolonlar müvəqqəti olaraq təhlükəsiz yerlərdə gözləyir.

Düşmən tərəfindən alışıdırıcı silahlar tətbiq olunduqda kolonlar tez bir zamanda yangın rayonlarından irəli və ya küləkdöyən istiqamətdə çıxarılaraq dayandırılır, yanq hallarına məruz qalan şəxsi heyətin xilas edilməsi və onlara ilk tibbi

yardımın göstərilməsi, yanan texnikaların alovunun söndürülməsi təşkil olunur və bundan sonra hərəkət davam etdirilir. Düşmən tərəfindən kolonlar üzrə nüvə və kimyəvi silahlar tətbiq olunduqda, briqada (alay, tabor) komandiri zərbəyə məruz qalan bölmələrin idarə edilməsi və fəaliyyətlərinin bərpası, həmçinin onların hərəkəti davam etdirməsi üçün tədbirlər həyata keçirir.

Yürüşün mühəndis təminatına daxildir:

- hərəkət marşrutlarında ərazinin mühəndis kəşfiyyatı;
- yollarda və su maneələrində keçidlərin hazırlanması və onların lazımı səviyyədə saxlanması;
- dincəlmə yerlərinin, cəmləşmə və istirahət rayonlarının quraşdırılması;
- bölmələrin dağınıq, yangın, subasma, maneə və təbii maneələrdən keçmələrinin təmin edilməsi;
- maskalanma üzrə mühəndis tədbirlərinin yerinə yetirilməsi.

Yürüşdə mühəndis kəşfiyyatı mühəndis-texniki bölmələr, həmçinin HTD tərəfindən aparılır.

Yürüşün radiasiya, kimyəvi və bioloji mühafizəsinə daxildir:

- hərəkət marşrutlarının və istirahət rayonlarının radiasiya, kimyəvi və bioloji kəşfiyyatı;
- vaxtında və bacarıqla fərdi və kollektiv mühafizə vasitələrindən istifadə;
- zəhərlənmə zonasından çıxarıldıqdan sonra şəxsi heyətə, silah və texnikalara, maddi vəsaitlərə radiasiya və kimyəvi nəzarət keçirilməsi;
- bölmələrin, silah və texnikalarının xüsusi təmizlənməsi, ərazilərin, yolların və tikililərin dezaktivasiya və dezinfeksiya edilməsi;
- radiasiya, kimyəvi və bioloji zəhərlənmə barədə xəbərdarlıq.

Yürüşdə radiasiya, kimyəvi və qeyri spesifik bioloji kəşfiyyat, səfər mühafizəsi, əsas qüvvələr və kəşfiyyat bölmələri

tərəfindən aparılır. Briqadanın (alayın, taburun) qərargahına yürüşdəki radiasiya, kimyəvi və bioloji vəziyyət barədə məlumatlar yuxarı qərargahdan da daxil ola bilər (və yaxud ala bilər).

Yürüşün maddi-texniki təminatına daxildir:

- silah və texnikalara texniki qulluğun göstərilməsi və onların təmiri;
- maddi vəsaitlərin təyin olunan normalara çatdırılması, maşınlarda əlavə yanacaq ehtiyatlarının yaradılması;
- hərəkətdə olan bölmələr üçün maddi-texniki vasitələrin alınması, onların daşınması qaydalarını və məsrəf normalarının müəyyən edilməsi.

Maddi-texniki vasitələrin alınmasına az vaxt sərf etmək üçün, onlar qabaqcadan nəqliyyat vasitələrinə yüklənilir.

Sürücülərə (heyətlərə) sıradan çıxan maşınların təmirində, təxliyə edilməsində və yanacaqda doldurulmasında köməkliyin, həmçinin briqadanın (alayın, taburun) şəxsi heyətinə tibbi yardımın göstərilməsi məqsədilə kolonda texniki qapanma təşkil olunur. Texniki qapanmanın tərkibinə təmir və təxliyə vasitələri, tibb personalı, həmçinin ehtiyat texniki əmlaklarla və yanacaqda doldurulmuş maşınlar daxil edilir.

Yürüşdə bölmələrin texnikalarının yanacaqda doldurulması adətən istirahət rayonlarında həyata keçirilir.

Yürüşdə yaralı və zədəlilərə ilk tibbi yardım göstərildikdən sonra, onlar yaxınlıqdakı müalicə müəssisələrinə təxliyə olunur. Əgər onların təxliyəsi mümkün deyilsə onda öz bölmələrinə təhvil verilir və həmin bölmələrin kolonları ilə hərəkət edirlər.

Briqada (alay) komandiri bölmələrin idarə edilməsini komanda məntəqəsindən (KM) həyata keçirir. Bölmələr iki marşrut üzrə hərəkət edərkən briqadanın (alayın) komanda məntəqəsi bu kolonlardan birinin önündə hərəkət edir.

Briqadanın (alayın) arxa idarəetmə məntəqəsi (AİM) MTT bölmələrinin kolonlarının önündə hərəkət edir.

Tabor komandiri bölmələrlə idarəetməni adətən, tabor kolnunun önündə olduğu yerdən siqnallar vasitəsi ilə həyata keçirir.

Yürüşdə rabitə radio və siqnal vasitələri ilə yerinə yetirilir. Kolon üzrə verilən siqnalların müşahidə edilməsi üçün hər maşında müşahidəçi təyin olunur.

Qış vaxtı yürüşə hazırlaşarkən briqada (alay, tabor) komandiri texnikaların qış şəraitində aşağı temperaturlarda işləməyə hazırlanması, onların yüksək keçidli vasitələrlə təmin olunması və şəxsi heyətin soyuqlamasının qarşısının alınması üzrə tədbirlər həyata keçirir. Əgər yürüş qalın qar örtüyü olan hava şəraitində keçirilsə, onda kolonun tərkibinə xüsusi qar təmizləyən texnikalar daxil edilir.

Güclü qar yığımı və ya qar fırtınası olduqda hansı ki, kolonun hərəkət etməsi mümkün deyil onda, yuxarı komandirin (rəisin) qərarı ilə kolonun hərəkəti dayandırılır. Belə şəraitdə briqada (alay, tabor) komandiri şəxsi heyətin və maşınların tək-tək hərəkətini qadağan etməli, keşik mühafizəsini təşkil etməli və şəxsi heyətin qızdırılması üzrə tədbirlər görməlidir.

Kolonun hərəkət marşrutu buzla örtülmüş çay, göl və digər su mənbələrindən keçərkən həmin buz örtüyünün mühəndis kəşfiyyatı təşkil olunur.

Palçıqlı yollarda hərəkət etmək üçün gücləndirilmiş HTD yaradılır, həmçinin marşrutun çətin keçilən hissələrində dartıcılar və digər vasitələr qoyulur ki, kolonun maneəsiz hərəkəti təmin edilsin.

Batan maşınların təcili çıxarılması və hərəkətin fasiləsiz təminatı məqsədilə yüksək keçidli vasitələr kolonlar üzrə bərabər paylaşdırılır.

Dağlıq ərazilərdə yürüş həyata keçirərkən əsas diqqət aşağıdakılara yönəldilir:

- marşrutların, xüsusən də sərt döngələrin, eniş və yoxuşların hazırlanmasına;

- marşrutda ehtimal olunan uçurumların, daş töküntüləri və qar uçqunları olan yerlərin aşkar edilməsinə və onların ötüb keçmə yerlərinin müəyyən edilməsinə;
- dağ və çay keçidlərində, tunellərdə, uçurumlarda və kanyonlarda hərəkətin tənziqlənməsinin təmin edilməsinə;
- marşrutda ehtimal olunan uçurumların, daş töküntüləri və qar uçqunları olan yerlərin aşkar edilməsinə və onların ötüb keçmə yerlərinin müəyyən edilməsinə;
- dağ və çay keçidlərində, tunellərdə, uçurumlarda və kanyonlarda hərəkətin tənziqlənməsinin təmin edilməsinə.

Sərt döngələrdə, eniş və yoxuşlarda hərəkətin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə sürət azaldılır, maşınlar arasındakı məsafələr isə çoxaldılır. Marşrutun təhlükəli sahələrində yaxşı görünən işarələr quraşdırılır. Sərt döngələrdə, eniş və yoxuşlarda, dar keçidlərdə dərəcələr quraşdırılır, gecə şəraitində isə əlavə olaraq işıqlanan işarələr quraşdırılır və ya hərəkəti tənziqləmə postları təyin olunur.

Dağlıq şəraitdə çətin keçilən sahələrin təyin olunan keçilmə qaydalarına ciddi riayət edilməlidir.

Dağ keçidləri, uçurum və kanyonlar adətən tabor şəklində dayanmadan dəf edilir. Dayanmadan hərəkət etmək mümkün olmadıqda arxada gələn taborların keçmələrinə hazırlıq məqsədilə onlar üçün gözləmə rayonları quraşdırılır.

Səhra şəraitində yürüşə hazırlaşarkən əsas diqqət hərəkət marşrutlarının kəşfiyyatına və onların işarələnməsinə, silah və texnikaların yüksək temperatur şəraitində işləmələri üçün hazırlanmasına, radiasiya, kimyəvi və qeyri spesifik bioloji kəşfiyyatın aparılmasına yönəldilir.

Sutkalıq keçid, adətən hərəkət istiqamətində olan su mənbələrinin mövcudluğuna, yanacaq ehtiyatına, suyun və yanacağın daşınması imkanlarına görə müəyyənləşdirilir. Dincəlmə yerləri və istirahət rayonları su mənbələri və ya su təchizatı məntəqələri olan yerlərdə təyin olunur. Yürüşdən əvvəl

şəxsi heyət və texnikalar ilk su mənbələrinə və ya su təchizatı məntəqələri olan yerlərə çatana qədər lazımı su ehtiyatı ilə təmin olunur.

Meşə şəraitində əsaslı surətdə hərəkətin tənzimlənməsi təşkil olunur. Bu zaman tənzimləmə postları sayca adi hallara nisbətən daha çox quraşdırılır. Meşə yollarında və cığırılarda ayırıcı yollar quraşdırılır. Zəruri hallarda yolların bəzi hissələri genişləndirilir, ehtimal olunan yanğınlar əleyhinə və yolların mümkün maneələrdən təmizlənməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Çətin keçilən yerlərdə dartıcılar yerləşdirilir.

**Fövqəladə halların nəticələrinin aradan
qaldırılmasında, qəza-xilasetmə, hündürlükdə
xilasetmə və avadanlıqlarla iş zamanı texniki
təhlükəsizlik tələbləri**

11.1. Təhlükəsizlik tədbirləri

Təhlükəsizlik texnikası üzrə tədbirlərin düzgün keçirilməsi, qüvvədə olan qanunların gözlənilməsi, yuxarı təşkilatların qərarlarının icra edilməsinə və bu qaydaların tələblərinə rəhbərlik etmək, yerinə yetirilməsində aşağıdakı şəxslər məsuliyyət daşıyır.

- yangından mühafizə aparatlarında-həmin aparatın rəhbərləri;
- təlim məktəblərində və toplanışda, elmi-tədqiqat mərkəzlərində, həmin təlim məktəbinin, mərkəzinin rəhbərləri;
- yangın dəstələrində və qəza-xilasetmə bölmələri, hissələrində-dəstə, hissə rəisləri;
- yangınsöndürmə növbələrində-yanğınsöndürmə növbələrinin rəisləri;
- qəza-xilasetmə bölmələrində-manqa komandirləri;
- məşqlər, təlimlər, yarışlar keçirilən vaxtlarda və yangınlarda işləyən zaman məşqə təlim yarışları rəhbərləri və təhkim olunmuş sahə işinin yerinə yetirilməsinə-rəhbərlik edən rəis heyəti.

Qəza-xilasetmə bölmələrində və yangından mühafizənin tabeliyində olan avtomobil texnikası, yangın texnikası, yangın texniki alətləri, avadanlıqları habelə döyüş geyimi və ləvazimatı DÜİST tələblərinə cavab verməli, şəxsi heyətin təhlükəsiz işləyə biləcəyini və sağlamlığını təmin etməlidir. Nasaz halda olan və ya təhlükəsizlik şərtlərini ödəməyən avtomobil texnikası yangın texniki alətləri, avadanlıqları habelə döyüş geyimi və ləvazimatından istifadə edilməsinə yol verilmir. Növbəni qəbul edərkən texniki xidmət, sınaq vaxtı nasazlıqlar aşkar

edilməlidir. Texniki xidmətlərin növləri, sınaqların keçirilmə qaydaları və müddətləri “Yanğın texnikasının istismarına” dair və hazırladığı zavodun təlimatlarına müvafiq keçirilir:

- yanğın və qəza-xilasetmə avtomobilinə, texniki avadanlıq və alətlərə, avadanlıqlara texniki qulluqlar ona görə edilir ki, daima hazır təhlükəsiz işləsin, nasaz hissələr tez aşkar edilsin;
- avadanlıqlar döyüş hesabına daxil edilmədən əvvəl və istismar prosesi zamanı sınaqdan keçirilməlidir. Sınaqların keçirilmə qaydaları və müddətləri müvafiq tələblərə uyğun olmalıdır. Sınaqların nəticəsi xüsusi jurnalda qeydə alınır;
- döyüş paltarlarının, xilasedici qeyiminin vəziyyəti və xidmət işi üçün yararlığı növbələrin dəyişdirilməsi zamanı növbə rəisi və manqa komandirləri tərəfindən təyin edilir.

Qəza-xilasetmə və yanğın avtomobil texnikasına, qəza-xilasetmə alət və avadanlıqlara, yanğın texniki silahlara vaxtında texniki xidmət göstərilməsi və sınaqdan çıxarılması işinin məsuliyyəti yanğından mühafizə hissələrinin rəislərinə tapşırılır. Onlar şəxsi heyət üçün müəyyən vaxt ayırmaqla təyin edilmiş müddət ərzində texniki xidmət və sınaq işlərinin aparılmasına məcburdurlar. Qəza-xilasetmə alət və avadanlıqlar, ləvazimatlar hissədə əsas vəsait kimi hesaba alınmalıdır, onlara inventar nömrələr verilməlidir. Bütün texniki silahlara inventar nömrələri göstərilməklə marka qoyulur. Qəza-xilasetmə avadanlıqları xilasetmə avtomobillərində elə yerləşməlidir ki, onlar etibarlı saxlanılsın, asanlıqla götürmək mümkün olsun və götürüb yerinə bərkidərkən xəsarət almaq halları baş verməsin.

11.2. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı texniki təhlükəsizlik tələbləri

Hər bir xilasetmə əməliyyatına başlamazdan əvvəl hərtərəfli kəşfiyyat işləri aparılmalı və vəziyyət düzgün qiymətləndirilməlidir. Belə ki, düzgün aparılmayan kəşfiyyat

işləri gizli təhlükə mənbələrinin aşkar edilməməsinə və bədbəxt hadisələrin baş verməsinə səbəb ola bilər.

Xilasedici əməliyyatlarında iştirak edən xilasedicilər daima texniki təhlükəsizlik tələblərinə riayət etməlidirlər. Xilasetmə əməliyyatları keçirillən ərazilərdə xilasedicilərin təhlükəsizliklərini təmin etmək məqsədi ilə bütün lazımi tədbirlər həyata keçirilməlidir. İlk nöbədə xilasedici geyim dəstinin tələblərinə riayət etməlidir.

QX və DTİ aparılan vaxt xilasedicilərin əsas zədələnmə səbəbləri aşağıdakılardır:

- xilasedicilər çox vaxt aşağıdakı səbəblərdən zədələnilir;
- binanın ayrı-ayrı hissələrinin vəziyyətinə nəzarətin zəif olmasından və işlərin düzgün aparılmaması nəticəsində hündürlükdən yıxılmalar zamanı;
- çəpərlənməmiş quyulara, deşiklərə və çatlara düşmələr;
- hündürlükdən müxtəlif əşyaların və alətlərin düşməsi və ya atılması zamanı;
- ağır texnika ilə işləyən zaman operator və ya işləyənlərin diqqətsizliyindən;
- müdafiə vasitələrindən istifadə edilmədikdə;
- zərurət olmadan dağılmış evlərə və ya tikililərə daxil olmaq;
- uçuqunlar altında hərəkət etmək;
- dağılma ehtimalı olan binaların yaxınlığında yerləşmək və ya hər hansı işi yerinə yetirmək;

Xilasedici xilasetmə işlərini yerinə yetirərkən aşağıdakılara riayət etməlidir:

- bütün iş prosesində başında örtük olmalıdır;
- gözlərinin qorunması üçün eynək və ya üzə qoruyucu ekran olan üzlük taxmalıdır;
- bütün iş prosesində qoruyucu əlcəklərdən istifadə etməlidir;
- yanğınlar zamanı bədəni mühafizə edən xüsusi odadavamlı qoruyucu forma geyinməlidir;

- istifadə etdiyi qoruyucu ayaqqabı və ya uzunboğaz çəkmələrin altı sürüşkən olmamalıdır;
- kəsmə və doqrama işlərini yerinə yetirərkən, şüşə və metaldan qopan zərrəciklərin nəfəs orqanlarına və gözlərinə düşməsinin qarşısını almaq məqsədilə qoruyucu eynəkdən, üzlükdən və respiratordan istifadə etməlidir.

11.3. Kimyəvi çirklənmiş ərazilərdə və radiasiya qəzsini aradan qaldıran zaman texniki təhlükəsizlik tələbləri

Xilasedici kimyəvi çirklənmiş əraziyə mütləq qoruyucu vasitələrdən istifadə etməklə daxil olmalıdır. Kimyəvi çirklənmiş ərazilərdə təhlükəsizlik tədbirləri kimyəvi maddənin növündən, fiziki xüsusiyyətindən, maddənin ətraf mühitə atılma miqyasından, meteoroloji şəraitdən asılıdır. Yay vaxtı kimyəvi maddələr tez buxarlanır və buda öz növbəsində qəza zonasında həmin maddələrin miqdarını artırır.

Xilasedici radiasiya qəzasını aradan qaldıran zamanı:

- əsas və əlavə xüsusi geyimlərdən istifadə etməli;
- tənəffüs orqanlarını qoruyan fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə etməli;
- izoləedici kostyumlardan istifadə etməli;
- xüsusi ayaqqabılardan istifadə etməli;
- əlləri qoruma vasitələrindən istifadə etməli;
- gözləri qoruyucu vasitələrdən istifadə etməli.

11.4. Bina uçqunları və dağıntıları zamanı xilasetmə işlərinin aparılmasının texniki təhlükəsizlik tələbləri

Kəşfiyyat işləri aparılmadan dağılmış və ya zədələnmiş bina və tikililər olan ərazidə işləmək qadağandır. Belə ki, kommunal-energetik təsərrüfatının xətlərinin zədələnməsi xilasetmə əməliyyatlarının aparılmasına müəyyən çətinliklər yaradır. Bu çətinliklər obyektin su və qaz ilə dolması, elektrik cərəyanının olması ilə bağlıdır.

Uçqunların təmizlənməsi zamanı təhlükəsizlik çox ciddi riayət olunmalıdır. İlk növbədə konstruksiyaların və böyük elementlərinin vəziyyətinə və dayanıqlığına fikir verilməlidir.

Çatların, deformasiyaların yaranması zamanı dərhal işlər dayandırılmalı və insanlar təhlükəli zonadan çıxarılmalıdır. Aparılmış xilasetmə əməliyyatlarının təcrübəsi göstərir ki, əməliyyatlar zamanı bədbəxt hadisələr əsasən binanın ayrı – ayrı hissələrin uçması zamanı baş verir. İşlər aparılan ərazinin giriş və çıxışlarında təhlükəni bildirən işarə və yazılar asılmalıdır. Əl və asma nərdivanları möhkəm dayaqla bərkidilməlidir. Yüksəklikdən müxtəlif alətlər və materiallar aşağı endirililərkən aşağıda işləyənlər bu barədə xəbərdar edilməli və onları təhlükəsiz məsafəyə çəkilməsi təmin olunmalıdır.

Uçqunlarda xilasedicilər və zərəcəklər üçün ən böyük təhlükə yanğınlardır. Yanğınlarda karbon monoksidinin ayrılması ilə müşayiət olunur, onun da havada az miqdarda olması insan həyatı üçün təhlükəlidir.

İnsanları uçqunların və ya tək qırıntıların altından xilas edərkən zərəcəklərə əlavə xəsarətlər yetirməmək üçün uçqun elementlərinin yana çəkilməsi qadağandır. Uçqunların təmizlənməsi yuxarıdan aşağı və perimetr boyu aparılmalıdır.

11.4.1. Hündür mərtəbəli tikililərdə xilasetmə işləri yerinə yetirilərkən texniki təhlükəsizlik tələbləri:

Hündür mərtəbəli tikililərdə xilasetmə işləri yerinə yetirilərkən təhlükəsizlik tədbirləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- ləvazimatların mövcudluğu və işlək vəziyyətdə olması, kəndirlərin vəziyyəti və bərkidilmə yerlərinin etibarlılığı yoxlanılması;
- əsas və sığorta kəndirlər ən azı 3 metr məsafədə bir-birindən aralı və müxtəlif nöqtələrdə bərkidilməsi;
- kəndirlərin yaxınlığında kəsmə səthləri olmamalı;
- kəndirlərdə sürtünmə təhlükəsi yarandıqda qoruyucu çəoxlları bilavasitə əyilmə yerlərinə keçirilməli;
- kəndirlər yerə qədər çatmalı;
- ehtimal edilən iş zonasının yaxınlığında açıq elektrik naqili olmamalı;
- enmədən öncə enmə marşrutu diqqətlə yoxlanılmalı;
- işləri yerinə yetirilən zona çəpərlənməli;

- istifadə olunan ləvazimatların yerə düşməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə onları etibarlı sığortalamalı;
- qış vaxtı işləyərkən dam qardan və buz lülələrindən təmizlənməli;
- çəpərlənməyən enişli damda işləyən zaman damın giriş yerindən enmə yerinə kimi ərazi sığortalanmalı və daima damda sığortalanmış vəziyyətdə olmalı;
- dəbilqə və əlcəklərlə işləməli;
- aşağı eniş etdikdə hər dəfə kəndir yoxlanılmalı və vaxtaşırı aşağıda təhlükəli zonada insanların olmadığına əmin olunmalı.

Hündür mərtəbəli tikililərdə xilasetmə işləri yerinə yetirilərkən qadağandır:

- bir kəndirlə işləmək;
- əsas və sığorta kəndirinin bir nöqtədə bərkidilməsi;
- divara və ya dama vurulmuş qarmaqlara kəndirlərin bərkidilməsi;
- systemsiz işlərin aparılması;
- yaş və ya buz bağlamış damda giriş yerindən enmə yerinə kimi ərazidə, sığortasız işləmək;
- sərxoş vəziyyətdə işləmək;
- bir xilasedicinin gün ərzində 10 saatdan çox işləməsi;
- başqasının kəndirini bağlamaq və ya açmaq;
- sığorta olunmamış damın kənarına yaxınlaşmaq;
- binanın aşağısında təhlükəli zonada dayanmaq;
- kənar şəxsləri dama buraxmaq.

11.5. Əl alətləri ilə işləyərkən texniki təhlükəsizlik tələbləri Əl alətləri ilə işləyərkən təhlükəsizlik tədbirləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- əl alətləri ilə işə başlamazdan əvvəl onların sazlığına fikir verilməlidir;
- linglər düz, döyülmüş və itilənmiş başlıqlar ilə olmalıdır;
- kürzünün iş hissəsində çəplik, çökəkliklər, çatlar, qırıntılar və pərçimləmələr olmamalı, bir azhamar və qabarıq olmalıdır;

- zərbə alətinin tutacağı bərk və suvaşqan budaqcıqları olmayan quru ağacdan hazırlanmalıdır;
- alətlər aparılarkən və ya daşınarkən onun iti hissələrinə çexol geyindirməli və ya başqa üsul ilə daşınmalıdır;
- yiv açarları, yiv və boltların ölçülərinə uyğun olmalıdır;
- açarların ağızları paralel olmalıdır;
- yiv və boltların açarlara ikinci açar və ya boru ilə uzadılaraq açılması qadağandır;
- hər bir açarda markalanma olmalıdır;
- qapalı mühitdə, təzyiq altında xilasedici yastıqları olan digər təhlükə potensialı sahələrdə kəsmə işləri aparılmamalıdır;
- iş prosesində alətin təbii olaraq yerdəyişməsinin qarşısının alınmasının mümkün olmadığından paltar kəsilən material ilə alət arasında qaaldıqda kəskinin işi dayandırılmalı və alət ilkin vəziyyətinə qaytarılmalıdır;
- istifadə zamanı təhlükəsizlik baxımından qayçıların, baltaların, kəlbətinlərin işlək hissəsi (yəni ağzını) xilasedici özündən əks istiqamətə yönəlməlidir. İş prosesində əmələ gələn qatı toz və iyün təsirini aradan qaldırmaq üçün respiratordan istifadə edilməlidir;
- kəskinin ülgücünə əl ilə toxunmaq qadağandır.

Qaz kəsici doqrama aparatları ilə işləyərkən texniki təhlükəsizlik tələbləri:

Bu aparatlarda işləyən şəxslərin xüsusi hazırlığı və ixtisas vəsiqəsi olmalıdır və aşağıdakı işlər yerinə yetirilməlidir:

- iş paltarını və mühafizə gözlüyünü yoxlamalı və saz vəziyyətə gətirməli;
- xarici baxışla reduktor və şlanqların sazlığını və balonların sazlığını yəqin etməli;
- aparatın balonlarının təzyiqini yoxlamalı.

Hidravlik alət və avadanlıqlarla işləyərkən texniki təhlükəsizlik tələbləri:

- dişləyicilər kəsiləcək elementin yanına 90° dərəcəli

- bucaq altında qurulmalıdır;
- əməliyyatı yerinə yetirərkən qayçıyı güclə əvvəlki vəziyyətində saxlamağa icazə verilmir. Ona görə ki, bu kəsici ağızlıq lezvasının bükülməsinə və korşalmasına gətirib çıxara bilər;
  - kütləvi elementlərin, şarnir yaxud balkaların kəsilməsində çökəlmələr yaradıldıqdan sonra həmin elementin kəsilməsi məqsədə uyğundur;
  - əgər kəsici qayçının alt çənəliyi aralanarsa yaxud xaç şəkilli yerdəyişməyə məruz qalarsa dərhal iş dayandırılmalıdır. Yoxsa qayçı ya sına ya da sıradan çıxa bilər;
  - iş aparılan yerdə xilasedici alətlərlə işi yerinə yetirən xilasedicilər və xilas olunan adamların təhlükəsizlik şəraiti təmin olunmalıdır;
  - şlanqların qızdırıcı cihazlarla və təhlükəli mayelərlə əlaqəsi qadağandır;
  - partlayış təhlükəli mühitdə alətlə işləməyə icazə verilmir;
  - qəbul edici şlanqı atıcı şlanqın yerinə bağlamaq qəti qadağandır;
  - nasosu idarə edən xilasedici nasosun yanından kənara çəkilməməli, lazım gəldikdə onu təcili söndürməlidir;
  - dağıntı altında iş apararkən xilasedici ilə operator arasında mütləq etibarlı iki tərəfli rabitə olmalıdır.

Pnevmatik domkrat ilə işləyərkən texniki təhlükəsizlik tələbləri:

- pnevmo domkratları şüşə qırıqlarının yaxud kəsici əşyaların üzərində quraşdırmaq qadağandır;
- qaldırılacaq yükün ara məsafəsini azaltmaq üçün altlıqlardan istifadə edilməlidir;
- qaldırılan yükün altına 2-3 domkratın qoyulması daha məqsədə uyğundur;
- 30 dərəcəli bucaqdan çox yükün qaldırılması yol verilməzdir;

- əlavə dayaq olmadan yük altında işləmək qadağandır. **Hidravlik domkrat ilə işləyərkən texniki təhlükəsizlik tələbləri**

Hidravlik alətlər komplektində domkrat vacib elementlərdən sayılır. Onlar elə də tez-tez istifadə olunmur, ancaq elə hadisələr olur ki, onlara böyük ehtiyac olur. Məsələn nəqliyyat vasitəsində qəza baş verərkən elə hallar olur ki, zərərçəkəni qabaq hissədən çıxarmaq lazım gəlir, onda qaldırıcı çox vacib alətlərdən sayılır. Qaldırıcı böyük yük qaldırdığı üçün onun dayaq nöqtəsi etibarlı olmalıdır. Dayaq nöqtəsindən sürüşməsi, dayağı itirməsi və ya sıxacları böyük təhlükə yarada bilər. Hidravlik domkratlar elə şəkildə yerləşdirilir ki, onu idarə edən dəstək asan ələ gələn olsun, ancaq zərərçəkəni evakuasiya edərkən ona maneçilik törətməsin.

Qaldırma və ya tərpətmə prosesində dayandırmaq lazım gələrsə, işin sonra davam etdiriləcəyini nəzərə almalı. Dəstəyi elə yerləşdirməli ki, dayandırılmış əməliyyatı sonra davam etdirmək mümkün olsun. Hidravlik qəza-xilasətmə avadanlığında hidro qaldırıcının təzyiqini çox tez buraxmaq olmaz. Avadanlıq yerləşdirilərkən qaldırıcının hər iki dayaq nöqtəsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Elektrikdən qorunma vasitələri

Elektrikdən qorunma vasitələri aşağıdakılardır:

- dielektrik rezin əlcəklər-ildə 2 dəfə sınaqdan çıxarılır.
- dielektrik rezin qaloşlar-ildə 1 dəfə
- rezin xalça 50x50 ölçüdə-2 idən bir dəfə
- dielektrik qayçı-ildə 1 dəfə

Dövlət enerji nəzarətinin icazəsi ilə sınaqlar xüsusi laboratoriyalarda aparılır. Sınağın nəticələri üçün akt tərtib olunur. Bu aktlar növbəti sınağa qədər hissənin , bölmənin işində saxlanılır. Əlcəklər, ayaqqabılar və xalçalara ştamp vurularaq üzərində gələn sınağın vaxtı göstərilir. Yanğın söndürənlər növbəni qəbul edən zaman onlara həvalə edilmiş vasitələri xarici baxışla nəzərdən keçirirlər.

Dielektrik vasitələrin nasaz olmasını aşağıdakı əlamətlərlə bilmək olar:

- qayçılar üçün izolə edilmiş dəstəklərin zədələnməsi və dayaq oynaqlarının olmaması;
- rezin əlcəklər, qaloşlar, ayaqqabı və xalçalarda dəşiklər və kəsintilər əmələ gəldikdə;
- bütün dielektrik vasitələr sınaqdan çıxarılmadıqda nasazsayılır.

Dielektrik vasitələr yanğın avtomobilində texniki alətlərdən ayrıca saxlanılmalıdır. Xilasətmə və yanğın avtomobilinin döyüş hesabında olan elektriləşdirilmiş və mexanikləşdirilmiş alətlərə texniki xidmət göstərilməsi və sazlığının yoxlanılması hər gün növbələrin dəyişdirilməsi zamanı təmirdən, hər istifadədən sonra və istismar pasportunda göstərilən vaxtlarda həyata keçirilir.

Dielektrik alətlərdən aşağıdakı hallarda istifadə etmək qadağan edilir:

- naqillərin, elektrik qoruyucu qatının bütövlüyü pozulduqda;
- alət və cihazların ayrı-ayrı hissələrinin birləşməsi zəif olduqda və deformasiyaya uğradıqda;
- idarə olunma mərkəzindən elektrik xətti kəsildikdə avtomatik olaraq iş dayanmalıdır;
- mühafizə dərisi 170 C° temperatura davam gətirməlidir;
- işlənmiş qazların operatorun nəfəs orqanlarına düşməməsi üçün kənar edilməlidir;
- kabellərdə, naqillərdə qida mənbəyini kəsmək üçün açar qoymaq qadağan edilir.

11.6. Alət və avadanlıqlarla işləmə texnikası üzrə göstərişlər

Mühərrikli mişar ilə işləyəndən sonra onu elə yerə qoymaq lazımdır ki, heç kimə mane olmasın və ona su döyməsin. Onu işlədən bədbəxt hadisəyə və təhlükəsizliyə cavabdehdir. Avadanlığın istifadəsi xüsusi sertifikatla malik və bacarığı olan şəxslərə həvalə edilməlidir. Fiziki sağlam və hazır olmalıdır. İçkili vəziyyətdə olmamalı və reaksiyanı gecikdirən

dərmanlar içməməlidir.

Yağışda, qarda, küləkdə motoqurğunu işlətmək çox təhlükəlidir.

Motoqurğu ilə yalnız ağac və taxta materialları kəsmək olar.

Motoqurğunu başqa məqsədlər üçün istifadə etmək olmaz, belə ki, bu bədbəxt hadisələrə və yaxud qurğunun sıradan çıxmasına gətirib çıxara bilər.

Yalnız kəsici alətlərdən, mişar zəncirlərindən, zəncirin ulduzlarından, istiqamətləndirici şinlərdən istifadə etmək olar. Yalnız yüksək keyfiyyətli, sınağdan keçmiş vəsertifikatlaşdırılmış)alətlərdən istifadə edilməlidir.

Əks haldabədbəxt hadisə və yaxud qurğunun zədələnməsi təhlükəsi var. Mühərrikli mişarla işləyənlər zamanı xüsusi geyim paltarınaşağıdakılardır:

- kombinezon
- ayaqqabı (kəsilərdən qoruyan və deşilməyən)
- qoruyucu dəbilqəsi
- qoruyucu eynəkləri
- əlcəklər
- səsdən müdafiə vasitələri olmalıdır.

11.6.1. Mühərrikli mişarın daşınması qaydaları

Kiçik məsafələrə mişarı daşırılanda zəncirin əyləcini blokda saxlayın (dayandırın) və mişarın zəncirinin qoruyucu qurğusunu yerinə oturdun.

Böyük məsafələrə aparanda (50 metrədən yuxarı) mühərrik söndürülməlidir. Mühərrikli mişarı yalnız boruvarı tutacaqdan tutaraq daşınmalıdır. İsti səsboğucunu bədənədən uzaq tutulmalıdır. İstiqamətləndirici şin arxaya istiqamətləndirilməli, isti maşın detallarına əl vurmaq, xüsusən də isti səsboğucunun üz səthinə qəti qadağandır.

Nəqliyyat vasitələrində daşınma zamanı motoqurğunu aşmaqdan, zədələrdən və yanacağı axmağından qorunmalıdır.

Yanacaqın doldurulması zamanı aşağıdakı qaydalar nəzərə alınmalıdır:

- benzinin tez alovlanmağı;
- açıq alovdan təhlükəsiz məsafədə olmaq;
- yanacağı axıtmamaq;
- siqaret çəkməmək;
- yanacağı doldurmamışdan öncə mühərriki söndürmək ;
- mühərrik tam soyumamış yanacaq doldurmamaq;
- yanacaq daşmamasına diqqət yetirmək;
- yanacaq bərkliyini probkasını açanda ehtiyatlı açmaq;
- yaranmış artıq təzyiq yavaş-yavaş azaltmaq;

Yanacaq doldurmanı yalnız açıq havada aparılmalıdır və əgər yanacaq axıbsa, motoqurğunu dərhal təmizlənməlidir. Diqqət edilməlidir ki, yanacaq paltara düşməsin, əks təqdirdə paltarı dərhal dəyişilməlidir. Yanacaq doldurduqdan sonra yanacağın axmaması üçün yivli probkanı tam sona kimi sıxılmalıdır.

Avadanlıq işə salmamışdan öncə aşağıdakı qaydalara diqqət yetirilməlidir:

- işlək vəziyyətini yoxlanılmasına;
- zəncirin əyləcinin işlək olmasına;
- ön əlqoruyucusuna;
- düzgün quraşdırılmış istiqamətləndirici şinə;
- düzgün dartılmış mişar zəncirinə;
- yanacağın ötürülməsini idarə edən ling və lingin fiksatoruna;
- yanacağa;
- stop və yaxud 0 vəziyyətinə rahat quraşdırılan dəyişdirici lingi yoxlanılmasına;
- ötürücü fitilin ştekerinin tam oturmasına;
- idarəetmə və qoruyucu qurğularında heç bir dəyişiklik edilməməsinə;
- mühərrikli mişarların etibarlı işləməsi üçün tutacaqlar (qulplar) quru və təmiz olmalıdır, yağdan və çirkəndən təmizlənməlidir.

11.6.2. Mühərrikin işə salınması

Yanacaq doldurulan yerdən ən azı 3 m uzaqlıqda və bağlı yerlərdə olmamalıdır.

Mühərrikli mişar bir nəfər tərəfindən işlədilməlidir.

İş ərazisində hətta mühərrikli mişar işləmədiyi zaman kənar şəxslərin olmasına icazə verilmir.

Mühərriki işə salmamışdan öncə zəncirin əyləcini bloka salın.

Zəncirin fırlanması nəticəsində zədələnmə təhlükəsi var. Mühərrik əl vasitəsi ilə işə salınmır, yalnız istismar qaydalarında göstəriləndi kimi hərəkət et. Əgər mişar zənciri kəsikdədirsə mişarı işə salmayın.

11.6.3. Alətlə iş zamanı diqqət yetirilməli qaydalar

Təhlükə olduqda və yaxud qəza vəziyyətində dərhal mühərriki söndürülməli. Dəyişdirici lingi 0 və ya STOP vəziyyətə qoyulmalı. Yanmış qazların və isti səsboğucunun olduğu zonadan tez alışıan materialları (yanacaq, quru ot, ağacın qabığı, ağacın kiçik hissələri) kənarlaşdırmaq lazımdır. Katalizatorlar ilə təchiz olunmuş səsboğucular daha çox qızır. Mühərrik işə düşən kimi zəhərli işlənmiş qazlar ayrılır. Bu qazlar iysiz və rəngsiz olur və tərkibində yanmamış karbohidrogenlər və benzol ola bilər.

Ürəkbulanma, baş ağrısı, baş gicəllənmə zamanı, diqqəti cəmləşdirə bilmədikdə, görmə və eşitmə qabiliyyəti zəiflədikdə iş dərhal dayandırılmalıdır. Bu əlamətlər havaya atılan qazların yüksək konsentrasiyada olduğundan yarana bilər.

İş zamanı yaranan toz (məsələn ağacın tozu), buxar və tüstü insan orqanizminə ciddi xətər yetirə bilər. Tozun çox yarandığı zaman, toz əleyhinə sarğı geyinilməlidir.

Motoqurğu ilə işləyərkən yanında siqaret çəkmək qadağandır.

Alətlə iş zamanı yaranan problemlər

Ən çox yaranan problemlər bunlardır:

- təpmə (geri qayıtma)
- geriyə

- mişarın irəli çəkilməsi

Təpmə olanda təhlükə

Təpmə ölümlə nəticələnə biləcək kəsik yaralarına gətirib çıxara bilər. Təpmə olanda (zərbə arxaya) mişar nəzarətdən çıxır və gözlənilmədən istifadəçinin üstünə atılır. Təpmə baş vermə səbəbləri:

- mişarın zəncirinin yuxarı hissəsi ağac və yaxud bərk əşya ilə qarşılaşır. Məsələn: budağı kəsəndə istəmədən başqa budağa toxunanda.

Mişar zəncirinin Quic Stop tipli tez hərəkətdən əyləci

Müəyyən hallarda zədə təhlükəsini azaldır. Amma təpmədən qaçmaq qeyri mümkündür. Əyləc hərəkətə düşəndə mişar zənciri bir anda dayanır.

Təpmə təhlükəsini aşağıda göstərildiyi kimi azaltmaq olar:

- düşünərək işləyin, düzgün işləmə qaydalarına riayət edin;
- mişarı möhkəm iki əlli tutun;
- yalnız yanacağın tam ötürüldüyü zaman işləyin;
- şinin üst hissəsinə fikir verin;
- şinin üst hissəsi ilə kəsməyin;
- kiçik sərt budaqlar ilə işləyəndə diqqətli olun,-mişarın zənciri dolaşa bilər;
- heç vaxt bir budaqdan artıq kəsməyin;
- işləyəndə irəli çox əyilməyin;
- çiyin səviyyəsindən yuxarı hündürlükdə mişarla kəsməyin;
- şini başlanmış kəsiyə ehtiyatlı qoyun;
- kəsməni yalnız müəyyən vərdişlərin yaranmasından sonra aparın;
- budağın vəziyyətinə və mişarın zəncirini sıxa biləcək kəsiyə fikir verin;
- yalnız düzgün itilənmiş və dartılmış mişar zənciri ilə işləyin. Dərinliyiməhdudlaşdıran məsafə böyük deyil.
- əpməni azaldan mişar zəncirlərindən və kiçik radiuslu başlığa malik istiqamətləndirici şinlərdən istifadə edin;

11.6.4. Qurğunun tutulması və idarə olunması

İş zamanı motoqurğunu mütləq iki əl ilə tutun: sağ əl ilə arxa qulpu tutun. Bu hətta solaxay insana da aiddir. Motoqurğunu etibarlı idarə edilməsi üçün boruvarı tutacağı və dəstəni (qulpu) bərk tutun.

Texniki qulluq və təmir

Motoqurğuya müntəzəm olaraq texniki qulluq göstərməlidir. Yalnız istismar qaydalarında təsvir edilmiş texniki qulluq və təmir işlərinin aparılmasına icazə verilir. Yüksək keyfiyyəti olan ehtiyat hissələrini istifadə edin. Əks təqdirdə motoqurğunun zədələnmə təhlükəsi yarana bilər.

Təmir, texniki qulluq və təmizləmə vaxtı mühərriki söndürün və yandırma şamın ştekerini çıxardın. Zədə alma təhlükəsi. Təsadüfən mühərrik işə düşə bilər. İstisna halları: karbüratorun və sərbəst gedişin tənzimlənməsi.

Motoqurğunun texniki xidməti və anbara qoyulması üçün işlər açıq odun yanında aparılmamalıdır. Yanacağın axması nəticəsində yangın təhlükəsi yarana bilər.

Daim yanacaq bərkliyini yivli probkasının germetikliyinə nəzarət edin. Yalnız şirkətinin icazə verdiyi yandırma şamından istifadə edin.

Fitilin naqilinə nəzarət edin (qüsursuz izolə olunma, yaxşı birləşmə).

Mühərrik, ştekerin fitil naqili çəkilməmiş vəziyyətdə olduqda işə salma qurğusu ilə, yalnız quraşdırılmış hərəkətdicinin elektrik açarının STOP və yaxud O vəziyyətində olduğu zaman işə salınması icazə verilir. Silindrin kənarında qığılcımların yaranması nəticəsində yangın təhlükəsi mümkündür.

Səs boğucunun vəziyyətinə nəzarət edin. Nasaz və yaxud çıxardılmış səs boğucu ilə işləməyin. Yangın təhlükəsi! Eşitmə qabiliyyətinizi itirə bilərsiniz.

İsti səs boğucuya toxunmayın. Yanıq təhlükəsi mümkündür!

Antivibrasiyalı elementlərin vəziyyəti vibrasiya

zamanı öz təsirini göstərir. Antivibrasiya qurğularına nəzarət edin!

Mişar zəncirinin saxlancını nəzarətdə saxlayın, lazım olduqda dəyişin.

Mühərriki söndürmək lazımdır:

- mişar zəncirinin boşluğunu yoxlayarkən;
- mişar zəncirini çəkən zaman;
- mişar zəncirini dəyişən zaman;
- nasazlıqları aradan qaldıran zaman.

İtilmə təlimatına riayət edilməlidir:

- mişar zəncirinin etibarlı işləməsi üçün;
- mişar zəncirinin düzgün işləməsi üçün ;
- mişar zənciri və istiqamətləndirici şini təmiz vəziyyətdə saxlanılmalıdır;
- mişar zənciri düzgün itilənməlidir;
- düzgün çəkilməlidir və yaxşı yağlanmalıdır.

Vaxtında mişar zəncirini, istiqamətləndirici şini və zəncir ulduzunu dəyişməlidir. Vaxtaşırı birləşdirici hissələrin vəziyyətini yoxlamaq lazımdır. Yanacağı və zəncirlər üçün sürtgü yağlarını təlimatda göstəriləndiyi kimi qablarda saxlanılmalıdır. Benzinin dəriyə düşməsindən özünüzü gözləyin, benzin buxarı ilə nəfəs almayın. Mişar zəncirinin əyləc sistemi nasaz olduqda dərhal mühərrikli mişarı saxlayın. Zədələnmə təhlükəsi olduğu üçün təhlükə aradan qaldırılmadanmotaqurğu ilə işləməyin.

Qurğunun saxlanması

Əgər qurğu 3 aydan çox işləməyibsə:

- yanacaq bərkini açıq havada (külək əsən yerdə) boşaldın və təmizləyin;
- yanacağı təlimata uyğun olaraq təmizləyin və ətraf mühitə zərər yetirməyin;
- karbüratoru yanacağı tam bitirənə kimi işlək vəziyyətdə saxlayın, əks haldakarbüratorunda membranların birləşməsi baş verə bilər;
- mişarın zəncirini və istiqamətləndirici şini çıxarın,

- təmizləyin və ötürülmə yolu ilə qoruyucu yağ çəkin;
- qurğunu diqqətlə təmizləyin, ən əsası da silindrin qabırğalarını və hava filtrini;
- mişarın zəncirinin yağlanması üçün bioloji yağışlədəndə yağ bakımını tam doldurun;
- qurğunu quru və təhlükəsiz yerdə saxlayın.

Texniki xidmət işləri

Bütün texniki qulluq işləri istismar qaydalarına uyğun olaraq keçirilməlidir. Əgər istismar qaydalarına riayət etməsək aşağıda sadalanan zədələnmələr əmələ gələ bilər:

- motoqurğuya vaxtı-vaxtında və lazımı dərəcədə texniki qulluğun göstərilməsi nəticəsində ötürücü mexanizmin zədələnməsi (məsələn hava və yanacaq filtri);
- karbüratorun düzgün tənzimlənməsi və
- yaxud soyutma sisteminin lazımı dərəcədə təmizlənməməsi;
- motoqurğunu düzgün qaydada saxlanmaması korroziya və yaxud başqa zədələmələrə gətirib çıxarır;
- aşağı keyfiyyətli ehtiyat hissələrin istifadəsi zamanı yaranan zədələnmələr və onunnəticələri.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi haqqında Əsasnamə.
2. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi Xüsusi Riskli Xilasetmə Xidmətinin cari arxivi, 2006-2008-ci illər üzrə xilasetməfəaliyyəti ilə bağlı arayışlar fondu.
3. Fövqəladə hallar və mülki müdafiə haqqında sənədlər toplusu. Bakı: “Qanun”, 2007, 572 s.
4. «Azərbaycan Respublikasının Mülki Müdafiəsi haqqında» Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 93 sayılıfərmanı. Bakı, 31 iyul 1992.
5. «Mülki Müdafiənin təmin edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 193 sayılı qərarı. Bakı, 25 sentyabr 1998.
6. «Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövrlərində fövqəladə hallarda əhalini mühafizənin əsas prinsipləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 700 sayılı qərarı. Bakı, 28 dekabr 1992.
7. Ocaqov H.O. “Fövqəladə hallarda təhlükəsizlik” (Defensiologiya) Bakı-2012.
8. Ocaqov H.O. “Mülkü müdafiə” Bakı-2012.
9. Ocaqov H.O. Fövqəladə Halların İdarə Olunması. Ali məktəblər üçün dərslik (ikinci nəşr, düzəliş və əlavələrlə). Bakı, «Təhsil» NPM, 2011, 232 səh.
10. Ocaqov H.O. «Rəhbər heyətin Fövqəladə Hallarda fəaliyyətə və idarəetməyə hazırlanması». Bakı, «Çaşıoğlu», 2002.
11. Sadıq-zadə Ü.A. Xilasedicilərin axtarış-xilasetmə zamanı hərəkət üsulları və onların fövqəladə hal zonasında hərəkəti. Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyasının “Dövlət atributlarından Konstitusiyaya” adlı respublika elmi konfransının materialları, 2019-cu il, səh. 280-285.
12. Sadıq-zadə Ü.A. Qəza-xilasetmə işlərinin taktikasının müqayisəli analizi. Azərbaycan Texniki Universiteti

- “Azərbaycan və Türkiyə Universitetləri: təhsil, elm texnologiya” I beynəlxalq elmi-praktik konfrans, 2019-cu il, səh. 200-205.
13. Sadiq-zadə Ü.A. Axtarış-xilasetmə işlərinin aradan qaldırılması üzrə vəzifələrin xüsusiyyətləri. Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Heydər Əliyev adına Akademiyasının “Heydər Əliyev və Azərbaycanın İnkişaf strategiyası” Respublika elmi-praktik konfransı, 07 may 2021-ci il, səh. 285-287.
  14. Sadiq-zadə Ü.A. Fövqəladə hadisələr zamanı bina və qurğularda qəzayaranma səbəblərinin məhdudlaşdırılması yolları. Baku Engineering University. 2-nd International Science and Engineering Conference. 26-27 noyabr, 2021-ci il, səh.38-41.
  15. Sadiq-zadə Ü.A. Axtarış-xilasetmə işlərinin aparılmasının effektivliyinə təsir edən amillər. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası “İkinci Qarabağ müharibəsi yeni nəsil müharibə kimi 44 günlük vətən müharibəsində qazanılan qələbənin ildönümünə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktik konfransın proqramı” 21-22 oktyabr, 2021-ci il.
  16. Sadiq-zadə U.A. The main tasks of search and rescue operations. University of Civil Protection of the MES of the Republic of Belarus. International scientific and practical online conference «Consolidated approach to rescue firefighter training». 30 sentyabr 2021-ci il, səh. 24-27.
  17. Г.О.Оджагов «Проблемы управления ЧС». Баку, 1999.
  18. Н.В.Хохлов «Управление риском». Москва, «Юнити», 2003.
  19. Н.И. Архипова, В.В.Кульба «Управление в чрезвычайных ситуациях». Москва, 1998.
  20. В.Н.Федоренко и др. Академия гражданской защиты «Основы организации и ведение гражданской защиты». Учебное пособие, Новогорск, АГЗ МЧС, 2004.
  21. А.А.Ларина «Теоретические основы управления».

- Учебное пособие, Москва, 1998.
22. Баринов М.Ф., Лавриненко Д.Ф. Методические рекомендации обучающимся по изучению учебной дисциплины «Аварийно-спасательны работ» УМК Химки, ФГОУ ВПО АГЗ МЧС РФ, 2012.
  23. Чурсин В.Ф., Попов П.А., Федорук В.С., Козлов А.А., Основы моделирования и оценки эффективности действий сил РСЧС при ведении АСДНР. Учебное пособие.-Новогорск, 2001.
  24. Федорук В.С., Харитонов С.А., Желтов В.Г. Организация и ведение аварийно-спасательных работ Книга 2. Учебник. 2-е изд. АГЗ, 2012.
  25. Харисов Г.Х., Федорук В.С, Байталоха В.Л., Фирсов А.В. Организацияведение аварийно-спасательных работ. Учебное пособие. АГПС, 2011.
  26. Горбунов С.В. Безопасность спасательных работ. Учебник. Книга1 первая издание второе. АГЗ, Химки, 2012.
  27. Попов П.А., Федорук В.С, Харитонов С.А., Дёмин А.Ю. Организации ведение аварийно-спасательных работ. Часть 1. Основы применения аварийно-спасательных служб, аварийно-спасательных формирований в ЧС мирноговремени. Учебник. АГЗ, 2011 г., инв. №2515к.
  28. Б.Л. Кулаковский «Пожарные аварийно-спасательные и специальные машины». - Минск: УП «Технопринт», 2003
  29. Одинцов Л.Г., Парамонов В.В. Технология и технические средства ведения поисково-спасательных и аварийно-спасательных работ: Справочное пособие.-М.: Изд-во НЦ ЭНАС, 2004. - 232 с.
  30. С.К. Шойгу, М.И. Фалеев, Г.Н. Кириллов, В.И. Сычев, В.О.Капканциков, А.Ю. Виноградов, СМ. Кудинов, С.А. Ножевой, А.Ф. Неживой УЧЕБНИК СПАСАТЕЛЯ.
  31. Легошин А.Д., Фалеев М.И. Международные спасательные операции (особенности проведения и технологий).-М.: «Аякс Пресс», 2001.

32. Организация поисково-спасательных работ в горах,-М.: Турист,1983.
33. Организация страховки при прохождении горных маршрутов.-М.: ЦРИБТуриг, 1987.
34. Ефремов, С.В. Безопасность в чрезвычайных ситуациях: учеб. пособие / С.В. Ефремов, В.В. Цаплин; СПбГАСУ. – СПб., 2011. – 296 с.
35. Садыг-заде У.А. Материально-техническое обеспечение при ликви-дации последствий чрезвычайных ситуаций. Университет ГЗ МСЧ Республики Беларусь» Обеспечение Безопасности Жизнедеятельности: Проблемы и Перспективы. Сборник Материалов XV Международной Научно-Практической Конференции Молодых Ученых Том 2, 7-8 апрел 2021-ci il, səh. 243-246.
36. Садыг-заде У.А. Управление аварийно-спасательных и других неотло-жных работ. Ивановская пожарно-спасательная АГПС министерства РФ по делам ГО, ЧС и ликвидации последствий стихийных бедствий. Сборник мате-риалов XVI международной научно-практической конференции, посвященной проведению в РФ года науки и технологий в 2021 году и 55-летию учебного заведения, 10-11 noyabr, 2021-ci il, səh. 375-380.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

QƏZA-XİLASETMƏ HAZIRLIĞI

DƏRS VƏSAİTİ

TƏRTİBÇİ HEYƏT

Müəlliflər: *Əfəndi Əhməd, Sadıq-zadə Ülvə*

Redaktor: *Eyyubov Mürvət*